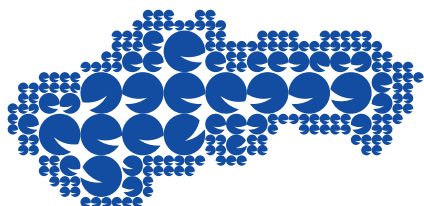

SLOVENSKÁ REČ

81 • 2016 • 5–6

**ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKEHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV**

SLOVENSKÁ REČ

Časopis pre výskum slovenského jazyka.
Založený v roku 1932. Vydáva Jazykovedný
ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

SLOVAK SPEECH

Journal for the Slovak Language Research.
Founded in 1932. Published by Ľudovít Štúr
Institute of Linguistics,
The Slovak Academy of Sciences

HLAVNÝ REDAKTOR VÝKONNÁ REDAKTORKA REDAKČNÁ RADA

Slavomír Ondrejovič
Jana Wachtarczyková

EDITOR-IN-CHIEF EXECUTIVE EDITOR EDITORIAL BOARD

Ján Bosák (Bratislava), Klára Buzássyová (Bratislava), Juraj Dolník (Bratislava), Ľubomír Ďurovič (Lund – Švédsko), Miroslav Dudok (Bratislava), Ján Findra (Banská Bystrica), Siniša Habijanec (Záhreb – Chorvátsko), Björn Hansen (Regensburg – Nemecko), Milan Harvalík (Praha), Martina Ivanová (Prešov), Ľubomír Kralčák (Nitra), Mark Lauersdorf (Kentucky – USA), Milan Majtán (Bratislava), Martin Ološtiak (Prešov), Oľga Orgoňová (Bratislava), Ján Sabol (Košice), Daniela Slančová (Prešov), Pavol Žigo (Bratislava)

REDAKTORKA ANGLICKÝCH TEXTOV TECHNICKÝ REDAKTOR

Júlia Behýlová
Vladimír Radik

ENGLISH LANGUAGE EDITOR LAY OUT

Časopis je citovaný v databázach

Scopus (Elsevier), Linguistic Bibliography/Bibliographie Linguistique (Brill), The Year's Work in Modern Language Studies, Central European Journal of Social Sciences and Humanities, Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego, Naviga (Softweco), ProQuest – Linguistics & Language Behavior Abstract (LLBA), Summon (Serials Solutions/ProQuest), WorldCat (OCLC)

Indexed in databases

Periodicita

Vychádza 6 čísel 3-krát ročne

Periodicity

Published 6 issues, 3 times per year

Adresa redakcie

811 01 Bratislava, Panská 26, Slovensko,
tel. +421-2-54431756, e-mail: slovenska.rec@juls.savba.sk, www.juls.savba.sk

Address of editor's office

Elektronická verzia časopisu je dostupná na

The electronic version of journal is available at
<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

Informácie o predplatnom podáva a objednávky prijíma redakcia

Subscription information and booking are received by editor's office

Výhradný distribútor na Slovensku

SAP – Slovak Academic Press s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava.
E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk. Registračné číslo 7089.

Distributed in Slovak Republic by

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje

SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia,
tel.: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Foreign orders executed by

Časopis je v predaji v kníhkupectve Veda

Štefánikova č. 3, Bratislava

The journal available at Veda bookshop

Návrh a grafické spracovanie obálky

Jana Wachtarczyková, Martina Cebecauerová

Design and cover design graphic processing by

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (verzia online)

Ičo vydavateľa 00167 088

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 255-267 **Gramatika a gramatická dispozícia**
Grammar and Grammatical Disposition
Juraj Dolník
- 268-281 **Výskum viacslovných pomenovaní v slovakistike. Časť II.**
Research on Multiword Expressions in Slovak Linguistics. Part II.
Martin Ološtiak – Daniela Majchráková
- 282-303 **O niektorých sémantických a syntaktických špecifikách evidenčných výrazových prostriedkov v slovenčine**
On Some Semantic and Syntactic Characteristics of Evidential Units in Slovak
Martina Ivanová
- 304-324 **Konštruovanie egocentrizmu: pragmatika – gramatika – kognícia**
Egocentrism Development: Pragmatics – Grammar – Cognition
Jana Kesselová
- 325-334 **O dôvodoch vzniku univerbizácie**
Univerbation and the Reasons for its Existence
Lenka Palková

DISKUSIE A ROZHLADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 335-347 **Interlingválne faktory pri prechyl'ovaní cudzojazyčných ženských priezvisk v slovenčine. Časť II.**
Interlingual Factors in Formation of non-Slovak Female Anthroponyms in Slovak. Part II.
Jana Wachtarczyková – Radovan Garabík
- 348-354 **O jednom prípade zloženého geografického názvu: *Bajčov kopec* alebo *Bojecký kopec*?**
About One Case of Multi-word Geographical Name: *Bajčov kopec* or *Bojecký kopec*?
Imrich Horňanský

SPRÁVY / REPORTS

- 355-362 Správa o činnosti Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského v Bratislave za obdobie 2013 – 2015**
Activity Report within 2013 – 2015 of Department of the Slovak Language
of the Faculty of Arts, Comenius University Bratislava
Zuzana Popovičová Sedláčková

RECENZIE / REVIEWS

- 363-365 Slovník právnických termínov pre verejnosť**
Slovak Legal Terms Dictionary for Public
Ivor Ripka

KRONIKA / CHRONICLE

- 366-368 Vzácné životné jubileum Marie Majtánovej**
Rare Jubilee of Marie Majtánová
Elena Krasnovská
- 369-371 Mira Nábělková, „večná tínedžerka“ slovenskej a českej jazykovedy,
jubiluje**
Mira Nábělková „the Everlasting Teen“ of the Slovak and Czech Linguistics,
Celebrates
Slavomír Ondrejovič
- 372-373 Za Katarínou Habovštiakovou**
In Memory of Katarína Habovštiaková
Slavomír Ondrejovič
- 374-377 Pripomíname si 90. výročie narodenia Ferdinanda Buffu**
We Commemorate the 90th Anniversary of the Birth of Ferdinand Buffa
Miloslav Smatana

OBSAH 81. ROČNÍKA ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ

- 378-380 Content of 81th Volume of Slovak Speech Journal**
Jana Wachtarczyková

GRAMATIKA A GRAMATICKÁ DISPOZÍCIA*

*Juraj Dolník**Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského
Gondova 2, 814 99 Bratislava, e-mail: juraj.dolnik@fphil.uniba.sk*

DOLNÍK, J.: Grammar and Grammatical Disposition. Slovak Speech, 2016, vol. 81, no. 5-6, p. 255-267.

Abstract: The author of the paper asks the question why do Slovak speakers use grammatical forms such as *budeme sa sústrediť* or *vidíme sa (zajtra)* in spite of their standard command of the grammatical rules. The linguists refer to this by saying that the speakers are under the influence of negative factors and the author draws the attention to three reasons: the power of tradition, logic and ideology. A grammatical behavior like this can be regarded as a cue that we have to do with two modalities of the grammar. However, the linguists and people under the influence of the school start from the assumption that the grammar exists only in the rational modality and they are reacting to the grammatical behavior in the linguistic practice according to their assumption. This text is meant to encourage readers to overcome this convention and to pay attention to the grammar in the practical modality too. The author suggests that we could begin our exploration of the grammar in this modality by thinking about the grammatical disposition of fluent speakers and this can be done by starting with the theory of background of J. R. Searle.

Key words: grammar, grammatical disposition, tradition, logic, ideology, rational and practical modality of grammar.

1. ROZŠÍRENIE POHLADU NA GRAMATIKU

Začínam rečníckou otázkou, či nie je samozrejmosťou úlohou vedy klásť otázky, ktoré otvárajú cesty k skúmaniu sveta. Zrejme žiadny vedec nepochybuje o tom, že na kladení takých otázok sa veda zakladá, ani o tom, že treba prejsť otvárajúcimi sa cestami, porovnať ich a potom ich zhodnotiť so zreteľom na ich prínos k poznaniu skúmaného výseku sveta (ak sme v pozícii klasického vedca, ktorý je zameraný na objektívnu pravdu), alebo k našej adaptácii na tento výsek (ak sme na stanovisku radikálneho konštruktivismu, podľa ktorého ide o to, aby sa veda prispôbovala svetu tak, že nám to umožňuje konať v ňom tak, aby sme dosahovali naše ciele). Iste ani jazykovedec nevyklučuje možnosť kladenia novej otázky a tým aj otvorenia inej cesty ako tej, po ktorej sa už pohybuje, takže neocitneme sa mimo vedeckej normality, keď si aj my položíme takú otázku (tá normalita nás k tomu dokonca zaväzuje, ukladá nám povinnosť tak postupovať). Otázka sa týka gramatiky. Vyjdeme z dvoch javov, s ktorými sa aktuálne stretávame aj vo verejných prejavoch: *budeme sa sústrediť*, *vidíme sa (zajtra)*. Vybral som ich ako krikľavé

* Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0338/16 *Slovenský jazyk v komunikačných formáciách*.

príklady, na ktoré lingvisti a používatelia s aktivovaným jazykovým vedomím reagujú ako na eklatantné porušenie gramatického pravidla a pri poučaní opakujú pravidlo o tvaroch budúceho času v spätosti s kategóriou vidu. Priam nás zaráža, ako sa môžu vyskytnúť také tvary (a šíriť sa aj vo verejných prejavoch), lebo veď vieme, že Slovak predsa nemá problém odlišiť dokonavé slovesá od nedokonavých a vie, ako ich treba používať. Ako je teda možné, že sa rozširujú spomínané javy? Odpovedáme na jednej vlne. Príslušným používateľom pripisujeme nepozornosť, sklon k podliehaniu rušivým vplyvom, ale aj pritvrdzujeme a obviňujeme, že sú ľahostajní k vlastnému jazyku, nevážia si ho, nemajú úctu k tomuto vzácnemu kultúrnemu dedičstvu a pod., čo spájame s ďalšími ich necnosťami. Všetci vieme, že sú to naše štandardné metajazykové reakcie, ktoré majú dlhú tradíciu. Všimnime si, že keď vyvíjame úsilie o vysvetlenie týchto javov, o odpoveď na otázku, ako sa vôbec môže dostať do verejných prejavov také brachiálne porušenie gramatického pravidla, ideme len jednou cestou: hľadáme príčiny zlyhania používateľov. Kladieme stále tú istú otázku: Prečo tu zlyhal používateľ? Ale inak súhlasíme s tým, že veda má klásť otázky, ktoré otvárajú nové cesty, aby sme sledovaný výsek skúmaného sveta videli aj v inom kognitívnom rámci. Prečo to v tomto prípade nerobíme? Nesprávame sa analogicky s používateľmi, ktorí „zlyhali“? V tom zmysle, že oni porušujú gramatické pravidlo, my zasa „pravidlo“ vedy.

Aké iné otázky môžu vyvolať tieto (a mnohé ďalšie podobné) príklady? Keďže sme svedkami toho, že sa vyskytujú v prejavoch jednotlivcov, ktorí verejne vystupujú, vrátane profesionálnych používateľov, možnou otázkou je, či gramatika, ktorú ovládajú používatelia na základe osvojovania jazyka v prúde komunikácií v rámci socializácie bez toho, aby sa učili gramatické pravidlá, je tá istá, ktorá je opísaná lingvistami. Teda: Je opisná gramatika totožná s gramatikou, ktorou sa riadia používatelia, pokiaľ nie sú zvonka regulovaní, kontrolovaní sprostredkovateľmi opisnej gramatiky? Alebo: Reprezentujú opísané gramatické pravidlá používateľské pravidlá? Tieto otázky sú založené na „podozrení“, že máme do činenia s dvomi spôsobmi existencie gramatiky, gramatických pravidiel, a otvárajú cestu k skúmaniu používateľských pravidiel, lebo pravidlá deskriptívnej gramatiky už poznáme. Podľa „pravidla“ vedy treba prejsť aj touto cestou, a to bez toho, aby sme vopred hodnotili, že jeden spôsob existencie je dobrý a druhý deficitný. Ak sa to stane, môže sa navodiť skutočná metodologická diskusia (tá predpokladá aspoň dve metodológie; zatiaľ sa pohybujeme len v jednej, a preto sa taká diskusia nemôže udiť). Pre toho, kto vopred pochybuje o tom, že nadhodené otázky môžu viesť k nejakému zmysluplnému skúmaniu, resp. že majú nejaký zmysel, lebo veď je jasné, očividné, že opísané pravidlá sú pravidlá gramatiky nášho jazyka, ponúkam tri podnety na prekonanie apriórneho skepticizmu a nevôle sledovať reakcie na ne.

2. PODNETY A PRÍČINY

Prvým podnetom je zistenie, ktoré má už tradíciu – tu pripomínam prácu vplyvného španielskeho filozofa a sociológa ešte z päťdesiatych rokov minulého storočia –, že to, čo lingvisti „nazývajú jazyk, reálne neexistuje, je to len utopický a umelý obraz konštruovaný samotnými lingvistami“ (Ortega y Gasset, 1957; citované podľa Johnstona, 2005, s. 235). Podľa toho aj opisná gramatika je len lingvistický konštrukt, ktorý je zostrojený na základe istej metodológie. Ale ľahko môžeme sklznúť do pozície, že metodologický produkt ontologizujeme: s tým, čo sme vyprodukovali z istého prístupu, narábame ako s realitou, ktorá existuje nezávisle od našej metodológie. Druhý podnet nachádzame u známeho francúzskeho sociológa a filozofa P. Bourdieua (1993) – ale aj u iných mysliteľov –, ktorý upozornil na typický prechmat spoločenských vied (nazýva ho scholastická pasca). Ten spočíva v tom, že pri skúmaní sociálnych, kultúrnych, jazykových javov sa odhlíada od podmienok, účelov a vplyvov, ktoré sú im v ich zasadenosti do skúsenostného sveta a v ich faktickosti (danosti) práve vlastné. Poukázal na rozpor medzi predmetom skúmania a metódou, na to, že sa na prax aplikujú myšlienkové nástroje vyvinuté proti nej. V jazykovede sa to prejavuje tak, že vlastnosti, ktoré sa nezjavujú pri praktickom používaní jazyka, ale pri jeho skúmaní ako objektu pozorovania a analýzy, sa projektujú ako reálne vlastnosti jazyka. Problém je v tom, že sa neskúma primárne ovládanie jazyka ako dorozumievacieho prostriedku, ale jeho sekundárne ovládanie ako objektu pozorovania a analýzy. Systémová lingvistika je zameraná na spoznanie jazyka, nie na to, čomu hovoríme vedieť jazyky (viem hovoriť tým a tým jazykom). Tento podnet môžeme zvýrazniť tým, že si pripomenieme známy paradox: jazykovedec chce preniknúť k podstate poznávaného (reči, toho, čo je pozorovateľné), a tak abstrahuje, ale pritom odhlíada práve od podstatného (od kontextu, teda od okolností, za ktorých sa jazyk konštituoval, rozvíjal a funguje). Tretí podnet vychádza z klasifikácie pravidiel. Na tomto mieste ju nepotrebujeme reprodukovat', stačí nám pripomenúť si deskriptívne, resp. štatistické vz. generatívne, resp. konštitučné pravidlá a hlavne to, že deskriptívne pravidlá „zvädzajú“ (a úspešne) k tomu, aby sme ich považovali za generatívne, resp. konštitučné. Ilustrujme si to výrazným príkladom – chôdzou. Ľahko ju opíšeme pravidlom: zdvihnúť najprv jednu nohu, posunúť ju dopredu a prišliapnuť, potom to isté s druhou nohou a stále to opakovať (ide, pochopiteľne, o provizórny ilustračný opis). Môžeme povedať, že pri chodení sa riadime týmto (deskriptívnym, štatistickým) pravidlom, teda, že naše kroky „generujeme“ ním. Ale skutočne? Je naša chôdza založená na aplikácii tohto pravidla? Učí sa dieťa chodiť tak, že sa učí toto pravidlo? Kladná odpoveď znie prinajmenšom čudne, hoci nepochybujeme, že deskriptívne pravidlo zodpovedá priebehu chôdze. Tieto podnety sú dostatočne provokujúce aj na to, aby sme hľadali aj iný prístup ku gramatike (pripomeňme si aj známu poznámku M. Dokulila, že slovotvorné typy sú „len“ štruktúrne jednotky

slovotvorného systému, nie modely, podľa ktorých sa za normálnych okolností skutočne tvoria slová).

Ešte pred prístupom k používateľskej gramatike položíme si otázku, prečo sa obmedzujeme jednou cestou, jednou otázkou pri vysvetľovaní porušenia (deskriptívneho) gramatického pravidla (Prečo zlyháva používateľ?). Prečo sa v tejto oblasti jazykového života neriadime (v iných oblastiach áno) „pravidlom“ vedy? Uvediem tri príčiny:

1. Sila tradície. Samo osebe sila tradície vo vede nie je príliš obmedzujúca, pretože veda je vybavená takpovediac inovačným inštinktom, takže nakoniec aj poznatky, idey, postupy z najhlbšej tradície sa dostávajú pod tlak ich overovania. V našom prípade však ide o tradíciu prístupu k spisovnému jazyku, v rámci ktorého sa skúma, opisuje a vysvetľuje gramatika. Keďže spisovný jazyk sa konštituoval a presadzoval ako „umelý“ jazyk a do jazykového života sa uvádzala jeho opísaná gramatika a tá fungovala ako vodidlo pri osvojovaní tohto jazyka, založila sa tradícia nazerania na gramatiku v tomto spôsobe jej existencie. Toto nazeranie sa tradovalo z generácie na generáciu a ustálilo sa ako kultúra prístupu k nej, k jej chápaniu. Inak povedané, toto nazeranie sa stalo normalitou, takže aj keď spisovný jazyk reálne strácal príznačnosť „umelosti“ (nadobúdala status prirodzeného jazyka), čo skrývalo v sebe možnosť (nutnosť) aj iného prístupu, silou normality sa tento príznačnosť udržiava. Čo je mimo našej normality, vnímame ako inakosť, ktorú interpretujeme ako cudzosť, ako to, čo je iné, nemôžeme (alebo nechceme) včleniť do našej normality. Prečo nemôžeme? V hre je aj sila ideológie.

2. Sila ideológie. Tým, že spisovný jazyk bol bytostne spätý s národnou ideológiou, bol určený aj postoj k nemu. Aj ideológia sa tradovala a tým aj postoj k tomuto jazyku, a tak sa udržiava aj prístup k nemu, ktorý sa dobre znáša s touto ideológiou. Je to prístup, pri ktorom sa tento jazyk ukazuje ako pevný systém ovládaný zákonitostami (spisovný jazyk ako národná hodnota na vrchole hierarchie hodnôt nemôže predsa byť takým systémom). Sila tejto ideológie priam tabuizuje iný prístup, pretože ten by mohol znamenať zneváženie tohto jazyka. Už na náznak iného prístupu reagujeme ako na možný začiatok devastácie jazyka, ktorá sa niekedy aj ilustračne vykresľuje; napr. tvar *budeme sa sústreďiť* je začiatok rozrušenia vidového systému („potom môžeme hovoriť aj *budeme napísať* – kam to povedie?“), tvar *role* namiesto *roly* je hrozba pre deklinačný systém a pod. Ideológiou ovplyvnený postoj podporujeme aj logikou: „Je logické, že nerešpektovanie gramatickej zákonitosti je cesta k rozkladu gramatického systému.“ Reťazec faktorov ideológia → postoj → prístup → logika sa nás zmocňuje tak, že nevďak sme na pôde insitnej lingvistiky (konáme ako školák, ktorý sa naučil, že máme dokonavé a nedokonavé slovesá a analytický tvar budúci čas môžu mať len nedokonavé slovesá – to je všetko, tu poznanie končí).

3. Sila logiky. Práve som ju naznačil. Táto príčina je bizarná a „zákerná“. Z hľadiska toho, o čo v tomto výklade ide, je – vyhrotene povedané – našim nešťastím, že sme logické aj (materinsko)jazykové bytosti, že sme nastavení na logické usudzovanie a súčasne žijeme naším jazykom mimo našej logiky. Signalizujem, že ide o viac ako známu konštatáciu o rozdieli medzi logikou umu a „logikou“ jazyka (ilustračne: len „logika“ jazyka pripúšťa *pohár je celkom prázdny*). Tým „viac“ je pasca logiky, v ktorej sme skutočne uviazli. Ako? Keď pozorujeme svet, poznávame ho, uvažujeme a hovoríme o ňom, uplatňujeme naše logické usudzovanie. Aj jazyk je súčasťou nášho sveta, aj v ňom uvažujeme a hovoríme s uplatňovaním usudzovania (porov. s druhým podnetom vyššie: jazyk ako objekt pozorovania a analýzy), lenže prirodzený jazyk nevznikol a nerozvíjal sa na základe logiky umu, prostredníctvom logického usudzovania, takže táto logika mu nie je vlastná. S tým zrejme každý súhlasí, a napriek tomu sa dáme ľahko chytiť do „pasce“ logiky. Logika nás vláka do nej svojou silou. Ilustračne: „Veď je logické („nad slnko jasnejšie“), že ak analytický budúci čas nie je vlastný slovesám dokonavého vidu, tvar *budeme sa sústrediť* je nelogický, je to nezmysel.“ Je to tak? Áno. A už sme v „pasci“ bez toho, aby sme to postrehli. Veď uvažujeme tak, ako to zodpovedá našej logickej normalite. Logika nám dáva uspokojivú odpoveď („Je to jasný gramatický nezmysel“), a preto nám ani na um nezide, aby sme k tomuto javu pristupovali aj nejako inak. Uniká nám, že logická priezračnosť je následkom priezračnej premisy (všeobecného výroku o tvorení analytického budúceho času ako predpokladu usudzovania), ktorú máme v zásobe gramatických znalostí, reprezentujúcich sekundárne ovládanie gramatiky, ale my ich aplikujeme na produkty primárneho ovládania jazyka.

Iste sú aj ďalšie príčiny, ale tie si nechajme na inú príležitosť. Teraz sa sústreďme na to, ako inak by sme ešte mohli pristúpiť ku gramatike, pristúpiť k nej tak, aby sme smerovali ku gramatike používateľov, ku gramatike primárneho ovládania jazyka ako dorozumievacieho prostriedku (ku gramatike, ktorú ovláda už dieťa alebo aj osoby na istom stupni mentálnej retardácie).

3. GRAMATICKÁ DISPOZÍCIA¹

Do centra pozornosti dávam výraz gramatická dispozícia. Gramatiku tvoria pravidlá. Začnime tým, čo je očividné. Evidentné je, že nositeľ materinského jazyka ovláda jeho gramatiku bez toho, aby sa učil jej pravidlá, aby si uvedomoval, že hovorí podľa pravidiel, a aby musel vedieť niečo o gramatike. V akom zmysle ovláda tieto pravidlá? Isté je, že ich neovláda vedome, ako napríklad rozhodca ovláda pravidlá nejakej športovej disciplíny alebo vodič pravidlá cestnej premávky, nedisponuje vedomými znalosťami gramatiky. S týmto nepochybne každý súhlasí. Ťažšie stráviteľné je toto tvrdenie: a neovláda ich ani nevedome, nedisponuje ani implicitnými

¹ Ďalšie kapitoly zahŕňajú obsahovo upravený a doplnený výklad v práci Dolník, 2016.

(tacitnými) znalosťami gramatických pravidiel, ktoré si nejakým spôsobom internalizoval. Prieči sa to našej štandardnej predstave, že gramatické pravidlá, ktoré ako lingvisti opisujeme, sú explicitným zobrazením toho, čím používatelia implicitne disponujú (v tomto zobrazení implicitnej gramatiky vidíme jednu z našich lingvistických úloh). Pripomeňme si ale ešte raz, že aj deti aj mentálne narušené osoby, ktorých kognitívne schopnosti sú veľmi obmedzené, dokážu vytvárať gramaticky správne vety. Sotva sa dá reálne predpokladať, že majú implicitné znalosti gramatických pravidiel. Pohybujeme sa na rovine wittgensteinovského myslenia, v ktorom vyčnieva Wittgensteinov okridlený výrok, že on sleduje pravidlá naslepo, a to preto, lebo pre neho držanie sa pravidiel je prax. Nie je to tak, že existujú gramatické pravidlá, ktoré sa v praxi aplikujú, a to preto, lebo sa môžu prejavíť len v praxi (preto ich sleduje naslepo – „nevidí“ ich mimo nej), sú do praxe „vpísané“, takže prax určuje, ako sa treba držať pravidla, a teda prax predchádza pravidlu, nie naopak (porov. s výkladom v práci Krämer, 2001, s. 125 – 130). Zhodné gramatické správanie príslušného jazykového spoločenstva sa navodilo v jazykovej praxi opakovaním príkladov, takže gramatické pravidlá sa rodili ako praktické opakovanie exemplárov, a to aj ako „vzorových“ príkladov. To znamená, že nositeľ materinského jazyka sa zmocňuje gramatických pravidiel praktickým opakovaním príkladov v kontexte používania jazyka (to, že sa to dej v kontexte, má zásadný význam, ale pri opise gramatiky od toho práveže abstrahujeme, ako sme si to vyššie pripomenuli), ovláda ich tým, že ich dokáže prakticky opakovať, a riadi sa nimi tým, že ich opakuje. Nemusí disponovať znalosťami pravidiel, a už vôbec nie znalosťami o gramatike. Čo ale musí mať, je dispozícia (schopnosť) na jazykové reakcie konformné s pravidlami. Dobrú oporu na ozrejenie tohto javu ponúka aj v lingvistike dobre známy filozof J. R. Searle (2013; 2015) svojím konceptom „pozadie“ (background).

Searle pozadím nazýva komplex neintenčných alebo predintenčných schopností, ktoré umožňujú intenčné stavy. Zaregistrujme si, že intencia (intencionalita) tu neznamená len zámer (zameranosť na niečo); myslia sa ňou naše subjektívne stavy, ako presvedčenia, želania, vnemy, obavy, nádeje atď., ktorými sme vo vzťahu k svetu. Schopnosti v pozadí sú podľa neho kauzálne štruktúry (sú v príčinnom vzťahu so subjektívnymi stavmi, čiže s intencionalitou) neurofyzologickej povahy, ktoré dokáže opísať len príslušný expert, takže my ich identifikujeme opisom na oveľa vyššej rovine abstrakcie (napríklad ak poviem, že viem hovoriť po slovensky, reč je o kauzálnej schopnosti môjho mozgu a identifikujem ju ako „schopnosť hovoriť po slovensky“ bez znalosti neurofyzologickej povahy tejto schopnosti). Jeho základná idea je, že „človek dokáže vyvinúť alebo rozvinúť komplex schopností, ktoré sú citlivé na špecifické štruktúry intencionality, a to bez toho, aby boli konštituované touto intencionalitou. Človek vyvinie zručnosti a schopnosti, ktoré sú takpovediac funkčne ekvivalentné so systémom pravidiel bez toho, aby obsahovali nejaké repre-

zentácie alebo internalizácie týchto pravidiel“ (Searle, 2013, s. 152). Tieto schopnosti patria k „pozadiu“ správania, pri ktorom sa držíme pravidiel bez toho, aby sme ich poznali. Aby sme si toto východisko dobre zafixovali, prečítajme si ešte jednu krátku pasáž – zodpovedajúcu duchu wittgensteinovského myslenia – z práce tohto filozofa: „Namiesto toho, aby sme hovorili, že niekto sa tak správa, ako to robí, lebo sleduje pravidlá inštitúcie, mali by sme povedať: Po prvé (kauzálna rovina), istá osoba sa správa tak, ako to robí, pretože nadobudla štruktúru, ktorá spôsobuje, že má dispozíciu na to, aby sa tak správala; a po druhé (funkčná rovina), má dispozíciu na to, aby sa tak správala, ako to robí, lebo je to spôsob, ktorý zodpovedá pravidlám inštitúcie“ (op. cit., s. 154). Nepotrebuje poznať pravidlá, sledovať ich, a predsa jej správanie zodpovedá pravidlám, a to preto, lebo má potrebné dispozície (schopnosti), ktoré nadobudla spôsobom, ktorý reaguje na štruktúru pravidiel.

Skúsme využiť túto teóriu na rozšírenie pohľadu na gramatiku. Aj gramatické správanie má také „pozadie“. Toto správanie patrí k druhu správania, ktoré zodpovedá pravidlám, ale nie preto, lebo ich vedome alebo nevedome sledujeme, ale preto, lebo sme vyvinuli komplex dispozícií, schopností, ktorými reagujeme na pravidlá zakotvené v jazykovej praxi. Takto sa dá vysvetliť, že jazykové správanie jednotlivca zodpovedá gramatickým pravidlám bez ich znalosti. Na základe dispozícií, schopností v „pozadí“ reaguje na pravidlá aj bez ich znalosti. Gramatické pravidlá pôsobia na používateľov, hoci tí ich nepoznajú. Pôsobia tak, že od jednotlivcov v socializácii „vyžadujú“, aby nadobudli schopnosti na správanie konformné s pravidlami. Keď vyslovujeme nejaké gramatické štruktúry, štruktúry nie sú gramatické preto, že sledujeme príslušné pravidlá, ale preto, že pravidlá si „vyžiadali“, aby sme pri osvojovaní jazyka nadobudli schopnosti, dispozície, ktoré sú také, že ak produkujeme isté zvukové štruktúry, vyslovujeme tým zodpovedajúce gramatické štruktúry, gramatické formy s významami. Ešte raz: je to preto tak, že sme nadobudli schopnosti, dispozície takým spôsobom, ktorým reagujeme na pravidlá gramatiky nášho jazyka, čo si nevyžaduje ich poznanie. Na základe nadobudnutých schopností vyslovujeme interpretované gramatické štruktúry, fungujúce ako formovo-sémantické útvary, ktoré sú v jazykovom kolektíve akceptované, teda majú status sociálnej inštitúcie. A týka sa to aj používania gramatických štruktúr. Nadobudli sme schopnosti ich používania bez toho, aby sme museli poznať jeho pravidlá. Ako nadobúda tieto schopnosti socializujúci sa jednotlivci? Nazvime ich bezznalostná gramatická dispozícia, čiže ide o gramatickú dispozíciu, ktorá nepredpokladá znalosť gramatiky.

Keďže gramatické pravidlá sú „vpísané“ do jazykovej praxe, a teda jednotlivec, ktorý sa prirodzene socializuje v danom jazykovom spoločenstve, má k nim prístup len cez prax, táto dispozícia sa navodzuje v tejto praxi. Deje sa to – ako sa už vyššie spomenulo – praktickým opakovaním príkladov. Pravdaže, opakovanie sa neobmedzuje na mechanickú reprodukciu. Zahŕňa ju, ale do jeho rozsahu patrí aj analogické

správanie, teda správanie založené na vzťahu „toto správanie je správaním v tom duchu, v tom zmysle ako už realizované správanie“. Bezznalostná gramatická dispozícia je špecifickým prípadom dispozície na analogické správanie, ktorej genetickým základom je imitačný inštinkt. Tým, že imitácia je spätá s interpretáciou (už dieťa inštinktívne interpretuje svoje napodobnenia matkiných slov ako zodpovedajúce týmto slovám), je v nej zakódované analogické správanie: napodobňovanie ako správanie „v tom duchu, v tom zmysle“. Inštinktívnosť imitácie, a teda prvotného analogického správania, znamená možnosť nevedomého analogického správania, ale aj to, že už realizované správania – „využívajúc“ tento inštinkt – pôsobia na nás tak, aby sme sa tak správali, takže naše analogické správanie je skôr výsledkom tohto „tlaku“ než našej vôle. Môžeme povedať, že jednotlivec nadobúda bezznalostnú gramatickú dispozíciu nasadením dispozície na analogické správanie, ktorou reaguje už na realizované gramatické správania, čiže na gramatické príklady, do ktorých sú „vpísané“ gramatické pravidlá, a tak špecializuje svoju dispozíciu na analogické správanie a dospieva k bezznalostnej gramatickej dispozícii. Túto špecializačnú reakciu „vyžadujú“ pravidlá, aby jednotlivec nadobudol dispozíciu na primerané gramatické správanie. Gramatické príklady, vyskytujúce sa v jazykovej praxi, dráždia inštinkt analogického správania a vyvolanými reakciami sa pestuje dispozícia na praktické ovládanie pravidiel bez znalosti gramatiky. A môžeme dodať, že ani účasť vôle nie je nevyhnutná. To, že si dieťa v socializačnom procese osvojuje jazyk, sa prosto deje, nevedome a mimovoľne. Aby sme sa vyhli akémukoľvek nedorozumeniu, podčiarknime si, že tu nejde o analógiu v zmysle riešenia analogickej rovnice ($4 : 2 = 6 : x$) a podľa toho dub : duby = buk : ?), a teda ani v zmysle analogického vyrovnávania tvarov, v akom tento výraz používame v systémovej lingvistike, čiže pri opise sekundárnej gramatiky. Tu ide o analógiu v jazykovej praxi, zakotvenej v istom prostredí, v istej situácii, v istom dianí, skrátka v istom kontexte v najširšom zmysle. Keď hovorím, že v jej genetickom základe je imitačný inštinkt, imitácia nie je redukovaná na napodobňovanie, ktoré vychádza z aktéra, ale zahŕňa aj imitáciu, ktorou mimovoľne reagujeme na to, čím sme zasahovaní v našej recepcii (porov. so zážitkom, pri ktorom náš sluch mimo našej vôle a pozornosti zachytí melódiu, ktorú si potom mimovoľne, niekedy dokonca proti vlastnej vôli pospevujeme). Táto poznámka k analógii naznačuje fundamentálny význam rozlišovania analógie v dvoch sférach: v racionálnej a praktickej oblasti našich aktivít.

4. GRAMATIKA VO DVOCH MODALITÁCH

Základom prirodzeného (čiže v normálnom socializačnom procese dosiahnutého) ovládania gramatiky je teda bezznalostná gramatická dispozícia ako funkčný ekvivalent gramatických pravidiel. Ešte raz: táto dispozícia sa neviaže na znalosť gramatiky ani na účasť vôle. Bežný používateľ nepozná pravidlá, ale sa správa v sú-

lade s nimi. Jeho gramatické pravidlá existujú v jazykovej praxi a on ich ovláda svojou gramatickou dispozíciou. Gramatické pravidlá existujú aj v lingvistických opisoch. Zo sledovaného hľadiska gramatické pravidlá existujú v dvoch modalitách, a to v racionálnej a praktickej modalite (a dodajme, že sú založené na racionálnej a praktickej modalite analógie, ako som to práve naznačil). Pravidlá v racionálnej modalite sú reprezentované ich deskripciami v gramatikách. Ak je praktická modalita vylúčená (následkom vyššie spomínaných okolností alebo jej apriórneho vylúčenia z uvažovania o pravidlách), natíska sa idea, že používatelia jazyka sa riadia pravidlami opísanými v gramatikách, čiže racionálnymi pravidlami. Sme naklonení presvedčeniu – ako sme si to už pripomenuli –, že tieto opisy sú explicitným vyjadrením implicitných pravidiel v jazykovom povedomí používateľov, čo zodpovedá predstave, že deskriptívna lingvistika vynáša na povrch, čo je neviditeľne uložené v hlavách používateľov. Podľa tejto predstavy používatelia si znútorňovali tieto pravidlá a riadia sa nimi pri jazykovom správaní. Je to priezračná, vábivá predstava (porov. so silou logiky), ale je kontraintuitívna (otázka čitateľom: Je niekto presvedčený, že pri osvojovaní materinského jazyka si znútorňoval gramatické pravidlá, ktoré sa neskôr učil v škole? Pravda, „poctivú“ odpoveď na túto otázku nemôžeme dať, ak sa nepokúsime o to, aby sme sa aspoň na chvíľu zbavili našej štandardnej lingvistickej predstavy. Ak to urobíme, nevybavuje sa nám skôr starý dobrý výraz jazykový cit? Nenadobúdali sme skôr v jazykovej praxi cit pre gramatiku vyskytujúcu sa v tejto praxi? Tento cit zodpovedá spomínanej dispozícii). Deskripcia gramatických pravidiel je však len opisom gramatického správania na základe objektivistickej metodológie aj jej zodpovedajúcich metód. Opis je v podstate založený na registrácii opakovaného výskytu iných štruktúr a na zovšeobecňovaní. V pozadí je paradigma dvojsvetovej existencie jazyka: jazykový svet sa skladá z „langovej“ a „parolovej“ časti, pričom langue zahŕňa všeobecniny – vzorce, modely –, ktoré sa aktualizujú, realizujú v parole. Spôsob myslenia v rámci tejto paradigmy navodzuje na prvý pohľad evidentnú predstavu, že používateľ implicitne – a vďaka školskému vzdelávaniu môže aj explicitne – ovláda tieto vzorce, modely (fonémy, morfémy, slovné tvary, vetné vzorce a pod.) a v reči ich realizuje, aplikuje. Prívlastok „racionálna“ pri substantíve „modalita“ však naznačuje, že predstava o spôsobe existencie gramatických pravidiel na takom pozadí je len produktom silnej tradície zameranosti našej racionality – nášho spôsobu racionálneho uchopovania sveta – na hľadanie toho, čo je „za“ javmi, na členenie sveta na javy a ich podstatu.

Prirodzené ovládanie gramatiky však vzdoruje takému spôsobu uchopovania, a to preto, lebo je založené na praktickom zmocňovaní sa pravidiel, ktoré sú „vpísané“ do praxe, čo nepredpokladá racionalitu zameranú na vysvetlenie javov tým, čo je „za“ nimi, teda tým, čo je „za“ praxou. Pre používateľa s prirodzeným ovládaním gramatiky neexistuje nič za gramatickou praxou: pre neho existujú len gramatické

príklady, na ktoré reaguje svojou bezznalostnou gramatickou dispozíciou. Ak pri reflexii gramatiky berieme do úvahy prirodzené gramatické pravidlá, teda pravidlá v praktickej modalite, dospejeme k prijatiu jednosvetového modelu jazyka: niet všeobecných gramatických pravidiel a ich exemplifikácií (abstraktných vzorcov a exemplárov utvorených podľa nich), ale len exempláre s „vpísanými“ pravidlami, ktoré sú totožné s gramatickou praxou (porov. s podrobnejším výkladom v práci Dolník, 2012, s. 127 – 152).

5. SPRÍSTUPNENIE GRAMATIKY

Prirodzené (normálne) ovládanie gramatiky teda spočíva v ovládaní jej pravidiel v praktickej modalite, čiže v nadobudnutí bezznalostnej gramatickej dispozície, takže prirodzenou cestou ku gramatike je jej praktické sprístupňovanie. To sa deje v normálnom socializačnom procese, v ktorom si jazyk prirodzene osvojujeme. Protichodnou cestou je jej racionálne sprístupňovanie, ktoré sa deje v edukačnom procese, v ktorom sa jednotliviec gramatiku učí. S gramatikou sa zblíži tak, že sa učí jej pravidlá v racionálnej modalite. Praktické sprístupňovanie gramatiky sa týka materinského jazyka alebo druhotného prirodzeného jazyka, t. j. jazyka osvojovaného v prirodzených jazykovointerakčných podmienkach (ide o prirodzených bilingvistov). Jej racionálne sprístupňovanie sa deje pri zmocňovaní sa cudzieho jazyka v neprirodzených podmienkach. Praktické sprístupňovanie gramatiky – prostredníctvom navodzovania a potom pestovania bezznalostnej gramatickej dispozície – je v súlade s racionalitou prirodzeného používania jazyka, ktoré sa prejavuje vo fungovaní intencno-emergentného mechanizmu. Tento mechanizmus vzišiel z funkčnej určenosti prirodzeného jazyka, z toho, že je určený na to, aby sme ním realizovali naše sociálnointerakčné zámary. Racionalita jazyka tu spočíva v tom, že nám umožňuje „venovať sa“ týmto zámerom, pretože sa nám jeho výrazy jednoducho vynárajú (emergencia) pri jeho používaní (frapantne sa to ukazuje pri veľmi rýchlom tempe reči, tempo stupňujeme a výrazy – v súlade s pravidlami – nám „skáču“ na jazyk). V tejto súvislosti je azda užitočné zaviesť termín behaviorálna jazyková kompetencia s významom „schopnosť navodiť stav mozgu na emergenciu jazykových prostriedkov“. Touto kompetenciou sa nastavujeme na inštinktoidné jazykové správanie. Vynárajúce sa výrazové štruktúry zodpovedajú gramatickým pravidlám, pretože funguje bezznalostná gramatická dispozícia. Ak hľadáme oporu na akceptáciu tohto termínu, ponúka sa nám fakt, že sme behaviorálno-akčné bytosti, druh bytosti, ktorá má danosti na správanie (behaviorálna stránka) a dokáže aj cieľavedome konať (akčná stránka). Správanie evolučne nadväzuje na inštinkty a reflexy, čiže na prírodnú (biologickú) zložku nášho bytia, kým schopnosť konať sa vyvinula v procese formovania ľudskej mysle (mentálnej zložky nášho bytia). Inštinkty, reflexy a naše správania fungujú „samočinne“, a tak nám umožňujú sústrediť sa na (cieľavedomé)

konania, ktoré je charakteristické pre bytosti najvyššieho druhu. Do tohto obrazu človeka je lokalizovaná idea behaviorálnej jazykovej kompetencie (jej komplemen-
tom by bola akčná jazyková kompetencia, takže by sme mohli povedať, že disponu-
jeme behaviorálno-akčnou jazykovou kompetenciou).

6. ZÁVERY

Aké podnety ponúka načrtnutá teória dvoch existenčných modalít gramatiky (materinského jazyka)? Pravda, predpokladom toho, aby sme ich vnímali a zamysle-
li sa nad nimi je reflexia o otázkach, javoch a faktoroch, o ktorých je reč v prvej
časti tohto príspevku. Do pozornosti dávam tri podnety.

1. Predstava gramatiky v praktickej modalite, a teda bezznalostnej gramatickej
dispozície, môže poslúžiť na opätovné osvetlenie otázky, akou realitou je lingvistic-
ky opísaná gramatika, čo je predpokladom primeraného narábania s ňou. Návrat
k tejto otázke na pozadí tejto predstavy upriamuje pozornosť na samotnú predstavu
gramatiky v praktickej modalite, v prvom rade na to, čím sa vyznačuje táto gramati-
ka v tejto modalite v porovnaní s opísanou gramatikou (návrat k tejto otázke nás
v konečnom dôsledku privedie k známemu Humboldtovmu okrídlenému výroku
o tom, že jazyk nie je ergon, ale energeia, ktorý je aj v našich učebniach zafixovaný,
avšak jazyk vytrvale skúmame len ako ergon; v súčasnosti sú ale lingvisti, ktorí vsá-
dzajú na to, že jazyk nie je objekt, ale proces; porov. napr. Becker, 1995 alebo
Thompson, 1996). Konfrontácia týchto modalít gramatiky môže významne prispieť
k ujasneniu otázky, čo nám dáva objektivistická metodológia (prístup z pozície po-
zorovateľa a analytika) a v čom spočíva význam subjektivistickej metodológie (prí-
stup z pozície konkrétneho – nie abstraktného – používateľa). Až z nastolenia tejto
otázky môže vziť skutočná metodologická diskusia o gramatike (a jazyku vôbec),
čo je najaktuálnejšou potrebou súčasnej slovenskej lingvistiky. Zatiaľ sa v nej abso-
lutizuje objektivistický prístup, sústredene sa usilujeme o čoraz komplexnejší, pre-
myslenejší a sofistikovanejší opis gramatiky v rámci tohto prístupu. A následok?

2. Následkom je, že produkt tejto metodológie – gramatika v racionálnej moda-
lite – sa uplatňuje ako okuliare, cez ktoré sa nazerá na gramatiku v jazykovej praxi
(považujúc za samozrejmé, že v nej sa realizuje opísaná gramatika, že sa v nej apli-
kujú jej pravidlá), takže odchýlky od jej pravidiel v praxi nemôže byť ničím iným
ako negatívum ovládania jazyka používateľom (pripúšťame len odchýlky, ktoré sú
v súlade s „vývinovými tendenciami“, ktoré sme ale vyvodili zo zákonitostí grama-
tiky v racionálnej modalite). Naše východiskové ilustračné príklady *budeme sa sú-
streďovať, vidíme sa (zajtra)* sa javia ako priam extrémne negatívum. Javia sa tak preto,
lebo opísanú gramatiku vo vzťahu k jazykovej praxi používame ako interpretačný
konštrukt. Načrtnutá teória nabáda k pokusu o prechodné odloženie týchto okuliarov
pri vnímaní jazykovej praxe so snahou o to, aby sme rozumeli praxi, teda používate-

lom v nej (aby sme do nej – aspoň pokusne – nevňášali predstavu „ako to má byť“, založenú na znalosti opísanej gramatiky). Nejde teda o „negatívne“ rozumenie používateľom, o to, aby sme porozumeli tomu, prečo sa správajú gramaticky „negatívne“ (z čoho vyplýva ich gramatický deficit, otázka, akým negatívnym vplyvom podliehajú a pod.), ale o pokus o „pozitívne“ rozumenie, založené na presvedčení o otvorenosti lingvistiky ako vedy, pre ktorú v sledovanej súvislosti je legítimná aj otázka „Čo ak sa dozviem niečo pozitívne, neočakávané (o jazykovej praxi a používateľoch)?“ Prečo by táto otázka nemala byť legítimná? Položil som ju ako reakciu na možné podozrievanie, že akýmsi „pozitívnym rozumením“ skryte, rafinovane brojím proti gramatickej kultúre. Za touto otázkou sa skrýva ľudové prikázanie: „Najprv poznaj človeka, až potom ho odsudzuj!“ Súhrnne a zovšeobecnene povedané, je tu podnet na poznávanie jazykovej praxe bez toho, aby sme na ňu nazerali cez prizmu už skonštruovanej gramatiky, v ktorej vidíme zákonitosti.

3. Tretí podnet sa týka efektívnosti využívania opísanej gramatiky (v racionálnej modalite) v jazykovom živote, najmä pri jazykovej výchove v najširšom zmysle. Jedným z problémov v školskej praxi, ktorý je však mimo pozornosti edukátorov (z dôvodov, ktoré sú spomínané v tomto príspevku), je, ako prispieva sprostredkovanie tejto gramatiky k rozvíjaniu komunikačnej kompetencie, ktorá sa proklamuje ako strategický cieľ materinskojazykovej výchovy. Tento problém je signalizovaný všeobecnou nespokojnosťou s úrovňou vyjadrovacích schopností žiakov/štvrtých. Neskrýva sa za týmto problémom aj nezbadané napätie navodené tlakom gramatiky v racionálnej modalite na gramatiku v praktickej modalite, ktorú ovládajú na základe bezznalostnej gramatickej dispozície a je konštitutívnym elementom ich jazykového spôsobu bytia? Skúmanie by mohla iniciovať (hypo)téza, že bezznalostná gramatická dispozícia a spomínaný intencno-emergentný mechanizmus tvoria asimilačnú bázu nositeľa materinského jazyka, ktorá spôsobuje, že ten interpretuje znalosť gramatických pravidiel ako rušivý (cudzí) prvok (porov. so známym javom, že používateľ si gramatické pravidlo osvojil, evidentne ho pozná, ale v normálnej praxi sa riadi gramatikou v praktickej modalite), takže sa v ňom aktivuje niečo ako sebazáchovný inštinkt disponenta bezznalostnej gramatickej dispozície. Do hry vstupuje aj písaný jazyk a pravopis. Otázka spomínanej efektívnosti – ako vidíme – nie je len metodická (v školskom prostredí sa redukovala výlučne na metodiku narábania s gramatikou a výsledok je, že už desaťročia sa metodika „modernizuje“, ale nepozorujeme žiadnu zmenu v dosahovanom efekte), ale aj lingvistická. Týka sa jazykového kultivovania používateľa a vedie k rázcestiu: Máme ísť cestou kultivovania v symbióze s prírodou – rousseauovský – (v súlade s prirodzenou jazykovou povahou používateľa), alebo cestou umového stvárňovania používateľa – voltairovský (stvárňovať ho tak, aby sa riadil „jazykovým umom“, čiže aplikáciami pravidiel gramatiky v racionálnej modalite)? Inak: Máme kultivovať to, čo je už v ňom, alebo ho pretvárať kultivova-

ním jeho umu vo vzťahu k jazyku? Alebo spojením týchto dvoch ciest? Potom: Ako sa dajú spojiť?

Záverečná poznámka: Zámerom výkladu nebolo nič iné ako upriamenie pozornosti na potrebu poznávania gramatiky (a jazyka vôbec) v konfrontácii s jazykovou praxou bez vopred zaujatého stanoviska, že v praxi sa realizujú opísané gramatické pravidlá (v pozadí je klasická dichotómia jazyk (langue) – reč (parole), ktorá ovláda našu lingvistickú myseľ, hoci aj u Saussura (1989) sú náznaky varovania pred zjednodušeným chápaním tejto dichotómie). Jeho zmysel sa však stráca, ak poznávanie je aj pre nás (a nemusíme si to ani uvedomovať) len súčasťou mocenských hier v spoločnosti (už je dostatok analýz, ktoré ukazujú, že svet humánnych a spoločenských vied je prinajmenšom v súčasnosti ovládaný mocenským princípom; úspešnosť v mocenských hrách je zárukou vplyvnej pozície). Vtedy na tom nezáleží, či poznávame tak, alebo onak, či sa posúvame, alebo stagnujeme, rozhodujúce je, čo sa mocensky presadí. Platí to, čo sa predkladá z mocenskej pozície. Ak si však čitateľ tohto príspevku teraz položí otázku, ako máme teda zaobchádzať s gramatickými prípadmi typu *budeme sa sústreďiť a vidíme sa (zajtra)*, tak sa vracia do sveta poznávania, v ktorom vládne poznávací nepokoj. To je potenciálny krok k otázke, ako existuje a funguje gramatika v jazykovej praxi. V tomto príspevku cesta k nej je len načrtnutá.

Literatúra

- BECKER, Alton, L.: *Beyond Translation: Essays toward a Modern Philology*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press 1995.
- BOURDIEU, Pierre: *Sozialer Sinn. Kritik der theoretischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 2014.
- DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram 2012.
- DOLNÍK, Juraj: *Slovenčina ako materinský vz. cudzí jazyk*. In: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach II*. Ed. J. Pekarovičová – Z. Hargašová. Bratislava: Univerzita Komenského 2016, s. 13 – 25).
- JOHNSTONE, Barbara: *Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing 2005.
- KRÄMER, Sybille: *Sprache, Sprechakt, Kommunikation. Sprachtheoretische Positionen des 20. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2001.
- ORTEGA Y GASSET, José: *Man and People*. New York: Norton 1957.
- SAUSSURE, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. (Preklad: František Čermák.) Praha: Odeon 1989.
- SEARLE, John R.: *Die Konstruktion der gesellschaftlichen Wirklichkeit. Zur Ontologie sozialer Tatsachen*. Berlin : Suhrkamp 2013.
- SEARLE, John R.: *Geist, Sprache und Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2015.
- THOMPSON, Geoff: *Introducing Funkcional Grammar*. London: Edward Arnold 1996.

VÝSKUM VIACSLOVNÝCH POMENOVANÍ V SLOVAKISTIKE. ČASŤ II.*

Martin Ološtiak – Daniela Majchráková

*Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov – Slovenský národný korpus JÚLŠ SAV, Panská 26
811 01 Bratislava, e-mail: martin.olostiak@unipo.sk – danam@korpus.juls.savba.sk*

OLOŠTIAK, M. – MAJCHRÁKOVÁ, D.: Research on Multiword Expressions in Slovak Linguistics. Part II. Slovak Speech, 2016, vol. 81, no. 5-6, p. 268-281.

Abstract: The paper offers an overview of the scholarly work and the current state of research on Multiword Expressions (MWEs) in Slovak linguistics. The first part of the paper was focused on the theoretical issues in defining basic properties of MWEs, classification of MWEs, differentiation of MWEs and free syntactic structures, collocations and collocability, the status of categorial words (i.e. light verbs). The second part deals with lexicographic treatment of MWEs in different types of dictionaries: general and specialized monolingual dictionaries, spelling and other formal dictionaries, and dictionaries of collocations.

Key words: lexicology, lexicography, multiword expressions, Slovak linguistics

1. VIACSLOVNÉ POMENOVANIA – POKRAČOVANIE

V nasledujúcej časti uvádzame prehľad spracovania nefrazeologických viac-slovných pomenovaní (ďalej VP) v slovníkoch, pričom si zvlášť všímame pravopisné (a čiastočne výkladové) slovníky, všeobecné výkladové, resp. výkladovo-prekladové slovníky a kolokačný slovník. Najprv však uveďme niektoré štúdie, ktoré sa venujú lexikografickému spracovaniu VP. E. Kučerová publikovala štúdiu *Slovné spojenie v slovnej zásobe a v slovníku* (1973), v ktorej analyzuje jednotlivé typy syntagmatických spojení vo funkcii exemplifikačných jednotiek v slovníku. Všíma si voľné slovné spojenia (v rámci nich vlastné voľné spojenia a typické voľné spojenia) a ustálené slovné spojenia (lexikálne ustálené, frazeologicky ustálené); porov. aj ďalšiu štúdiu tej istej autorky s názvom *Menné slovné spojenie ako exemplifikačný kontext* (Kučerová, 1971). E. Sekaninová sa v monografii *Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi* (1993, s. 85 – 110) zaoberá aj okruhom problémov spätých s lexikálnou syntagmatikou a VP – exemplifikácia v dvojazyčnom slovníku v podobe voľných a typických spojení, zvlášť sa analyzujú ustálené slovné spojenia (lexikalizované slovné spojenia a frazémy). Osobitná podkapitola sa venuje konfrontácii v oblasti frazeológie, vymedzujú sa tri ekvivalenčné typy (symetrická, symetricko-asymetrická, asymetrická ekvivalencia).

Spracovaniu VP v nárečovom type slovníka sa v osobitnej štúdii venuje I. Ripka (1987). Vymedzuje tieto skupiny slovných spojení: voľné spojenia (vlastné a typické),

* Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0342-11.

združené pomenovania a frazeologické jednotky. Voľné spojenia sa v Slovníku slovenských nárečí (1994, 2006; ďalej SSN) uvádzajú v exemplifikačnej časti, zatiaľ čo lexikalizované združené pomenovania a frazeologizované jednotky sa uvádzajú v osobitných heslových častiach, pričom spôsoby spracovania konfrontuje aj s inými lexikografickými dielami. Svoj výklad sústreďuje na analýzu botanických a zoológických VP, ako aj na charakteristiku rozdielov medzi terminologickými a neterminologickými VP. O ďalších prácach, ktoré venujú pozornosť viacsovným pomenovaniám v nárečiach, vrátane Slovníka slovenských nárečí (1. zv. 1994, 2. zv. 2006). Lexikografickú intenciu majú aj niektoré štúdie A. Jarošovej, o odraze spätosti slov v slovníku a o spracovaní jednotlivých typov ustálených spojení vo výkladovom slovníku, konkrétne v Slovníku súčasného slovenského jazyka (porov. predchádzajúcu časť).

2. VP V ŠPECIALIZOVANÝCH SLOVNÍKOCH

V pravopisných slovníkoch sa nefrazeologické VP zachytávajú jednak ako samostatné heslá (zriedkavo), jednak v rámci hesla jednoslovných pomenovaní. A. Bernolák v *Slovári* (1825 – 1827) uvádza v rámci hesiel viaceré VP (uvádzané skratkou *usus.*), napr. *otec* (*duchovný otec*), *večer* (*dobrý večer*; *Štedrý večer*), *starý* (*Starý zákon*). V *Pravidlách slovenského pravopisu* sa uvádzajú propriálne VP, a to ako heslové, napr. *Dolná zem* (PSP-1931, PSP-1949, PSP-1953), *Špania Dolina* (PSP-1931, PSP-1949; PSP-1953), *Štedrý večer* (PSP-1931, PSP-1949, PSP-1953 – v rámci hesla *štedrý*), *Dohviezdny večer* (PSP-1931, PSP-1949; PSP-1953), *Starý rok* (PSP-1931, PSP-1949), *Starý zákon* (PSP-1931, PSP-1949), zriedkavo v rámci exemplifikácie, napr. *otec* (*nebeský Otec*). V sérii vydaní PSP po roku 1991 sa uvádzajú len viacsovné propriá.

V lexikografickom kontexte je výnimočný *Slovenský frazeologický slovník* (Tvrdý, 1. vyd. 1931; 2. vyd. 1933; doplnky 1937). Napriek metodologickej nedôslednosti¹ Tvrdého slovník v mnohých ohľadoch možno považovať za svojrázny kolokačný slovník. Pomocou exemplifikácie sa sémantizuje väčšina frekventovaných lexém domáceho pôvodu (Jarošová, 2001), uvádzajú sa v ňom rozličné typy VP (frazeologic-

¹ Heslá sa uvádzajú štyrmi lexikografickými spôsobmi, resp. žánrami: časť hesiel sa zachytáva v podobe pravopisného zoznamu slov bez ďalšej informácie (napr. *osem*, *osemdesiat*, *osemdesiat osem*, *osemdesiaty*, *osemnásť*, *osemročný*, *osem sto*, *ôsm*); časť hesiel sa uvádza v podobe nedôsledne realizovaného výkladového slovníka – pomocou exemplifikácie či pomocou synonyma (napr. *roduverný* *roduverný Slováč*; *rodoslovie*, -ia = genealogia); prevzaté jednotky sa vysvetľujú pomocou domácich ekvivalentov alebo výkladu (napr. *ortodoxný* (gr.) = pravoslávny; *vegetácia* -ie (lt.) = rastlinstvo); časť hesiel vykazuje prvky slovníka „brusičského“ typu (napr. *slovosled* lepšie: poriadok slov; *tyger* píš: tiger; *týdeň* píš: týždeň); mohli by sme pridať ešte ďalšiu skupinu hesiel, pri ktorých sa uvádzajú len gramatické informácie (napr. *rojmo*, prísl.; *robotnica* -e; *rozbrázdil*, -im). Na túto skutočnosť poukazuje v kritickej recenzii M. Weingart, 1934 (Jóna, 1961; Jarošová, 2001). A. Jarošová k tomu dodáva, že „nedôslednosť v spravovaní mohla vyplývať z faktu, že P. Tvrdý sa usiloval zúročiť to, čo už bolo urobené pred ním, a skompletizovať materiál do podoby určitého lexikografického útvaru zameraného na tvorbu záväznej lexikálnej normy“ (Jarošová, 2001, s. 30).

ké² aj nefrazeologické), pravda, bez osobitnej značky, takže lexikograficky sa VP explicitne nevymedzujú a uvádzajú sa popri voľných spojeniach; porov. [1]:

[1] Ukážky hesiel zo *Slovenského frazeologického slovníka*

otec, otca, <i>vol.</i> otče, <i>pl.</i> otcovia: o. duchovný = kňaz; spovedník; kmotor; Otec nebeský (= Boh); Otec svätý = pápež; starý otec = ded; s otci (starý inštrumentál). – Aký otec, taký syn; aké drevo, taký klin, aký mlynár, taký mlyn. – Kone sú otcu-materi hodné šesťsto zlatých. – Ani môjmu otcovi inakšie (lacnejšie) nedám. (Sb. M. S.) – Otec mu z kapustného hlúba hlavu zlomil (nezná otca). (Sb. M. S.) – Ako ty dnes otcovi, tak tebe kedysi tvoj syn. (Rr.) – Spisy cirkevných Otcov; svätý Otec (pápež); nebeský Otec.	starý: od stara: stará matka, starý otec; Stará Bystrica (obec); starý rok. – Číta zo Starého zákona. – Starý a nemá rozumu. – Starí ľudia rozum tratia: upadajú do dedinského rozumu. – Mladý môže, starý musí (umrieť). (Sb. M. S.) – Starému prednosť! Starý, ale jarý. (Zátur.) – <i>Kompar.</i> starší, -ia, -ie; starší je ako ja, než ja, odo mňa
večer, -a, <i>pl.</i> večery: z večera; Štedrý večer. – V lete bývajú krásne večery. – Pracoval od rána až do večera. – Dobrý večer vám, gazdinka! (Dbš. Pov.) – Od večera až do rána celú noc pršalo.	bývať, -am: býva u mňa čo deň (<i>nepíš</i>: je u mňa); bývam doma v pondelok (<i>nepíš</i>: som doma); hnev neraz bez príčiny býva; z ničoho nič nebýva (R. § 208.) V meste bývať. – Býva, kde už čert dobrú noc dáva. (Zátur.)

Ako heslové jednotky sa VP uvádzajú ojedinele, a to častejšie propriá (*Dlhé Pole, Dohviezdny večer, Turčiansky Svätý Martin, Žitný Ostrov*) než nepropriá (napr. *svätoganský chlieb*).

„Ďalej si všimneme, akým spôsobom sú VP spracované v špecializovaných nárečových a diachronických slovníkoch.“

Viaceré nárečové slovníky spracúvajúce lexiku konkrétneho nárečia majú v heslári zaradené VP ako heslové jednotky, resp. aj ako prihniezdované jednotky v heslách jednoslovných pomenovaní. Ďalej uvádzame príklady z dvoch tematických nárečových slovníkov: *Lexika Novohradu. Vecný slovník* (Matejčík, 1975); *Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí* (Ripka, 1981). VP sa v uvedených slovníkoch uvádzajú najmä v týchto tematických okruhoch:³

• rastlinstvo⁴: *vlčé mléko*, ľechivá rostlina, drobná kopriva, máta peprná, kozej brada – Matejčík; červení smrek, čierná malina, kňazov mut, psí trn; babié klúče, maťeriná dúška, mišací chvostík, slamenná ruža, babié brucho, fjaloví koreň, had'á cibula, volské oko; blážňivé kurátko, jalšoví hriúb, judášové ucho – Ripka;

² K analýze frazeológie v Tvrdom slovníku porov. Skladaná (2001).

³ Príklady uvádzame v takej ortografickej podobe, v akej sa uvádzajú v citovaných slovníkoch. V zátvorkách uvádzame výklad (najčastejšie spisovný ekvivalent) z citovaných slovníkov.

⁴ J. Matejčík zaradil rastlinstvo a živočíšstvo ako podkapitoly v oddiele (tematickej skupiny) príroda. I. Ripka člení rastlinstvo na tieto podoblasti: stromy a kry, rastliny všeobecne; liečivé rastliny, iné rastliny a kvetiny, huby

• živočíšstvo⁵: *konská mucha*, *ďaťeľ tarkavej*, *drozd plavej*, *drozd čérne* – Matejčík; červení kňaz, morská panna, pambošková kravička, smrdutí marcin, svatojánska muška; stavcová hlístka, žabací korítka – Ripka.

Okrem toho J. Matejčík uvádza VP aj v týchto tematických okruhoch (uvádzame len prvé dva stupne triedenia): II. práca: poľnohospodárstvo (*hnojavicová jama*, *pánska tekvica*, *poskonné konope*, *materné konope*, *plodná voda*, *sednúto mlieko*, *močouková jama*, *konský sersám*); pomocné odvetvie poľnohospodárstva (*viňnické jabočko*, *americký orešok*, *sivej kámenček*), odborné práce – remeslá (*oberučnej nůž*, *cúgová pec*, *pucovacie dvere*, *opernej múr*), doprava (*počtovej vagón*), III. obytný dom: zloženie domu (*múranej dom*) atď.

I. Ripka ďalej uvádza VP v týchto tematických skupinách a podskupinách: počasie (*babié leto*), človek (*husá koža*, *padúca nemoc*, *svadební hospodár*); poľnohospodárstvo – náradie a stroje a ich časti (*humenná lopata*, *prenné zezezo*, *sponné zezezo*); pestovanie okopanín (červená repa), ovocinárstvo (*bapský orech*), chov a choroby dobytky (*vlčí zub*); odborné práce a remeslá (*materné konope*, *poskonné konope*, *hlatká stolica*, *oberuční nvůž*); doprava (*huboká cesta*), bývanie a domácnosť (*krščenoví kvůš*); jedlá (*ježišková kašička*, *odritné črevo*, *zemáková baba*, *žebrácká kašša*), predmety dennej potreby (*hochmanské kvapki*).

Koncepcia uvádzania viacslovných pomenovaní v *Slovníku slovenských nářečí* (1. zv. 1994; 2. zv. 2006; ďalej SSN) je založená na citovanej štúdii I. Ripku (1987). Podľa toho sa v SSN spracúvajú voľné a ustálené spojenia. Ustálené spojenia sa členia na lexikálne (uvádzajú sa za osobitnou značkou ♦) a frazeologické (uvádzajú sa za osobitnou značkou ●). Lexikálne spojenia, na ktoré sa sústreďí naša pozornosť, sa uvádzajú v nárečovej podobe (bez rekonštruovanej pospisovnenej podoby) v hesle všetkých komponentov⁶, ktoré obsahujú, s lokalizáciou a výkladom (po pomlčke). V prípade VP, ktoré nemožno spracovať pri niektorom z významov jeho komponentov (nie je jasný základný význam komponentu), uvádza sa v samostatnom význame bez znaku ♦ a s príslušným komentárom (porov. napr. v hesle *americký* význam 2 v ukážke [2]). Za rovnakým symbolom sa uvádzajú aj slovesno-menné pomenovania (napr. *chodid z rádom* – predávať varešky, *kuore biel'it'* – sťahovať kôru zo stromov, *bi'li s cepami* – mlátili obilie cepami).⁷ Spôsoby spracovania slovných spojení (voľných aj ustálených – nefrazeologických aj frazeologických) sa nachádzajú v úvode prvého zväzku (SSN, 1994, s. 24 – 28). Príklady na spracovanie nefrazeologických VP uvádzame v [2].

⁵ I. Ripka člení živočíšstvo na tieto podoblasti: hmyz a iné nižšie živočíchy; plazy, obojživelníky, ryby; vtáky; cicavce všeobecne.

⁶ Nie vždy to tak je, porov. napr. v ukážke [2] heslá *americký* a *hoblík*. VP *americký hoblík* sa nachádza len v hesle *americký*.

⁷ Takéto riešenie je diskutabilné, pretože v týchto slovensko-menných spojeniach vo väčšine prípadov nejde o lexikalizáciu kategoriálnych slovies so substantiváliami, ktoré by bolo možné považovať za ustálený významový a funkčný celok.

[2] Ukážky hesiel zo *Slovníka slovenských nářečí*

americký príd. 1. csl vlastný Amerike, charakteristický pre Ameriku, pochádzajúci z Ameriky: <i>To ňeboŭ ná _zamat, to boŭ ame-rická</i> Dobrá Niva ZVO; <i>americkia peneze</i> Kameňany REV ♦ <i>americký vrták</i> Pukanec LVI – vrták s dlhým ostrím; <i>americký hoblík</i> Myjava – hoblík na opracúvanie zaoblených plôch (napr. v sedlárstve na tvarovanie rohov chomúta, v debnárstve na vyhládanie povrchu suda ap.); <i>americká podložka</i> Závod MAL – vin. planý, z Ameriky pochádzajúci vinič, používaný ako podpník; <i>americká zmrzlina</i> Štefanov SEN – v minulosti druh <i>podlhovastých farebných cukríkov</i> 2. v <i>dvojslovných názvoch a)</i> rastlín al. ich častí: <i>americká pržl'ava</i> Mur. Dl. Lúka REV – druh izbovej rastliny z čeľade prhl'avovitých, bot. pilea (Pilea); <i>americke orišky</i> Geraltov SAB – plody podzemnice olejnej, arašidy b) zvierat: <i>americke kurki</i> St. Turá NMV – plemeno malých sliepok; <i>americký ptaček</i> Hrabkov PRE – zool. bažant (Fasanus)	hoblík m. (<i>hublík, hibilík</i>) 1. stol. ručný nástroj na urovnávanie povrchu dosky [...] ♦ <i>dvojmužni hoblík, štiruční hoblík</i> Prochot NB – dlhý hoblík pre štyri ruky; <i>bachratí hoblík, hoblíg na dúške</i> Prochot NB – krivý hoblík so zaobleným nožom; <i>hoblík na cifrovanie</i> St. Turá NMV – hoblík na robenie ozdôb do dreva; <i>kelovací hoblík</i> St. Turá NMV – malý stolársky hoblík; <i>kriví hoblík</i> Lamač BRA – druh hoblíka na zaokrúhlenie tvarov; <i>ušaťi hoblík</i> Pukanec LVI – hoblík s rukoväťou ako uši; <i>profiloví hoblík</i> Pukanec LVI – hoblík, ktorý dáva povrchu ozdobný tvar 2. [...] drviť nedok. 1. strsl. drobiť, roztĺkať [...] ♦ <i>drvič konope</i> Muráň REV – trepať konope
---	---

V *Historickom slovníku slovenského jazyka* (7 zv., 1991 – 2008; ďalej HSSJ) sú nefrazeologické VP umiestnené po exemplifikácii za osobitnou značkou **o** („tučné o“). Spracúvajú sa dvojakým spôsobom (porov. HSSJ, zv. I, s. 35 – 36): 1) v základnom tvare transponovanom do ortografickej podoby súčasnej spisovnej slovenčiny s výkladom významu a dokladmi vysádzané kurzívou a menším písmom; 2) v krátkom dokladovom texte (v príslušnom gramatickom tvare), pričom v tomto prípade sa výklad významu nachádza až za časovým určením (porov. [3]).

[3] Ukážky hesiel z *Historického slovníka slovenského jazyka*

šabl'a, šablica [ša-, še-, šab-, šav-] ž tur. 1. <i>sečná a bodná zbraň s ostrím na jednej strane</i> [...] o <i>krivá, nakrivená turecká šabl'a zakrivená, akú nosili Turci</i>: harpae, acinates: turecká ssable VTL 1679; harpe: krywá, nekrywená ssabla KS 1763; <i>nahá š. bez pošvy, pripravená na boj</i>: padna na nych sam osobnie Myklos Bogady z nahu ssablu TRENČÍN 1583; Samuel Erssek wibiehol bol nahow ssablow na pana KRUPINA 1643 [...]	škoda I. ž <i>strata, ujma, záhuba, skaza, bieda, poškodenie</i> [...] o ale nam se to nezdalo, aby nass spolusused, jsucz spravedlivy, v sskodie zostal BECKOV 1508 SČL <i>mal škodu; vziat' š-u, š-y utrpieť ujmu, stratu, vyjsť nazmar</i>: gestli ten porub od trech let restanzie donatiu k rukam mim nedate, ze wezmete škodu skerze birssagy PRÍBOVCE 1566 KL; a wsseczko se wam zaplatj, y hrach, y žjto, sskodj nicz newezmete Trenčín 1596 [...]
--	---

3. VP VO VÝKLADOVÝCH A PREKLADOVÝCH SLOVNÍKOCH

Lexikografické spracovanie VP sa začalo systematizovať až v novodobých moderných výkladových slovníkoch, ktoré spracúvajú slovnú zásobu súčasnej (spisovnej) slovenčiny: *Slovník slovenského jazyka* (1959 – 1968, ďalej SSJ), *Krátky slovník slovenského jazyka* (4. vyd. 2003, ďalej KSSJ); *Slovník súčasného slovenského jazyka* (I. zv. 2006, II. zv. 2011, III. zv. 2016; ďalej SSSJ). VP sa v uvedených dieľach výberovo spracúvajú v rámci heslových jednoslovných pomenovaní, a to dvoma základnými spôsobmi: a) bez osobitnej značky; b) s osobitnou značkou:

3.1. Uvádžanie VP bez osobitnej značky

V SSJ, KSSJ (okrem pomenovaní s kategoriálnym komponentom) a čiastočne v SSSJ sa uvádzajú v exemplifikačnej časti heslovej state bez osobitného označenia, a to v rámci materského hesla [4], [5], [6], alebo pri prihniedzdovanom slove [7]. Používateľovi slovníka sa tak neposkytuje informácia, či ide o viacslovné pomenovanie, alebo o voľnú syntagmu – oba typy jazykových jednotiek sa uvádzajú spoločne na jednom mieste [8]. Vo všetkých ukázkach sa neutrálne VP uvádzajú podčiarknutím.

[4] Ukážka hesla *prikaz* zo SSJ

prikaz, -u m. **1.** rozkaz vykonať niečo; *práv.* poverenie vykonať niečo pre iného, mandát: *dať p. urobiť niečo; splniť p. niekoho; držať sa p-ov rodičovských; urobiť niečo na p., podľa p-u niekoho; peňaž. inkasný, pokladničný, platobný, prevodný p.*

[5] Ukážka časti hesla *komora* z KSSJ

komora -y -môr ž. **1.** (menšia) miestnosť v dome na odkladanie potravín a iných vecí: *uložiť zaváraniny do k-y* **2.** rozsiahly ban. priestor: *trhacia k.* **3.** uzavretý priestor tech. zariadení: *plavebná k.; spaľovacia k. (v motore); tmavá k.* na prácu s film. materiálom **4.** anat. dutina (niekt. orgánov): *srdcová k.*

[6] Ukážka hesla *atletika* zo SSSJ

atletika [-t-] -ky ž. <gr.> športové odvetvie zahrnujúce behy, skoky, hody, vrhy, chôdzu a viacboje: *halová a.; a. žien; majstrovstvá sveta v atletike; pestovať atletiku*, šport. slang. *robiť atletiku* venovať sa niektorej atletickej disciplíne; star. šport. *ľahká a. atletika; ťažká a.* zápasenie, vzpieranie, box

[7] Ukážka hesla *diplom/diplomový* z KSSJ

diplom -u m. písomný doklad o získaní kvalifikácie, hodnosti, vyznamenania ap.: *d. doktora vied, profesorský d.; udeliť d.; diplomový prid.: d-á práca* kt. je podmienkou na získanie (vysokoškolského) diplomu

[8] Ukážka časti hesla *rok* z KSSJ

rok¹ -a/-u m. **1.** obdobie 12 mesiacov; čas od 1. I. do 31. XII.: *kalendárny r., minulý, budúci r.; školský r.* obdobie vyučovania; *Nový rok* 1. január; *nový r.* kt. prichádza; *cirkevný r.* liturgický (*začína sa adventom*); *mať dva r-y; minulo mu desať r-ov* **2.** ročný prírastok na kmeni, letokruh **3.** obyč. mn. obdobie vyznačujúce sa niečím, časy: *študentské r-y, r-y mladosti, biedy*

3.2. Uvádzanie VP za osobitnou značkou

Za osobitnou značkou □ sa viacslovné lexémy uvádzajú v KSSJ (avšak len typ verbo-nominálnych spojení; ukážka [9]) a v SSSJ (tie pomenovania, ktoré si vyžadujú výklad; ukážka [10]). V KSSJ sa prvýkrát lexikograficky spracúva problematika kategoriálnych slovies podľa koncepcie J. Kačalu (porov. prvú časť tejto štúdie).

[9] Ukážka hesla *prikaz* z KSSJ

prikaz -u *m.* autoritatívne nariadenie na vykonanie niečoho: *splniť p-y vedúceho; peňaž. prevodný, inkasný p.; → trvalý p.* □ *dat' p.* prikázat'

[10] Ukážka časti hesla *čierny* zo SSSJ

čierny¹ -ny -ne 2. st. černejší **1.** ► majúci farbu sadze, uhlia; op. biely [...] □ čierna skrinka záznamové zariadenie o priebehu letu, palubný zapisovač, novšie aj o priebehu jazdy (pretekárskeho) automobilu, motorky a pod.; čierna metalurgia hutníctvo železa a ocele; publ. čierne zlato uhlie, ropa; čierny bod znak záporného hodnotenia

Pri sumarizácii možno konštatovať, že spracovanie nefrazeologických viacslovných pomenovaní v skúmaných slovníkových dielach sa špecializuje postupne. V SSJ sa tieto typy pomenovaní ešte nevyčleňujú v osobitnej časti heslovej state, uvádzajú sa v rámci exemplifikácie. V KSSJ sa osobitne označujú verbo-nominálne spojenia s kategoriálnym slovom, zatiaľ čo substantívne pomenovania sa uvádzajú v exemplifikácii podobne ako v SSJ (ojedinele s výkladom). Najkomplexnejšie a najsystematickejšie sa viacslovné pomenovania uvádzajú v SSSJ. Poznámky k spracovaniu viacslovných pomenovaní (v slovníku sa používa strechový pojem/termín ustálené spojenia) sa nachádzajú aj vo Východiskách a zásadách spracovania slovníka, konkrétne v časti 10 pod názvom Ustálené spojenia (SSSJ-1, s. 40 – 42). Tie sa členia na štyri skupiny: 1) lexikalizované spojenia (v našej terminológii NVP), 2) terminologické spojenia, 3) viacslovné vlastné mená, 4) frazeológia a paremiológia. Poslednú skupinu si nebudeme všímať. V prvom zväzku sa za typografickým znakom □ (biely štvorec s hnedým lemovaním) uvádzajú sémanticky transponované lexikalizované spojenia (vyžadujú si výklad; napr. *hákový kríž, helvétsky kríž, atómový hrieb, húsenicová dráha*), vlastné mená (napr. *Červená čiapočka, Latinská Amerika, Helsinská konferencia*), ako aj slovesno-menné spojenia s kategoriálnym slovesným komponentom (*mať ašpirácie, robiť si ašpirácie na niečo*). Bez typografického označenia sa zachytávajú tie lexikalizované spojenia, ktoré nepotrebujú osobitný výklad (hoci aj pri nich sa výklad niekedy uvádza; napr. *ľahká atletika, ťažká atletika*). Novinkou v druhom zväzku je znak □ (biely štvorec s čiernym lemovaním), za ktorým sa uvádzajú terminologické spojenia v rámci neterminologického významu (porov. zadná predšádka SSSJ-2), napr. tech. *hákový kľúč*, hud. *havajská gitara*, bot. *hrieb obyčajný*, fyz. *hustota energie*.

3.3. Spracovanie VP vo *Veľkom slovensko-ruskom slovníku*

Z prekladových slovensko-inojazyčných slovníkov pozornosť upriamujeme na *Veľký slovensko-ruský slovník* (1. zv., 1979, ďalej VSRS), ktorý je doteraz najväčším a najprepracovanejším lexikografickým dvojjazyčným projektom v histórii slovenskej lexikografie. Nefrazeologické VP sa vo VSRS neoznačujú priamo, ale ich lexikalizovanosť sa implikuje prostredníctvom označenia terminologickosti. Odborná terminológia sa pritom uvádza spolu s inými ustálenými spojeniami⁸ trojakým spôsobom:

1) ◇ (prázdny kosoštvorec; odborné termíny a ustálené spojenia v rámci jednotlivých významov; porov. [11]);

2) ◆ (plný kosoštvorec; odborné termíny a ustálené spojenia, ktoré s jednotlivými významami nesúvisia; porov. [12]);

3) ak spojenia tvoria význam označený skratkou odboru, terminológia sa kosoštvorcom neoznačuje; porov. [13].

Od uvedených typov VP slovník odlišuje frazémy, ktoré sa uvádzajú za osobitnými značkami (●, □).

[11] Ukážka časti hesla *hlavný*¹ z VSRS

hlavný¹

1. (*základný, prvoradý*) главный, основной: h. činiteľ главный *al.* основной фактор; h-á príčina главная *al.* основная причина [...]; ◇ hlavné jedlo главное (мясное) блюдо (в меню), второе блюдо; hlavný hriadeľ *tech.* коренной вал; *hlavná veža archit.* донжон [...];

2. (*ústredný*) главный, центральный: h-á pošta главный почтамт; h-á stanica центральный вокзал; h-á ulica главная *al.* центральная улица [...]; ◇ hlavné mesto столица; hlavné mesto oblasti областной центр;

[12] Ukážka časti hesla *dutý*¹ z VSRS

dutý¹

1. (*nevyplnený*) полый, пустотелый [...];

2. *odb.* полый [...];

3. *fyz. (konkávny)* вогнутый [...];

4. (*o hlase, zvuku*) глухой [...];

5. (*o strome*) дулистый [...];

6. štud. slang. (nepripravený, prekladá sa individuálne [...]);

◆ duté miery меры ёмкости *al.* ёмкостей

[13] Ukážka hesla *hlasový* z VSRS

hlasový голосовой; h-é orgány *anat.* голосвой аппарат; h-é zafarbenie *hud.* тембр голоса; h. rozsah, h-é rozprätie *hud.* диапазон голоса; h-é cvičenia упражнения голоса; h-á skúška проба голоса; h-á technika голосая техника; má dobrý h. fond у него хороший голос

⁸ VSRS teda nerobí rozdiel v označení terminologických a neterminologických VP.

4. VP A SLOVNÍKY SLOVNÝCH SPOJENÍ

S lexikografickým spracovaním slovných spojení slovenčiny sa stretávame v *Slovníku slovných spojení. Podstatné mená* (Ďurčo – Majchráková, 2015). Ide o kombinatorický slovník nevýkladového typu, ktorého cieľom je zachytiť komplexný obraz o spájateľnosti slov. V pôvodnej koncepcii slovníka (Ďurčo, 2007a, 2007b) bolo slovné spojenie súčasťou kolokačného profilu zachytávajúceho prirodzený kombinatorický potenciál slova. Kolokačný profil slova bol bázou pre vytvorenie štruktúry heslovej jednotky slovníka. Štruktúra zároveň odzrkadľovala formálne podmienky tvorenia spojení a zároveň princíp anomálnosti slovných spojení. Na jednej strane išlo o slovnodruhovú kompatibilitu slov tvoriacich slovné spojenie, na základe čoho boli vytvorené kombinácie slovných druhov podľa pravidiel spájania sa morfológických kategórií. Tu sa odrážalo chápanie VP ako štruktúrnej jednotky pozostávajúcej z autosémantických slov. Na druhej strane sa koncept VP opieral o kombinatorický princíp na úrovni gramatických tvarov. Táto preferenčná tvarová kombinatorika sa však nedotýka zákonite všetkých typov VP, je vlastná predovšetkým frazeologickým jednotkám a niektorým VP, ktoré A. Jarošová (2007, s. 95) označuje ako lexikalizované spojenia s platnosťou častice alebo okolnostného určenia (v konečnom dôsledku, v najhoršom prípade a pod.).

Povaha VP v koncepcii slovníka je daná metodologickým východiskom, ktorým je skúmanie frekvenčnej distribúcie tvarov slov v korpuse, čím sa pozornosť sústredila najmä na často sa opakujúce spoluvýskyty slov. Frekvenčné kritérium umožňovalo, aby sa kolokačný profil stal obrazom spájateľnostných možností slova zachytávaním kombinácií so slovami, ktoré sa s ním typicky, bežne kombinujú. V slovníku sú zachytené ustálené nepravidelné (frazeologické jednotky), ustálené pravidelné (lexikalizované spojenia, združené pomenovania) a typické frekventované kombinácie slov, ktoré autor charakterizuje ako kookurencie „s relatívne širokou kolokabilitou, ktorá je však frekvenčne diferencovaná a tým aj ohraničiteľná“ (2007a, s. 13). Stavba slovníkového hesla je takáto: Najprv sa uvádza heslové slovo so sémantizáciou, potom nasleduje samotná kolokačná časť, t. j. jednotlivé štruktúrne typy kolokácií zvlášť v singulári a zvlášť v pluráli. V rámci štruktúrnych typov sú kolokácie usporiadané abecedne podľa kolokátov. Slovník obsahuje 250 heslových substantív. Porov. ukážku [14]:

[14] *Slovník slovných spojení. Podstatné mená* (2015) – ukážka

mesto

1. väčšia územnosprávná jednotka majúca význam ako obchodné kultúrne ap. centrum
2. *hovor*: stred takejto jednotky

singulár**Adj + Sub1Nom**

banské m.
biele m.
cisárske m.
[...]
prístavné m.
provinčné m.
pusté m.
[...]
zaujímavé m.
známe m.
zničené m.

Sub1Nom + Verb

m. financuje *niečo*
m. leží *niekde*
m. odkúpilo *niečo*
[...]

Sub2 + Sub1Gen

architekt m-a
atmosféra m-a
bombardovanie m-a
[...]

Verb + Sub1Gen

bývať mimo m-a
dochádzať do m-a
dopraviť sa do m-a
[...]

Sub2 + Sub1Dat

dlh voči m-u
list m-u
pohľadávka voči m-u
[...]

Verb + Sub1Dat

blížiť sa k m-u
darovať *niečo* m-u

Sub2 + Sub1Aku

finančná pomoc pre m.
prínos pre m.
služba pre m.
[...]

Verb + Sub1Aku

brániť m.
dobyť m.
navštíviť m.
[...]

Sub2 + Sub1Lok

atmosféra v m-e
bezpečnosť v m-e
bývanie v m-e
[...]

Verb + Sub1Lok

behať po m-e

blúdiť po m-e
bývať v m-e
[...]

Sub2 + Sub1Ins

komunikácia s m-m
pochod m-m
prechádzka m-m
[...]

Verb + Sub1Ins

krúžiť nad m-m
zemetrasenie otriaslo m-m
prechádzať sa m-m
[...]

Plurál**Verb + Sub1Aku**

spojiť m-á

Sub2 + Sub1Ins

diaľnica medzi m-ami
dohoda medzi m-ami
doprava medzi m-ami
[...]

Verb + Sub1Ins

premávať medzi m-ami

S prípravou adjektívnej verzie slovníka *Slovník slovných spojení. Prídavné mená* došlo k niektorým koncepčným zmenám, ktoré súviseli s konceptom ustálenosti zachyteným v Ďurčových neskorších prácach (Ďurčo, 2014, 2015). Autor tu vychádza z paradigmatickej defektnosti VP, pričom vymedzuje jej dva typy: vypadnutie z paradigmy a rozpad paradigmy. V oboch prípadoch ide o narušenie pravidelných paradigmatických vzťahov komponentov VP, pričom defektnosti sa týkajú jednotlivých jazykových rovin. Miera ustálenosti je pritom podľa autora daná rozsahom anomálií, pre každú VP je kombinácia paradigmatických defektností individuálna.

Na zisťovanie miery lexikalizácie VP vytvoril P. Ďurčo (2015) nástroj, tzv. metódu 6K (resp. 7K), ktorá zahŕňa všetky spájateľnostné defektnosti počnúc frekvenčnou signifikantnosťou až po sémantickú anomálnosť. Táto metóda umožňuje obsiahnuť širokú škálu lexikálnych kombinácií tým, že napodobňuje postupný proces identifikácie VP z korpusu textov. Testovanie začína kookurenčným testom (úroveň štatistickej iden-

tifikácie), ktorým sa potenciálna kolokácia vyextrahuje z korpusu na základe frekvenčných údajov a korpusovej gramatiky. Kolokačným testom sa následne overí koligačná kompatibilita komponentov kolokácie. Na tejto úrovni sa identifikujú štatisticky signifikantné, gramaticky korektné a zároveň zmysluplné kombinácie lexikálnych jednotiek. Evaluácia lexikalizácie sa začína kategoriálnym testom, ktorý hodnotí mieru defektnosti tvarovej paradigmy. Tu sa odráža koncept VP ako kombinácie slovných tvarov. Kategoriálny test zisťuje mieru ustálenosti VP na základe možnosti/nemožnosti zmeny gramatických kategórií komponentov VP, porov. *voľný listok* – **voľnejší listok*, *zimný čas* – **prezimený čas*, v *neposlednom rade* – **neposledný rad*. Komutačným testom sa overuje zameniteľnosť lexikálnych prvkov VP v rámci rovnakých sémantických paradigiem. Lexikálna nezameniteľnosť môže súvisieť so sémantickou nerozložiteľnosťou VP, monokolokabilitou komponentu alebo uzualizovaným výberom lexikálneho prvku kolokácie. Tento test možno aplikovať aj na zdanlivo pravidelné VP typu *rýchlovarná kanvica*. Výber lexikálnych komponentov pre pomenovanie konkrétnej veci je v daných pomenovaniach určený konvenciou a ich prípadná zámena napríklad za iný prvok v rámci syntagmatického radu by bola v komunikácii vnímaná ako príznaková, porov. **rýchlovarná kanva*. Konštrukčný test súvisí s potenciálnymi transformačnými variáciami VP. Zisťuje sa, do akej miery je možné narušiť syntaktické vzťahy v rámci komponentov VP, pričom prípadná uvoľnenosť syntaktických vzťahov je signálom nižšej miery lexikalizácie spojenia (porov. *čierna diera* – **Tá diera je čierna.*).

Mieru sémantickej zrastenosti prvkov VP zisťujeme kompozičným testom. Doslovne nepreložiteľné spojenia vykazujú najvyššiu mieru ustálenosti. Napríklad v spojení *labutia pieseň* sa eliminuje súčtovosť významov lexikálnych komponentov VP a dochádza k vzniku nového významu. Sémantická zrastenosť komponentov predstavuje najvyšší stupeň ustálenosti, pri významovej priezračnosti VP sú pre lexikalizáciu potrebné iné (formálne alebo distribučné) reštrikcie. Metóda kvalitatívnych testov P. Ďurča vychádza z konceptu anomálnosti a zohľadňuje prejavy ustálenosti VP na všetkých jazykových rovinách. Autor pritom nevychádza z kritéria nominačnosti, čo mu umožňuje zahrnúť medzi VP aj spojenia so spájateľnosťnými špecifikami bez ohľadu na ich pomenovacie platnosť, napríklad spojenia s monokolokabilným prvkom.

Autor vyčleňuje aj kontrastívny test, v ktorom sa aplikuje model extenzionálnej, intenzionálnej a suprasémantickej ekvivalentnosti na základe identity, privatívnej, ekvipolentnej a graduálnej opozície a disjunkcie formy a obsahu porovnávajúcich jednotiek (Ďurčo, 2012). Hoci túto metódu predstavil na frazeologickom materiáli (porovnávajúc slovenské, ruské a nemecké jednotky), možno ho aplikovať v interlingválnom výskume všeobecne.

Analogické metodologické východiská, pravda, so zreteľom na komparatívny charakter projektu, P. Ďurčo uplatnil aj v projekte nemecko-slovenského slovníka kolokácií (Ďurčo, 2007c).

5. ZÁVERY

Problematike pomenúvania prostredníctvom viacslovných jednotiek sa v slovakistike venovala pomerne sústredená pozornosť (pravda, viac prác sa zameriavalo na otázky spojené s frazeologickými jednotkami). VP sa tradične členia na združené pomenovania (lexikalizované spojenia) – neobrazné a frazémy – obrazné (napr. E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, J. Mihál, E. Kučerová, P. Ondrus – J. Horecký – J. Furdík, E. Pauliny, J. Mlacek, I. Ripka – M. Imrichová, J. Furdík a i.). Prirodzene, skúmajú sa aj rozličné ďalšie témy súvisiace s fungovaním VP: napr. problematika delimitácie VP a voľných syntaktických konštrukcií, inými slovami analýzy týkajúce sa podstaty lexikalizovanosti a vlastnosti VP (E. Kučerová, A. Jarošová a i.; na zisťovanie miery lexikalizácie VP vytvoril P. Ďurčo nástroj, tzv. metódu 6K, ktorá zahŕňa všetky spájateľnostné defektnosti počnúc frekvenčnou signifikantnosťou až po sémantickú anomálnosť); problematika kolokability, vrátane monokolokability, a kolokácií (A. Jarošová), status kategoriálnych slov (J. Kačala), onomaziologické aspekty (J. Dolník – J. Benkovičová – A. Jarošová, F. Buffa, J. Furdík), porovnávacie aspekty (E. Kučerová, E. Sekaninová, J. Dolník – J. Benkovičová – A. Jarošová), rôzne typy klasifikácie VP (A. Jarošová, J. Kačala), charakteristika a hranice medzi jednotlivými skupinami VP (J. Kačala, A. Jarošová), verbo-nominálne spojenia (J. Kačala, E. Kučerová, M. Pisárčiková, L. Kralčák, M. Wickleinová, M. Szymczak-Rozlach, M. Ivanová), univerbizácia (J. Bosák, Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny).

Spracovaním VP v rôznych typoch slovníkov sa zaoberajú viacerí autori (napr. E. Kučerová, E. Sekaninová, I. Ripka). Jednotlivé typy slovníkov spracúvajú viacslovné pomenovania rozličným spôsobom. V pravopisných slovníkoch sa nefrazeologické VP zachytávajú jednak ako samostatné heslá (zriedkavo), jednak v rámci hesla jednoslovných pomenovaní. VP sa ako heslové vyskytujú aj vo viacerých nárečových slovníkoch, ktoré sú zamerané na lexiku konkrétneho dialektu. V rámci hesiel jednoslovných pomenovaní sa viacslovné pomenovania nachádzajú jednak v exemplifikačnej časti, jednak v hniezdovej časti za osobitnými značkami. Tak je to jednak v špecializovaných jednojazyčných slovníkoch (*Historický slovník slovenského jazyka*, *Slovník slovenských nárečí*), vo všeobecných výkladových jednojazyčných slovníkoch (*Slovník slovenského jazyka*, *Krátky slovník slovenského jazyka*, *Slovník súčasného slovenského jazyka*), ako aj vo veľkých prekladových slovníkoch (napr. *Veľký slovensko-ruský slovník*). V kontexte starších lexikografických diel, ale aj celkovo výnimočné postavenie má *Frazeologický slovník* P. Tvrdeho, ktorý (napriek metodologickej nedôslednosti) možno pokladať za prvý svojrázny kolokačný slovník v slovenskom kontexte. Moderný kolokačný slovník vyšiel v roku 2015 (Ďurčo – Majchráková), ktorý sa opiera o koncepciu ustálenosti P. Ďurča.

Literatúra

- BERNOLÁK, Anton: *Slowár Slowenski Česko-Lat'insko-Ňemecko-Uherski*. 1. – 5. zv. Buda: Reg. Universitatis Hungaricae, 1825 – 1827. 848 + 4 446 + 856 s.
- ĎURČO, Peter (2007a): *Zásady spracovania slovníka kolokácií slovenského jazyka*. 2007. 112 s. Dostupné na: <http://www.vronk.net/wicol/index.php/Main_Page>
- ĎURČO, Peter (2007b): Collocations in Slovak (Based on the Slovak National Corpus). In: *Computer Treatment of Slavic and East European Languages*. Ed. J. Levická – R. Garabík. Bratislava: Tribun 2007, s. 43 – 50.
- ĎURČO, Peter (2007c): O projekte nemecko-slovenského slovníka kolokácií. In: *Frazeologické štúdie*. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 70 – 93.
- ĎURČO, Peter: Typológia ekvivalentnosti vo frazeológii. Na príklade ruských, slovenských a nemeckých parémii. In: *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika)*. Eds. K. Buzássyová – B. Chocholová – N. Janočková. Bratislava: Veda 2012, s. 91 – 102.
- ĎURČO, Peter: Feste Wortverbindungen mit Adjektiven: Korpuslinguistischer Ansatz als Grundlage für bilinguale Lexikographie. In: P. Ďurčo et al.: *Valenz und Kookkurrenz. Grammatische und lexikologische Ansätze*. Berlin – Münster – Wien: LIT-Verlag 2014, s. 177 – 192.
- ĎURČO, Peter: K princípom kolokačnej lexikografie. (Extrakcia a spracovanie kolokácií s adjektívami). In: *Prírodný vývin jazyka a jazykové kontakty. Jazykovedné štúdie XXXII*. Eds. K. Balleková – G. Mücsková. Bratislava: Veda 2015, s. 426 – 437.
- ĎURČO, Peter – MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: *Slovník slovných spojení. Podstatné mená*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta 2015. 360 s.
- HAUSMANN, Franz Josef: Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels. In: *Lexikographie und Grammatik: Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch im 28. – 30.6.1984*, *Lexicographica Series Maior* 3, Eds. H. Bergenholtz – J. Mugdan. Tübingen: Niemeyer 1985, s. 118 – 129.
- HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008. 7 zväzkov. [HSSJ]
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Poznámky k lexikografickej koncepcii Petra Tvrdého. In: Peter Tvrdý. *Zborník zo seminára k 150. výročiu narodenia, 28. novembra 2000*. Zost. S. Ondrejovič – K. Fircáková – D. Lechner. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2001, s. 27 – 34.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problém vymedzenia kolokácií. In: *Jazykovedný časopis*, 2007, roč. 58, č. 2, s. 81 – 102.
- JÓNA, Eugen: Slovenský slovníkár Peter Tvrdý (1850 – 1935). In: *Slovenská reč*, 1961, roč. 25, č. 1, s. 18 – 31.
- KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 4., doplnené a upravené vydanie. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>> [KSSJ.]
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Menné slovné spojenie ako exemplifikačný kontext. In: *Slavica Slovaca*, 1971, roč. 6, č. 1, s. 31 – 44.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Slovné spojenia v slovnej zásobe a v slovníku. In: *Slovo a slovník. Zborník referátov z lexikologicko-lexikografickej konferencie v Smoleniciach 4. – 7. mája 1970*. Red. J. Ružička – I. Poldauf. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973, s. 155 – 159.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Z problematiky slovných spojení. (Lexikalizované spojenie ako pomenovacia jednotka.) In: *Štúdie a porovnávacej gramatiky a lexikológie*. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1974, s. 7 – 40.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Slovesno-menné slovné spojenia so slovesným komponentom „delat“. In: *Slavica Slovaca*, 1976, roč. 11, č. 3, s. 253 – 259.

- MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin: Osveta 1975. 310 s. + 17 máp.
- MEER, Geert, van der: Collocation as one particular type of conventional word combinations: their definition and character. In: *Euralex '98 proceedings*. Eds. T. Fontenelle – P. Hilingsmann et al. Liège: University of Liège 1998, s. 313 – 321.
- PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM. Turč. sv. Martin: Matica slovenská 1931. 360 s.
- PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM. 2. vyd. Turč. sv. Martin: Matica slovenská 1949. 478 s. (Dotlač 2. vyd. z roku 1940.)
- PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM A GRAMATICKÝM SLOVNÍKOM. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1953. 408 s.
- RIPKA, Ivor: Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1981. 338 s.
- RIPKA, Ivor: Viacslovné spojenia a ich lexikografické spracovanie. In: *Jazykovedné štúdie*. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1987, s. 7 – 20.
- SEKANINOVÁ, Ella: Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi. Bratislava: Veda 1993. 256 s.
- SKLADANÁ, Jana: Frazéológia v diele Petra Tvrdého. In: Peter Tvrdý. Zborník zo seminára k 150. výročiu narodenia, 28. novembra 2000. Zost. S. Ondrejovič – K. Fircáková – D. Lechner. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2001, s. 35 – 38.
- SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968. Dostupné na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>> [SSJ.]
- SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ. I. A – K. Red. F. Buffa – A. Ferenčíková – J. Nižnanský – I. Ripka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1994. 936 s. [SSN-1.]
- SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ. II. L – P (povzchádzať). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2006. 1066 s. [SSN-2.]
- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. Dostupné na: <<http://lex.juls.savba.sk/>> [SSSJ 1]
- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. H – L. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s. Dostupné na: <<http://lex.juls.savba.sk/>> [SSSJ 2]
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Lexikografický odkaz Petra Tvrdého. (K 130. výročiu narodenia a 45. výročiu smrti.) In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Philologica*. 32. 1981. Red. Š. Ondruš. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 97 – 111.
- TVRDÝ, Peter: Slovenský frazeologický slovník. 2., dopl. vyd. Praha – Prešov: Nákladem Československá grafická unia, úč. spol 1933. 844 s.
- TVRDÝ, Peter: Doplnky k Slovenskému frazeologickému slovníku. Praha – Prešov: Nákladem Československá grafická unia, úč. spol 1937. 241 s.
- VEKÝ SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK. 1. diel. A – K. Red. D. Kollár et al. Bratislava: Veda 1979. 992. [VSRS.]
- VEKÝ SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK. 2. diel. L – O. Hl. red. E. Sekaninová. Bratislava: Veda 1982. 848 s. [VSRS.]
- VEKÝ SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK. 3. diel. P – Q. Bratislava: Veda 1986. 808 s. [VSRS.]
- VEKÝ SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK. 4. diel. R – Š. Red. M. O. Malíková et al. Bratislava: Veda 1990. 760 s. [VSRS.]
- VEKÝ SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK. 5. diel. T – Vú. Red. E. Sekaninová et al. Bratislava: Veda 1993. 496 s. [VSRS.]
- VEKÝ SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK. 6. diel. Vy – Ž. Red. E. Sekaninová. Bratislava: Veda 1995. 704 s. [VSRS.]
- WEINGART, Miloš; Peter Tvrdý. Slovenský frazeologický slovník. In: *Časopis pro moderní filologii*, 1934, roč. 22, s. 2, s. 182 – 184.

O NIEKTORÝCH SÉMANTICKÝCH A SYNTAKTICKÝCH ŠPECIFIKÁCH EVIDENČNÝCH VÝRAZOVÝCH PROSTRIEDKOV V SLOVENČINE¹

Martina Ivanová

*Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
v Prešove, 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov, e-mail: ivanovmartina@gmail.com*

IVANOVÁ, M.: On Some Semantic and Syntactic Characteristics of Evidential Units in Slovak. Slovak Speech, 2016, vol. 81, no. 5-6, p. 282-303.

Abstract: The article deals with the functional-semantic category of evidentiality, with the focus on its specific semantic and syntactic characteristics. Traditionally, evidentiality is treated as a subcategory of epistemic modality or the close relationship, eventually overlapping of these categories is stated. In the article the deictic nature of evidentiality is stipulated on the bases of the detailed semantic analysis of evidential units gained from the corpus. In many theoretical works evidentiality is described as a propositional deixis as it asserts the evidence on the basis of spatiotemporal distance existing between the event (expressed by the proposition) and the speaker. The minimal distance holds for direct personal evidence (I SEE/HEAR etc. P), on the other hand the indirect evidence presupposes the spatiotemporal distance which can be described as I SEE/HEAR etc. E(P₁) and therefore I INFER P₂ (perception based inference) or I INFER P_n as I KNOW P₁ + P₂ + P₃... (non-perception based inference). In its second part the articles focuses on the syntactic characteristics of sentence adverbs and cognitive and perception verbs which function as evidential expressions in Slovak. Contrary to Slovak linguistic tradition the article brings the arguments why these units should be treated as sentence adverbs and stipulates the procedures which help to differentiate them from heterosemic predicate adverbs. The analysis of perception and cognitive verbs shows that these types of verbs expressing the propositional attitude function as illocutionary comments of the proposition expressed by formally dependent clause and slowly they are becoming evidential parentheticals which become free to float to various positions in the clause.

Key words: evidentiality, modality, deixis, spatiotemporal distance, sentence adverbs, cognitive and perception verbs

1. EVIDENCIALITA AKO FUNKČNO-SÉMANTICKÁ KATEGÓRIA

1.1. Vymedzenie evidenciality

Cieľom našej štúdie je analýza sémantických a syntaktických špecifik evidenčných výrazových prostriedkov v slovenčine. Pri ich analýze budeme vychádzať z dát získaných zo Slovenského národného korpusu (korpusová verzia prim-7.0-public-all).²

Evidencialitu definujeme ako funkčno-sémantickú kategóriu, prostredníctvom ktorej sa vyjadruje tzv. evidencia, teda zdroj informácie, o ktorý sa opiera hovoriaci

¹ Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0099/16 *Personálna a sociálna deixa v slovenčine (človek v jazyku, jazyk o človeku)*.

² Ďakujem anonymnému posudzovateľovi štúdie za cenné návrhy a pripomienky, ktoré pomohli vylepšiť vecnú aj formálnu podobu textu.

pri stanovení platnosti propozície referujúcej na istú udalosť. Z kognitívneho hľadiska súvisí evidencialita s tzv. abstrakčnou flexibilitou hovoriaceho (k termínu pozri Dolník, 2003), teda so schopnosťou postulovať existenciu udalostí a stavov, ktorých platnosťou si hovoriaci nie je úplne istý.

Pri stanovovaní validity propozície sa hovoriaci opiera o informácie, ktoré má k dispozícii. Na základe výskumov 32 jazykov T. Willet (1988) konštatuje, že existujú 3 typy informačných zdrojov, ktoré sa v jazykoch vyjadrujú prostredníctvom gramatických alebo lexikálnych prostriedkov: priama evidencia (percepcia), inferencia (procesy usudzovania) a reportivnosť (informácia sprostredkovaná tretťou osobou). Podobnú klasifikáciu evidenčných jednotiek ponúkajú aj B. Cornillie a P. G. Manzano (2015), pričom evidenciu založenú na inferencii ďalej diferencujú na cirkumstančnú (okolnostnú) inferenciu (usudzovanie sa opiera o percepčne dostupné okolnosti) a generickú inferenciu (usudzovanie sa opiera logické procesy dedukcie). Identickú klasifikáciu nachádzame aj u B. Wiemera (2006), ktorý však namiesto termínov cirkumstančná a generická inferencia pracuje s termínmi percepčne založená inferencia a nepercepčne založená inferencia.

1.2. Evidencialita: modálna alebo deiktická kategória?

1.2.1. Modálny charakter evidenciality

Vo viacerých teoretických prácach sa evidencia dáva do úzkeho súvisu s kategóriou epistemickej modálnosti. Vzťah medzi nimi sa v týchto prácach často spomína ako jedna z nejasných otázok (porov. Dendale – Tasmowski, 2001, s. 341). Celkovo možno vymedziť tri rôzne prístupy k riešeniu vzťahu medzi epistemicou modálnosťou a evidencialitou:

- i. vzťah inklúzie: niektorí autori chápu evidencialitu ako subkategóriu (epistemickej) modálnosti (porov. napr. Palmer, 1986),
- ii. vzťah disjunkcie: vo viacerých teoretických prácach sa epistemicá modálnosť a evidencialita chápu ako dve nezávislé kategórie (porov. napr. de Haan, 1999; Aikhenvald, 2004),
- iii. vzťah prekrývania: epistemicá modálnosť a evidencialita sa chápu ako dve prekrývajúce sa kategórie, ktoré však nemožno stotožňovať (porov. napr. Dendale – Tasmowski, 2001, s. 341 – 342).

V našom prístupe sa prikláňame k tým autorom, podľa ktorých možno minimálne z onomaziologického hľadiska evidencialitu a epistemicú modálnosť vymedziť ako dve nezávislé kategórie³. Rozdiel medzi nimi presne sformuloval F. de

³ Vychádzame tu z tradičného chápania onomaziológie ako časti sémantiky zaoberajúcej sa významom z hľadiska označovania. Onomaziologická analýza sa zameriava na vymedzenie súboru jazykových jednotiek (designátorov) vyjadrujúcich istý pojem (designát), je pre ňu typická postupnosť od obsahu k forme. Teda zatiaľ čo zo semaziologickej perspektívy nie je odpoveď na otázku „Čo znamená X?“ jednoznačná (Čo označujú jednotky vo výpovediach *Očividne (je unavený)*., *Musí (byť unavený)*.)?

Haan (2005, s. 379): evidencialita predstavuje funkčno-sémantickú kategóriu, ktorej funkciou je signalizovať existenciu informačného zdroja, epistemická modálnosť túto evidenciu hodnotí (teda na základe spoľahlivosti informačného zdroja stanovuje platnosť propozície na epistemickej škále istota – vysoká miera pravdepodobnosti – stredná miera pravdepodobnosti – nízka miera pravdepodobnosti – neistota).

Epistemická modálnosť sa týka epistemickej podpory pravdivosti propozície: prostredníctvom výrazových prostriedkov epistemickej modálnosti hovoriaci kvantifikuje pravdivosť propozície na epistemickej škále. Evidencialita zasa predstavuje zdôvodnenie pravdivosti propozície: prostredníctvom výrazových prostriedkov evidenciality hovoriaci zdôvodňuje svoju mieru istoty pri stanovení validity propozície, a to špecifikovaním evidencie, teda informačného zdroja. Na tomto základe sa vymedzuje kategória epistemicity, ktorú konštituuju dve subkategórie: epistemická modálnosť a evidencialita. Kategóriu epistemicity tak možno z kognitívneho hľadiska⁴ opísať ako zdôvodňujúcu podporu pravdivosti propozície (Boye, 2012, s. 20, 31).

Pokiaľ ide o vzťah medzi týmito dvoma subkategóriami, podľa V. Plungiana (2001) je epistemická modálnosť závislá od evidenciality. Autor vychádza z faktu, že postulovanie miery istoty pravdivosti propozície vždy závisí od zdroja, z ktorého autor vychádza, aj keď tento zdroj nemusí autor vo výpovedi vždy explicitne vyjadriť. A naopak, nie všetky evidenčné jednotky majú v sebe zahrnutý epistemický komponent (autor ako príklad uvádza tzv. reportívne operátory, ktoré môžu byť epistemicky neutrálne).

Ako hovoriaci máme tendenciu prezentovať informáciu ako istejšiu, resp. spoľahlivejšiu, ak je našim zdrojom priama vizuálna percepcia udalosti (JA VIDÍM), a naopak, ako menej istú, resp. spoľahlivú hodnotíme tú informáciu, ktorej zdrojom je iná než vizuálna percepcia (JA POČUJEM), resp. nepriama evidencia, napr. percepčne alebo nepercepčne založená inferencia (JA USUDZUJEM), resp. tretia osoba (NIE-JA). V práci K. Boya (2012) sa postulujú tieto typy hierarchií: personálna/deiktická hierarchia: hovoriaci > adresát > tretia strana (ako istejšiu hodnotí hovoriaci/konceptualizátor tú informáciu, ktorej zdrojom je on sám), hierarchia na základe priamosti: zmysly > inferencia (ako istejšiu hodnotí hovoriaci/konceptualizátor tú

Vyjadruje nimi hovoriaci mieru istoty alebo zdroj, z ktorého vychádza?), aplikujúc onomaziologické hľadisko, môžeme postulovať dve samostatné kategórie reflektujúce odpoveď na otázky: 1. Ako môžeme v danom jazyku vyjadriť mieru istoty hovoriaceho pri stanovení platnosti propozície? (epistemická modálnosť), 2. Ako môžeme v danom jazyku vyjadriť informačný zdroj, z ktorého hovoriaci vychádza pri stanovení platnosti propozície? (evidencialita).

⁴ Pre procesy myslenia a poznávania sú relevantné gnozeologicko-logické (kognitívne) kategórie, pomocou ktorých tvoríme súdy o skutočnosti a kategorizujeme pojmy. Kognitívna lingvistika teda chápe pojmy ako elementárne jednotky našej štruktúrnej kognície (mentálnej organizácie) s funkciou ukladať znalosti o svete. Jazykovo stvárnené onomaziologické kategórie nie sú totožné s kognitívnymi kategóriami, majú iba sekundárnu myšlienkovú a poznávaciu hodnotu, reprezentujú pojem ako konvencionálna skratka (porov. Bozděchová, 2010).

informáciu, ktorá je založená na zmyslovom vnímaní), senzorická hierarchia: vizuálna evidencia > iná evidencia (ako istejšiu hodnotí hovoriaci/konceptualizátor tú informáciu, ktorá bola získaná na základe vizuálnej percepcie), hierarchia na základe proximity: bližšie k scéne > ďalej od scény (ako istejšiu hodnotí hovoriaci/konceptualizátor tú informáciu, pri ktorej je bližšie k scéne).

Možno teda konštatovať, že najspoľahlivejším zdrojom hovoriaceho pri výpovediach o svete je priama vizuálna percepcia časovo a priestorovo dostupnej udalosti, ktorej zdrojom je samotný hovoriaci. Vysvetlením fungovania týchto evidenčných hierarchií je fakt, že percepčne ukotvené presvedčenie, hoci nemusí byť nutne pravdivé, sa chápe ako kauzálné späť so samotnou štruktúrou reality, a preto sa pokladá za najbezpečnejší spôsob nášho kontaktu so svetom (porov. Dancy, 1985, s. 178). Na druhej strane inferencia môže byť založená na neúplných alebo nespoľahlivých premisách, a preto musí byť opätovne verifikovaná. Podobne spoľahlivosť informácií získaných od tretej osoby závisí od dôveryhodnosti tohto informačného zdroja.

Na základe výskumov sa ukazuje (porov. Wiemer – Kampf, 2012; pre slovenčinu Ivanová, 2011, Ivanová, 2014), že epistemické komponenty nie sú inherentnou súčasťou sémantického profilu evidenčných operátorov, ale fungujú ako pragmatické implikácie na základe generalizovaných konverzačných implikátúr.

Pri opise významu evidenčných operátorov možno použiť Levinsonov teoretický model s tromi rovinami významu (1995):

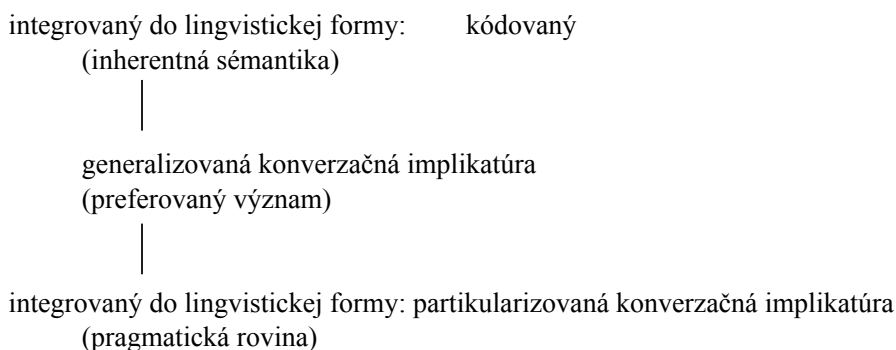

Schéma 1: Teória významu podľa S. Levinsona (1995)

Na základe tohto rovinného modelu možno konštatovať, že pragmatické významy vznikajú ako tzv. utterance-token významy (ide o významy utvárané ad hoc na základe partikularizovaných konverzačných implikátúr), neskôr sa môžu tieto pragmatické komponenty stať salientnými ako tzv. utterance-type významy (ide tu o proces konvencionalizácie implikátúr vyúsťujúci do vzniku generalizovaných konverzačných implikátúr) a prípadne môžu začať fungovať ako inherentné kódované významy (IS = inherentná sémantika).

Tieto skutočnosti možno ilustrovať prostredníctvom fungovania operátorov percepčne založenej inferencie a reportívnosti. Zatiaľ čo v prípade inferenčných operátorov je epistemický komponent záležitosťou generalizovanej konverzačnej implikatúry (GKI), pri reportívnych operátoroch epistemické významové komponenty vznikajú iba na základe partikularizovaných konverzačných implikatúr (PKI). Pri inferenčných operátoroch možno ako defaultný stanoviť význam vysokej miery istoty/pravdepodobnosti platnosti propozície, čo zachytávame nasledujúcimi parafrázami:

(i) IS: Hovoriaci má percepčne založenú informáciu o $E(P_1)$.

(ii) IS: Hovoriaci na základe $E(P_1)$ usudzuje, že P_2 .

(iii) GCI: Hovoriaci prisudzuje P_2 vysokú mieru istoty.

E = udalosť, P = propozícia

Epistemický komponent vysokej miery istoty môže byť za istých špecifických kontextových podmienok zrušený. Za takéto špecifické kontextové podmienky možno považovať napríklad kolokácie evidenčných operátorov s operátormi epistemickej modálnosti, porov.

(1a) *Už asi štvrtý deň kopú na košickom kúpalisku pri stanici nejakú hlbokú dieru. Evidentne nevedia vypustiť bazén alebo niečo podobné.*

(1b) *Už asi štvrtý deň kopú na košickom kúpalisku pri stanici nejakú hlbokú dieru. Evidentne asi nevedia vypustiť bazén alebo niečo podobné.* (SME Korzár, 24. 10. 2016)

Vo výpovedi (1a) hovoriaci konštatuje platnosť propozície „nevedia vypustiť bazén alebo niečo podobné“ na základe percepcie udalosti vyjadrenej propozíciou „už asi štvrtý deň kopú na košickom kúpalisku pri stanici nejakú hlbokú dieru“ s vysokou mierou istoty (*očividne*). Vo výpovedi (1b) sa táto vysoká miera istoty ruší prítomnosťou partikuly *asi* vyjadrujúcej strednú mieru istoty.

Naopak, evidenčné operátory reportívnosti možno považovať za epistemicky neutrálne. Epistemické významové odtienky reportívne operátory nadobúdajú iba pod vplyvom kontextu ako partikularizované konverzačné implikatúry, čo možno ilustrovať nasledujúcou parafrázou:

(i) IS: Hovoriaci má od tretej osoby informáciu, že P .

(ii) IS: Hovoriaci nehovorí, že vie, že P .

(iii) PCI: Hovoriaci prisudzuje P vysokú/strednú/nízku mieru istoty.

P = propozícia

Epistemickú neutralnosť reportívnych operátorov možno dokázať na základe metódy tzv. prirodzeného pokračovania výpovede, ako to ilustrujú príklady (2a) a (2b).

(2a) *Vraj odišiel veľmi skoro (... čomu verím).*

(2b) *Vraj odišiel veľmi skoro (... ale neverím tomu).*

V oboch výpovediach figuruje reportívny operátor *vraj*, ktorý je v slovenčine epistemicky neutrálny: vyjadruje len význam informačného zdroja, ktorým je tretia osoba, ale nie postoj hovoriaceho k validite propozície. Preto možno obe výpovede rozšíriť pokračovaniami, v ktorých sa špecifikuje buď presvedčenie hovoriaceho o vysokej miere istoty vzťahujúcej sa na platnosť propozície (čomu verím), alebo presvedčenie hovoriaceho o malej miere istoty vzťahujúcej sa na platnosť propozície (*ale neverím tomu*).

1.2.2. Deiktický charakter evidenciality

Deiktický charakter evidenciality sa spomína vo viacerých prácach (výberovo napr. Jakobson, 1957; Frawley, 1992; Diewald – Smirnova, 2010). Chápanie evidenciality ako deiktickej kategórie sa opiera o skutočnosť, že úlohou evidenčných jednotiek je lokalizovať lingvistickú entitu – propozíciu – v rámci koordinátov hovoriaceho/subjektu (deiktického origa). V koncepcii F. de Haana (2005) sa preto evidencialita vymedzuje ako tzv. propozičná deixa.

Každý jazyk má k dispozícii súbor prostriedkov, pomocou ktorých hovoriaci nadväzuje a reflektuje vzťah svojej výpovede k okolnostiam, za ktorých komunikácia prebieha (porov. Hiraschová, 2013, s. 62). Funkciou deiktických výrazov je lokalizovať entitu, na ktorú daný výrazový prostriedok odkazuje (v našom prípade propozíciu), s ohľadom na koordináty hovoriaceho, deiktického origa (Bühler, 2011 [1934]). V práci T. Janssena (2004, s. 983) sa deixa chápe ako „lingvistická procedúra, prostredníctvom ktorej hovoriaci ukotvuje entitu v aktuálnej rečovej situácii takým spôsobom, že adresát získava k danej entite kognitívny prístup alebo má s ňou mentálny kontakt“.

Na entitu označenú prostredníctvom deiktickej jednotky sa referuje na základe vzťahu k aktuálnemu hovoriacemu – origu. Vzťah označená entita – origo je tak aktualizovaný a vzťahnutý na individuálny kontext v každom prípade použitia deiktickej jednotky.

Deiktické výrazy možno charakterizovať na základe týchto aspektov: (1) deiktická dimenzia: sémantická doména, ku ktorej deiktický výraz patrí (napr. v teoretických prácach sa tradične vymedzuje priestorová, časová, personálna, sociálna deixa), (2) deiktické koordináty: konceptualizátor, origo (typicky je origo identické s hovoriacim) a deiktický objekt, (3) deiktická dištancia: vzdialenosť medzi deiktickým objektom a origom. Na základe deiktickej dištancie medzi deiktickým objektom a origom možno vymedziť deiktické výrazy ako origoinkluzívne alebo origoexkluzívne, porov. tabuľku 1.

Tabuľka č. 1. – origoinkluzívne a origoexkluzívne deiktické prostriedky

Deiktická doména/ charakter deiktických prostriedkov	origoinkluzívne	origoexkluzívne
priestorová deixa	tu	tam
časová deixa	teraz	zajtra
personálna deixa	ja	on

Význam deiktického prostriedku *tu* možno opísať ako „miesto, ktoré je koncentrické s miestom origa“, *teraz* ako „čas, ktorý je koncentrický s časom origa“, *ja* ako „komunikačná rola, ktorá je koncentrická s origom“.

V prípade evidenciality je deiktickým objektom propozícia, deiktickým origom je hovoriaci postulujúci platnosť tejto propozície. Podľa F. de Haana (2005, s. 51) tak ako priestorová dištancia medzi hovoriacim a deiktickým objektom je základom priestorovej deixy a časová dištancia medzi hovoriacim a deiktickým objektom základom časovej deixy, tak je dištancia medzi hovoriacim a propozíciou základom evidenčnej deixy. Z kognitívneho hľadiska možno predpokladať, že hovoriaci sa pri vyjadrovaní propozícií odkazujúcich na mimojazykové udalosti opiera o isté zdroje informácie. Najčastejšími zdrojmi informácií sú pre hovoriaceho ako konceptualizátora (1) jeho vlastný perцепčný proces, (2) jeho všeobecná znalosť sveta, ktorá predstavuje generalizovaný komplex individuálnych skúsenostných segmentov, resp. (3) iná osoba. Na tomto základe možno postulovať dva možné zdroje evidencie (JA verzus iní, NIE-JA) a dva typy evidencie (priamy verzus nepriamy), pozri bližšie M. Squartini (2008, s. 918).

Výrazové prostriedky špecifikujúce ako zdroj evidencie JA možno označiť ako personálne evidenčné jednotky, výrazové prostriedky špecifikujúce ako zdroj evidencie NIE-JA (INÝ) zasa ako impersonálne evidenčné prostriedky. Možno konštatovať, že pokiaľ ide o zdroj evidencie, evidencialita úzko súvisí s personálnou deixou, porov. tabuľku 2:

Tabuľka č. 2. – zdroj evidencie a personálna deixa

Deixa a zdroj evidencie/ charakter deiktických prostriedkov	origoinkluzívne	origoexkluzívne
personálna deixa	ja	nie-ja
	↓	↓
zdroj evidencie	priamy	nepriamy

(3) *Očividne som nebola pre teba dost' dobrá.*

(4) *Vraj som pre teba nebola dost' dobrá.*

Vo výpovedi (3) možno význam evidenčného výrazu *očividne* opísať ako „zdroj informácie, ktorý je koncentrický s origom“, význam evidenčného výrazu *vraj* ako „zdroj informácie, ktorý nie je koncentrický s origom“.

Pokiaľ ide o typy evidencie, priama evidencia predpokladá bezprostrednú percepciu udalosti označenú propozíciou hovoriacim, teda deiktickým origom. Nepriamy spôsob vedenia predpokladá, že hovoriaci ako deiktické origo nemá bezprostredný prístup k udalosti označenej propozíciou, pretože sa nachádza v inom priestore a čase, resp. prístup k udalosti.

Na to, aby sme poukázali na rozdiel medzi priamou a nepriamou evidenciou, možno pri charakteristike evidenčných prostriedkov implementovať pojem/termín „percepčné pole“. M. Faller (2004, s. 69 – 70) ho vymedzuje takto: ide o súbor lokácií I, ku ktorým má hovoriaci percepčný prístup v čase t. Percepčné pole je podmnožinou fyzického poľa, ktoré ho obklopuje a zároveň zahŕňa aj samotného hovoriaceho. Takáto definícia vylučuje lokácie v obklopujúcom fyzickom priestore, ktoré sú percepčne príliš vzdialené od hovoriaceho, ako aj lokácie mikroskopickej veľkosti. Súčasťou percepčného poľa taktiež nie sú lokácie, ktoré sú v dosahu percepčného vnímania hovoriaceho, ale ktoré sa nevzťahujú na čas t.

Na základe postulovania percepčného poľa môžeme vyčleniť dva typy percepčne založenej evidencie. Priama percepčná evidencia sa spája s procesmi realizovanými v čase t, ktoré sú hovoriacemu dostupné prostredníctvom bezprostrednej percepcie. Inak povedané, v prípade priamej evidencie má hovoriaci priamy prístup k udalosti, pretože sa odohráva v tej istej deiktickej sfére, ako je jeho vlastná lokácia (Garrett, 2001, s. 56). Situácia, na ktorú odkazuje takáto propozícia, je teda plne koncentrická s origom (udalosť je hodnotená z aktuálneho časovo-priestorového uhla hovoriaceho).

Pri nepriamej evidencii vzniká medzi deiktickým origom (hovoriacim) a udalosťou (vyjadrenou propozíciou) dištancia. Udalosť, ktorú opisuje propozícia, a hovoriaci nie sú koncentrické, hovoriaci preto referuje na udalosť prostredníctvom inej udalosti/iných udalostí, ktorá je preňho percepčne prístupná, resp. na základe informácií od tretej osoby, čím vzniká medzi udalosťou vyjadrenou propozíciou a deiktickým origom deiktická dištancia.

V prípade percepčne založenej inferencie má deiktická dištancia podobu priestorovej alebo časovej vzdialenosti od udalosti. Percepčne založená inferencia sa teda týka prípadov, keď hovoriaci nevníma udalosť priamo, keďže je od nej oddelený v čase alebo priestore.

Oddelenie v priestore sa týka percepčne neprístupných lokácií, ktoré nie sú súčasťou percepčného poľa hovoriaceho a hovoriaci má možnosť vnímať iba pozoro-

rovateľné stopy a vonkajšie prejavy týchto procesov. Typickým príkladom percepčne neprístupných udalostí sú psychofyziologické stavy, preferenčné postoje, kognitívne procesy a pod., ktoré sú bezprostredne percepčne nedostupné. Napr. vo výpovedi *Lacovi šťastne svietia oči, je zjavne spokojný*. hovoriaci konštatuje psychický stav osoby (vyjadrený propozíciou P_2 „je spokojný“), o platnosti ktorého možno usudzovať na základe istých vonkajších percepčných signálov (vyjadrených propozíciou P_1 „Lacovi šťastne svietia oči“). Medzi propozíciou P_1 a P_2 nie je časová vzdialenosť, avšak pre hovoriaceho je udalosť, na ktorú referuje propozícia P_2 , percepčne nedostupná, keďže ide o vnútorný, priestorovo nedostupný stav. Podobne vo výpovedi *Mala až také silne fialové pery, zjavne mala nejaké srdcové problémy*. hovoriaci opisuje internalizovaný fyziologický stav osoby, ktorý nie je pre hovoriaceho percepčne dostupný, jeho existenciu možno vyvodit' na základe vonkajších, percepčne dostupných znakov (vyjadrených propozíciou „mala silne fialové pery“). Práve priestorová nedostupnosť istých typov udalostí vytvára medzi origom a propozíciou priestorovú deiktickú dištanciu.

Pre operátory percepčne založenej inferencie je typický výskyt v rámci súvetí s vedľajšou vetou príčinnou, ktorou sa vyjadruje subjektívne zdôvodnenie platnosti propozície, porov.

(5) *Zjavne bola obývaná, pretože z komína vychádzal úzky pásik dymu.*

(6) *Studené počasie mu zjavne neprekážalo, pretože svižnú hodinovku na trávniku ŠK Ružinov absolvoval ako jediný v krátkych rukávoch.*

Význam operátorov percepčne založenej inferencie, pri ktorej je hovoriaci oddelený od udalosti v priestore, možno preto opísať prostredníctvom schematizovanej parafrázy takto:

i. Hovoriaci má zmyslovo založenú informáciu o $E(P_1)$.

ii. Hovoriaci nemá zmyslovo založenú informáciu o $E(P_2)$, lebo je od nej oddelený v priestore.

iii. Na základe $E(P_1)$ hovoriaci usudzuje, že P_2 .

E = udalosť, P = propozícia

Časové oddelenie sa vzťahuje na procesy, ktoré sa nerealizujú v čase t . Ide o minulé procesy s percepčnými stopami prítomnými v percepčnom poli hovoriaceho v čase t alebo budúce procesy, ktorých realizáciu hovoriaci postuluje na základe istých percepčných signálov prítomných v jeho percepčnom poli v čase t . Vo výpovedi *Rozhodcovia boli evidentne včera na fláme, pretože ihrisko je len pár minút pred výkopom zamknuté a nenalajnované*. hovoriaci referuje na minulú percepčne nedostupnú udalosť vyjadrenú propozíciou P_2 „rozhodcovia boli včera na fláme“, od ktorej je oddelený v čase, pričom o jej platnosti usudzuje na základe aktuálnej udalosti vyjadrenej propozíciou P_1 „ihrisko je len pár minút pred výkopom zamknuté a nenalajnované“. Podobne vo výpovedi *Už bol skoro tak vysoký ako ona, očividne*

bude taký vysoký ako jeho otec. hovoriaci postuluje platnosť propozície P_2 „bude taký vysoký ako jeho otec“ referujúcej na budúcu (aktuálne percepčne nedostupnú) udalosť na základe aktuálnej udalosti vyjadrenej propozíciou P_1 „už bol skoro taký vysoký ako ona“.

Význam operátorov percepčne založenej inferencie, pri ktorej je hovoriaci oddelený od udalosti v priestore, možno preto opísať prostredníctvom schematizovanej parafrázy takto:

- i. Hovoriaci má zmyslovo založenú informáciu o $E(P_1)$.
- ii. Hovoriaci nemá zmyslovo založenú informáciu o $E(P_2)$, lebo je od nej oddelený v čase.
- iii. Na základe $E(P_1)$ hovoriaci usudzuje, že P_2 .

E = udalosť, P = propozícia

Časová vzdialenosť medzi hovoriacim a udalosťou označenou propozíciou vytvára medzi origom a propozíciou časovú deiktickú dištanciu.

V prípade nepercepčne založenej inferencie sa deiktická dištancia realizuje ako priestorová aj časová vzdialenosť origa od udalosti. Zdrojom evidencie je v tomto prípade empirický komplex hovoriaceho zložený z fragmentov jeho minulej skúsenosti, pričom aktuálnu udalosť vyjadrenú propozíciou začleňuje do tohto skúsenostného komplexu. J. Nuyts (2001, s. 321) v tejto súvislosti konštatuje: „Schopnosť zapamätať si informáciu pochádzajúcu z individuálnej skúsenosti s realitou v lokálnom kontexte a zachovať ju dlhodobo v konceptuálnej štruktúre je základným prostriedkom, vďaka ktorému sú ľudia pripravení poradiť si s vlastnosťami budúcich lokálnych kontextov a zvládnuť ich menej zraniteľne.“ Pri nepercepčne založenej inferencii hovoriaci opiera svoj úsudok o systemizovaný komplex skúsenostných fragmentov integrovaných do jedného celku ako istý všeobecný poznatok. Napríklad vo výpovedi *Tiekla tam voda, takže logicky tam musel byť spád*. možno deduktívne založenú inferenciu opísať takto:

teória: tam, kde tečie voda, je spád

pozorovanie: niekde tečie voda

záver: je tam spád.

V prípade nepercepčne založenej inferencie teda možno predpokladať generalizáciu skúsenostných fragmentov hovoriaceho zakotvených v konkrétnom priestore a čase. V takom prípade hovoriaci nie je priamym svedkom udalosti odohrávajúcej sa v istom čase a priestore, ale konštatuje platnosť propozície na základe skúsenostného komplexu, ktorým disponuje. Možno teda konštatovať, že pokiaľ ide o typy evidencie, evidencialita úzko súvisí s priestorovou a časovou deixou, porov. nasledujúcu tabuľku 3:

Tabuľka č. 3. – typ evidencie a priestorová a časová deixa

Typ evidencie a deixa/ charakter deiktických prostriedkov	origoinkluzívne	origoexkluzívne
priestorová deixa časová deixa	tu teraz ↓ priama evidencia	nie-tu nie-teraz ↓ nepriama evidencia
typ evidencie		

2. VÝRAZOVÉ PROSTRIEDKY EVIDENCIALITY

Ak de o spôsoby vyjadrovania evidenciality, z typologického hľadiska možno jazyky rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu predstavujú E1 jazyky (zväčša neindoeurópske), v ktorých je evidencialita gramatickou kategóriou a vyjadruje sa obligátorne prostredníctvom uzatvoreného súboru gramatických prostriedkov. Druhú skupinu predstavujú E2 jazyky, v ktorých evidencialita predstavuje funkčno-sémantickú (kognitívnu) doménu, ktorá sa vyjadruje fakultatívne prostredníctvom relatívne otvoreného súboru lexikálnych, lexikálno-gramatických, resp. gramatických prostriedkov. Do skupiny E2 jazykov možno zahrnúť aj slovenčinu.

Výrazové prostriedky funkčno-sémantickej kategórie evidenciality musia spĺňať niekoľko podmienok:

(1) Evidenčné výrazové prostriedky vyjadrujú zdôvodnenie miery istoty propozície (ide teda o vyjadrenie zdroja informácie, o ktorý sa hovoriaci opiera pri stanovovaní validity propozície).

(2) Evidenčné výrazové prostriedky majú vyjadrenie evidencie, teda informačného zdroja, ako svoj primárny význam, nie pragmatickú implikáciu.

(3) Evidenčné výrazové prostriedky nie sú vetnočlenskou súčasťou vety, ale ich funkciou je kvalifikovať propozíciu vyjadrenú danou vetou.

V slovenčine možno funkčno-sémantickú kategóriu evidenciality vyjadriť viacerými lexikálnymi, resp. lexikálno-gramatickými prostriedkami (bližšie pozri Ivanová, 2011). Vzhľadom na diskutabilný status niektorých jednotiek vzhľadom vo vzťahu k podmienke 2 sa zameriame na dve podskupiny evidenčných výrazov: adverbíá/partikuly a perцепčné a kognitívne verbá.

2.1. Adverbíá ako evidenčné operátory

Význam evidenciality môžu vyjadriť aj tzv. evidenčné adverbíá/partikuly, napr. *očividne, zjavne, evidentne, viditeľne, logicky, zákonite* a pod. Definujeme ich ako jednotky, ktoré majú vo svojom primárnom význame odkaz na zdroj evidencie, avšak nie sú syntakticky súčasťou propozície, do ktorej vstupujú. Ich funkciou je teda

evidenčne kvalifikovať propozíciu na základe toho, že vyjadrujú zdôvodnenie miery istoty propozície, ktorú jej prisudzuje hovoriaci.

V slovenskej lingvistickej tradícii sa jednotky, ktoré v dôsledku zmeny svojej roly v aktuálnom členení strácajú vetnočlenskú funkciu a modifikujú celú propozíciu, slovnodruhovo kvalifikujú ako partikuly a prisudzuje sa im synsémantický status⁵. V niektorých teoretických prácach sa zasa v prípade týchto jednotiek hovorí o vetných adverbiiach (porov. Uhlířová, 1979, 1987; Koktová, 1986, 1999). Argumenty v prospech hodnotenia daných výrazov ako vetných adverbií možno zhrnúť takto: partikuly sa tradične chápu ako synsémantické jednotky, avšak analyzované evidenčné výrazy si zachovávajú svoj význam, takže ich možno transformovať na predikátový výraz v maticovej vete: *Je očividné, že...*, *Je viditeľné, že...*, *Je evidentné, že...*, *Je logické, že...*, *Je zákonité, že...*⁶

V slovenských lexikografických prácach sa dané jednotky nehodnotia jednotne. Napríklad v prípade jednotky *evidentne* sa v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2003) uvažuje o význame príslovky, *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2006) v danom prípade postuluje slovnodruhovú platnosť príslovky a častice. Príslovková platnosť sa danému výrazu prisudzuje v prípade, ak ide o spôsobové adverbium s významom „nápadne viditeľným, očividným spôsobom; bez ďalšej potreby dokazovať“, determinujúce vo vetnej štruktúre verbum alebo adjektívum (*evidentne preukázať svoju vinu*, *evidentne zjednodušovať situáciu*, *vítaz bol evidentne lepší*, *evidentne rastie odpor voči terorizmu*), v jednom prípade sa dokonca v exemplifikácii chybné uvádza adjektívum namiesto adverbia (*omyly boli stále evidentnejšie*). Časticová platnosť sa danej jednotke prisudzuje v prípade, ak sa ňou komentuje celá výpoveď (*rozprávali sa evidentne o nej*, *Evidentne bezdomovec nemienil skryť svoju túžbu komunikovať s človekom na úrovni.*) a ak jednotka vyjadruje význam „presvedčenie o predpoklade“. V prípade partikulovej platnosti sa ako synonymum tejto jednotky uvádza výraz *navidomoči*, ktorému sa však prisudzuje len platnosť príslovky, porov. *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2015). Časticová platnosť sa však ani v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2003), ani v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2011) nevymedzuje

⁵ Napríklad v *Příruční mluvnici češtiny* (1995) sa vymedzuje skupina tzv. vetných adverbií (*bohužel, naštěstí, ovšem, každopádně*), ktoré sa od bežných adverbií odlišujú tým, že neurčujú iba sloveso, ale sú komentárom k celej vete. V *Morfologii slovenského jazyka* (1966) sa zasa explicitne konštatuje, že príslovky sa vzťahujú na slovesný dej (resp. na substantívum, ak ide o adnominálne konštrukcie, ktoré majú pôvod v slovesných konštrukciách), resp. vlastnosť vyjadrenú adjektívom alebo adverbium. V práci J. Šikru (1991) sa však vymedzujú aj také sémanticko-syntaktické typy prísloviok, ktoré sa okrem predikátu vzťahujú aj na participanty predikátu.

⁶ V tejto súvislosti nie je dôležité, či možno uvedené konštrukcie a adverbialne jednotky považovať za úplne synonymné. V teoretických prácach sa konštrukciám s adjektívom typu *Je očividné, že* prisudzuje intersubjektívny status, zatiaľ čo adverbiá sú v naznačenom zmysle inherentne neutrálne a na základe kontextových faktorov môžu vyjadriť buď subjektívny, alebo intersubjektívne založený zdroj evidenčnej kvalifikácie propozície, porov. Nuyts (2001).

je v prípade jednotky *logicky*, hoci aj v danom prípade môže v jednom z významov ísť o výraz modifikujúci celú propozíciu (*za takéto správanie logicky nasleduje postih = je logické, že za takéto správanie logicky nasleduje postih*).

V prípade jednotiek s blízkym/podobným významom a rozličnou morfosyntaktickou distribúciou vo vetnej štruktúre sa v teoretickej literatúre zaužíval termín heterosémia. Podľa F. Lichtenberka (1991, s. 476) možno heterosémiu vymedziť v prípadoch, keď dva alebo viac významov, resp. funkcií, ktoré sú diachrónne späté v tom zmysle, že sú odvodené z jedného zdroja, sa ako odraz tohto zdrojového významu realizujú v rámci odlišných morfosyntaktických kategórií.

V prípade analyzovaných jednotiek možno pri interpretácii ich morfosyntaktických funkcií vyjsť z klasifikácie adverbialných jednotiek v práci P. Ramata a D. Riccu (1998). V ich teoretickej koncepcii sa vymedzujú jednotlivé typy adverbií podľa toho, na akej úrovni vetnej štruktúry sa realizujú. Podľa týchto autorov možno vymedziť adverbialné jednotky, ktoré modifikujú predikát (predikátové adverbiá), udalosť (udalostné adverbiá), propozíciu (propozičné adverbiá), doménu (doménové adverbiá) a rečový akt (ilokučné adverbiá). O vetných adverbiách sa hovorí v prípade udalostných, propozičných a ilokučných adverbií. Udalostné adverbiá sa týkajú reprezentačnej roviny⁷ a propozičné a ilokučné adverbiá interpersonálnej roviny výpovede. Adverbiá vzťahujúce sa na interpersonálnu rovinu výpovede vyjadrujú postoj hovoriaceho a niekedy sa označujú ako postojové satelity (porov. Dik et al., 1990, s. 35 – 36).⁸

V prípade predikátových adverbií ide o vyjadrenie inherentných kvalít a kvantitatívnych charakteristík slovesného deja, resp. stavu, napr. *rýchlo utekať*, *často spomínať*, *pekne vyzerať*. Pri adverbiách, ktoré majú vo svojej sémantickej štruktúre inkorporovaný sémantický komponent odkazujúci na zdroj informácie (percepcia, inferencia, reportívnosť), možno postulovať vzťahy heterosémie na základe toho, na ktorú funkčnú/sémantickú vrstvu výpovede sa tieto jednotky vzťahujú.⁹

(i) dané jednotky sa môžu správať ako tzv. predikátové adverbiá, ktoré zo syntaktického hľadiska vo vetnočlenskej funkcii adverbialne determinujú verbum, resp. adjektívum (ktoré sa typicky realizujú v predikátovej pozícii);

⁷ Reprezentačná rovina výpovede sa týka vyjadrovaného komunikačného obsahu, adverbiá vzťahujúce sa na reprezentačnú rovinu sú teda súčasťou obsahu výpovede. K tomuto typu patria napríklad adverbiá vyjadrujúce objektívnu modálnosť (*nutne*, *nevyhnutne*), resp. adverbiá vyjadrujúce lokalizáciu a čas (napr. *doma*, *včera*).

⁸ V rámci propozičných adverbií sa v teoretických prácach vyčleňujú modálne a evaluatívne adverbiá. Modálnymi adverbiami hovoriaci vyjadruje postoj k pravdivostnej hodnote propozície, evaluatívnymi adverbiami sa vyjadrujú hodnotiaci postoj k obsahu výpovede (v rámci evaluatívnych adverbií sa vymedzuje podskupina adverbií orientovaných na participanta, napr. *Matuska už potom múdro nevstúpil do strany*, a adverbií orientovaných na udalosť, napr. *Bolo treba nájsť takého kandidáta, ktorý by mal reálnu šancu vyhrať voľby*. *Prekvapujúco sa našiel*.).

⁹ V prístupe B. Fräsera (1996) sa heterosémia predikátových a vetných adverbií hodnotí ako prípad homonymie, v práci K. Aijmer a A.-M. Simon-Vandenberg (2007, s. 55) sa v tejto súvislosti hovorí o polysémii.

(ii) dané jednotky sa môžu správať ako tzv. propozičné adverbíá, čo znamená, že sa do vetnej štruktúry nezapájajú ako vetné členy, ale vyjadrujú vzťah hovoriaceho k propozícii, komentár k propozícii.

V prístupe K. Aijmer a A.-M. Simon-Vandenberg (2007) sa predikátové adverbíá označujú ako spôsobové adverbíá. Zatiaľ čo termín spôsobové adverbíá má sémantické podložie, termín predikátové adverbíá je orientovaný sémanticko-syntakticky. V práci J. Šikru (1991), ktorý sa venoval problematike sémantiky slovenských prísloviek, sa dané typy adverbíí neanalyzujú.

Odlíšenie predikátových a propozičných modifikátorov je v prípade príslušných adverbíí dôležité z hľadiska vymedzenia statusu evidenčných operátorov, keďže za evidenčné prostriedky sa považujú iba tie jednotky, ktoré sa nezapájajú do vetnočlenských funkcií vo vete, ale kvalifikujú propozíciu, ktorej sú súčasťou. Rekatégorizácia predikátového adverbia je teda sprevádzaná zmenou skopusu, takže daná jednotka začína fungovať ako tzv. propozičný satelit (porov. Dik et al., 1990, s. 28). Pokiaľ ide o heterosémiu daných adverbíí, v slovenčine možno postulovať niekoľko indikátorov statusu príslušného adverbia:

(i) indikátory vzťahujúce sa na operabilnosť týchto jednotiek: propozičné adverbíá nemožno substituovať pronomiálnym výrazom a vylúčená je pri nich tiež stupňovateľnosť:

(7) *Nevravím, že sa šerifovi pomocníci postavili hneď do pozornu, ale vystreli sa očividne/očividnejšie/tak.* (= predikátové adverbium)

(8) *Očividne/*očividnejšie/*tak neprešla skúškou.* (= propozičné adverbium)

(ii) sémantické indikátory: predikátové adverbíá možno parafrázovať spojením adjektívum + *spôsobom*, propozičné adverbíá možno parafrázovať konštrukciami s evidenčnými adjektívami:

(9) *Polícia chcela dať očividne najavo, že rozhodnutie súdu už existuje.* = *Polícia chcela dať očividným spôsobom najavo, že rozhodnutie súdu už existuje.*, ¹ *Bolo očividné, že polícia chcela dať najavo, že rozhodnutie súdu už existuje.* = (predikátové adverbium)

(10) *Očividne je to technický nadšenec.* = *Je očividné, že to je technický nadšenec.*; **Očividným spôsobom je to technický nadšenec.* (= propozičné adverbium)

(iii) štruktúrne indikátory: propozičné adverbíá sa môžu realizovať v iniciálovej, preverbálnej i postverbálnej pozícii, avšak nemôžu sa realizovať vo finálovej vetnej pozícii bez intonačného, resp. grafického vyčlenenia:

(11) *Evidentne rastie odpor proti terorizmu.*, *Odpor proti terorizmu evidentne rastie.*, *Odpor proti terorizmu rastie evidentne.* (= predikátové adverbium)

(12) *Očividne Slovania nemajú takúto filozofiu.*, *Slovania očividne nemajú takúto filozofiu.*, *Slovania nemajú očividne takúto filozofiu.* – **Slovania nemajú takúto filozofiu očividne.* (= propozičné adverbium)

Status propozičných modifikátorov sa v prípade vetných adverbií môže formálne signalizovať prostredníctvom intonačnej, resp. grafickej autonomizácie jednotky:

(13a) *Stmavli očividne.* (= predikátové adverbium)

(13b) *Stmavli, očividne.* (= propozičné adverbium)

(iv) kolokačné indikátory: propozičné adverbiá sa vo vetnej štruktúre môžu realizovať v kolokáciách s verbami, ktoré nepripúšťajú modifikáciu predikátovým adverbium. Ide napríklad o verbá uvádzajúce tému, ako je napríklad verbum ísť:

(14) *Očividne ide o prepis zo šelakových platní.* (= propozičné adverbium)

(v) syntaktické indikátory: propozičné adverbiá sa nerealizujú v opytovacích vetných štruktúrach a nie sú zasiahnuté negáciou:¹⁰

(15) *Polícia chcela dať očividne najavo, že rozhodnutie súdu už existuje. – Chcela dať polícia očividne najavo, že rozhodnutie súdu už existuje?* (= predikátové adverbium)

(16) *Očividne ide o produkt na rozhraní medzi kentuckým bourbonom a tennessee whiskey. – *Očividne ide o produkt na rozhraní medzi kentuckým bourbonom a tennessee whiskey?* (= propozičné adverbium)

(17) *Kubal nechce poučať očividne. = jeho poučanie nechce byť očividné* (= predikátové adverbium)

(18) *Očividne neprešla skúškou. = Je očividné, že neprešla skúškou.* (= propozičné adverbium)

Adverbiálnych jednotiek s významom percepcie, inferencie a reportívnosti je v slovenčine niekoľko, takže vzniká otázka, či možno všetky jednotky s percepčným, inferenčným a reportívnym významom hodnotiť ako evidenčné operátory. Napr. M. Hirschová (2014) vymedzuje pre češtinu tieto adverbiálne jednotky s evidenčným významom: priame evidencie (vizuálne – *očividně, viditelně, zřejmě, zjevně*; nevizuálne – *slyšitelně, hmatatelně*), nepriame evidencie založené na predpokladoch (*evidentně, předstíraně, ostentativně*) alebo na záveroch/dedukcii/inferencii (*nesporně, nutně, logicky, pravděpodobně, nepochybně, bezpochyby, hypoteticky, očekávatelně, předvídatelně*), na prevzatej informácii, a to na informácii bez uvedenia zdroja, tzv. hearsay (údajně), resp. s identifikovaným zdrojom.

Práve na základe vymedzených kritérií možno určiť status adverbií vymedzených M. Hirschovou (2014). Status evidenčných operátorov možno prisúdiť len tým adverbiálnym jednotkám, ktoré modifikujú propozíciu, ale nie sú jej vetnočlenskou súčasťou, zatiaľ čo adverbiá, ktoré operujú len na reprezentačnej úrovni ako udalostné adverbiá, resp. ktoré sa vzťahujú iba na predikát ako predikátové adverbiá, za evidenčné operátory považovať nemožno. Takouto jednotkou je napríklad adver-

¹⁰ Podobný test možno aplikovať aj na evaluatívne adverbiá, porov. *Neurobil to múdro.* (= jeho urobenie bolo nemúdre, predikátové adverbium) vz. *Múdro to neurobil.* (= bol múdry a neurobil to, propozičné adverbium).

bium *ostentatívne*, ktoré nenadobudlo status propozičného modifikátora, ale plní funkciu predikátového adverbia, porov.

(19) *Očividne/evidentne/viditeľne/zjavne ide o prepis zo šelakových platní. – *Ostentatívne ide o prepis zo šelakových platní.*

(20) *Očividne/evidentne/viditeľne/zjavne je to technický nadšenec. = Je očividné/evidentné/viditeľné/zjavné, že to je technický nadšenec. – *Ostentatívne je to technický nadšenec., *Je ostentatívne, že to je technický nadšenec.*

Z rovnakých dôvodov nemožno status evidenčného operátora pripisovať jednotke *predstierane*. Okrem kolokačných a syntaktických faktorov, ktoré potvrdzujú, že v prípade danej jednotky nejde o propozičné adverbium, neidentifikujeme pri tomto výraze ani evidenčný význam zdroja, na základe ktorého sa vyjadruje zdôvodnenie miery istoty o platnosti propozície. Zo sémantického hľadiska jednotka *predstierane* prináleží skôr do sémanticko-syntaktickej triedy adverbií vyjadrujúcich spôsobovú charakteristiku predikátu, konkrétne s významom sprievodnej vlastnosti, resp. okolnosti:

(21) *Vysoká žobráčka sa predstierane rozkašlala. = Vysoká žobráčka sa rozkašlala a pritom predstierala.*

Pokiaľ ide o jednotky patriace do inferenčnej subdomény, výrazy *nesporné, pravdepodobne, nepochybné, bezpochyby* hodnotíme ako jednotky s epistemickým významom, ktoré indikujú vysokú mieru pravdepodobnosti/istoty propozície. Možno ich použiť pri akomkoľvek zdroji evidencie za predpokladu, že daný zdroj hodnotí hovoriaci ako spoľahlivý. Možno to dokázať prostredníctvom testu, v ktorom v jednotlivých výpovediach môžeme jednotlivé evidenčné operátory použiť v závislosti od toho, o aký typ evidencie ide, zatiaľ čo epistemické kvantifikátory sú použiteľné bez ohľadu na typ evidencie, porov.

(22) (vidím, že v Petrovom okne sa svieti): *Peter je teraz očividne doma. – *Peter je teraz logicky doma.; Peter je teraz nesporne, pravdepodobne, nepochybné, bezpochyby doma.*

(23) (viem, že Peter už dva týždne chorý): *Peter je teraz logicky doma. – *Peter je teraz očividne doma.; Peter je teraz nesporne, pravdepodobne, nepochybné, bezpochyby doma.*

Pokiaľ ide o jednotky *predvídateľne* a *očakávateľne*, na základe analýzy korpusových dokladov možno konštatovať, že dané výrazy sa vo väčšine prípadov správajú ako predikátové adverbiá (v kolokáciách s verbami *fungovať, správať sa, vyvíjať sa, zachovať sa, postupovať* a pod.): zatiaľ čo konštrukcia s evidenčným adjektívom je v korpuse doložená, propozičnú platnosť adverbií korpusové doklady nepotvrdzujú:

(22) *Je predvídateľné, že Tereza sa v spleti New Yorku stratí. – ? Tereza sa predvídateľne v spleti New Yorku stratí.*

(23) *Je očakávateľné, že do niekoľkých dní sa tohto chyťí Express. – ? Očakávateľne sa toho do niekoľkých dní chyťí Express.*

Navyše, diskutovať možno aj o evidenčnej sémantike daných jednotiek. Ich význam možno opísať ako „mať možnosť anticipovať“, ich funkciou teda nie je vyjadriť zdôvodnenie pravdivosti propozície.¹¹

Na základe analýzy statusu jednotky *nutne* možno konštatovať, že ide skôr o udalostné, než o propozičné adverbium. Zo sémantického hľadiska sa ním vyjadruje objektívna modálnosť (nevyhnutnosť), nie informačný zdroj, resp. miera istoty hovoriaceho pri postulovaní platnosti propozície. Na rozdiel od propozičných adverbii typu *očividne* sa tiež môže realizovať v opytovacích štruktúrach, porov.

(26) *Jeho poetika je nutne/očividne naviazaná na Latinskú Ameriku. – Je nutne jeho poetika naviazaná na Latinskú Ameriku? – *Je očividne jeho poetika naviazaná na Latinskú Ameriku?*

Zo sémantického hľadiska vyjadruje jednotka *nutne* význam objektívnej modálnosti, vyjadruje objektívnu pravdepodobnosť platnosti stavu vecí, nemôže preto operovať na interpersonálnej rovine ako prostriedok vyjadrovania postoja hovoriaceho.

2.2. Kognitívne a percepčné verbá ako evidenčné operátory

Kognitívne a percepčné verbá môžu vystupovať vo funkcii evidenčných operátorov len v prípade, ak spĺňajú podmienky, ktoré sme vymedzili na začiatku tejto kapitoly. Najdiskutovanejším je kritérium, podľa ktorého evidenčné operátory nemôžu predstavovať hlavnú predikáciu vo vete. M. Hirschová (2014, s. 73) konštatuje, že v prípade konštrukcií *vidím, že; vidieť, že* ide v prípade maticových viet o zložku propozície. Na základe toho možno predpokladať, že v daných prípadoch nejde o evidenciálne výrazy, ale o lexikálne posilnenia (reinforcement) vyjadrovania evidencií.

Podľa nášho názoru síce jednotky v konštrukciách typu *vidím, že; vidieť, že* (podobne *myslím, že*) formálne vystupujú vo funkcii predikátu hlavnej (maticovej) vety, avšak z funkčno-sémantického hľadiska platí, že centrálnu ilokučnú funkciu (asertívnu) v tomto prípade vyjadruje formálne vedľajšia veta a hlavná veta s evidenčným operátorom plní subsidiárnu ilokučnú funkciu – funkciu ilokučného modifikátora výpovede (modifikuje „silu“ asertívnosti výpovede):

(27) *Myslím, že nasledujúca generácia žien je už viac rozhľadená, vie jazyky, je samostatná.*

¹¹ V tejto súvislosti možno porovnať výpovede *Hermiona ich predvídateľne viedla do knižnice. – Hermiona ich očividne viedla do knižnice.* V prípade druhej výpovede si hovoriaci nie je istý pravdivosťou propozície a svoj predpoklad opiera o percepciu situácie (napr. vidí, že Hermiona ich vedie tým smerom, kde je knižnica, resp. vidí, že Hermiona nesie so sebou knihy a pod.). V prvej výpovedi však hovoriaci postuluje propozíciu ako platnú (Hermiona ich viedla do knižnice) a adverbium *predvídateľne* sa len vyjadruje, že platnosť tejto propozície bolo možné anticipovať.

(28) *Vidím, že máte veľký záujem o Európu, o európsku integráciu.*

Signálom prehodnotenia statusu hlavnej a vedľajšej vety je aj fungovanie negácie. Napriek tomu, že sa vo výpovedi neguje kognitívne sloveso formálne riadiacej vety, v skutočnosti je negovaný obsah formálne vedľajšej vety¹²:

(29) *Nemyslím, že Peter je doma. = Myslím, že Peter nie je doma.*

Vo viacerých prácach sa preto tieto formálne maticové vety označujú ako parentetické (napr. Kärkkäinen, 2003; Thompson, 2002; Thompson – Mulac, 1991). Podľa A. Verhagena (2001, s. 349) sa v tomto zmysle úplne prevracia tradičné chápanie hlavnej a vedľajšej vety, keďže syntakticky hlavná veta je konceptuálne závislá od syntakticky vedľajšej vety.

Medzi indikátory toho, že v prípade maticových viet s kognitívnymi a percepčnými verbami ide v prípade tvarov 1. osoby singuláru prézenta o evidenčné operátory in statu nascendi modifikujúce propozíciu vyjadrenú vedľajšou vetou, patria okrem tzv. negatívneho raisingu a ilokučnej charakteristiky nasledujúce faktory:

(i) substituovateľnosť: možnosť substituovať formálne hlavnú vetu vetným adverbium s propozičnou platnosťou:

(30) *Vidím, že ťa niečo trápi. – Evidentne/očividne ťa niečo trápi.*

(ii) adresabilita: v prípade, že sa hovoriaci pomocou partikuly *naozaj*, *vskutku* usiluje o potvrdenie platnosti výpovede, fokusom tejto partikuly je propozičný obsah vedľajšej vety, nie formálne hlavná veta:

(31) *Vidím, že fotografi museli zasiahnuť do snímky. – Naozaj? (= Naozaj museli fotografi zasiahnuť do snímky?, ≠ Naozaj to vidíš?)*

Kritérium adresability možno vzťahnúť aj na „vzdvihnuté“ použitia tzv. raising sloviess, napr. *zdať sa*. Vzdvihnutý predikát vyjadrený percepčným verbom nie je prostredníctvom verifikačnej partikuly zasiahnutý, naopak v prípade nevzdvihnutého predikátu sa fokusom danej partikuly stáva aj samotné raising sloveso, porov.

(32) *Otec sa zdá unavený. – Naozaj? (= Naozaj sa otec zdá unavený?)*

(33) *Zdá sa, že otec je unavený. – Naozaj? (= Naozaj je unavený?, ≠ Naozaj sa zdá, že otec je unavený?)*

Signálom prehodnocovania statusu týchto konštrukcií sú procesy kontrakcie (stiahnutia) súvetnej štruktúry (k termínu kontrakcia pozri Grepl – Karlík, 1998), výsledkom ktorých je vznik parentetických konštrukcií. V prvom kroku dochádza k eliminácii spájacieho operátora a následne k možnej zmene v slovoslede¹³: z iniciálovej pozície sa kognitívne, resp. percepčné verbum presúva do mediálnej, prípadne finálnej pozície:

¹² V takýchto prípadoch sa v teoretickej literatúre uvažuje o tzv. negatívnom raisingu (porov. Lakoff, 1969).

¹³ Podobne uvažuje o funkcii pôvodného predikátu *myslím* *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2015), podľa ktorého sa tvar 1. osoby singuláru prézenta blíži k významu častice.

(34) *Vidím, vám sa i dýcha ťažko, keď som nablízku.*

(35) *Prekvapilo vás to, súdruh Verba, vidím.*

Finálnou fázou kontrakcie súvetných štruktúr je slovnodruhovú transpozícia vyúsťujúca do vzniku jednotky s platnosťou partikuly. Medzi takéto uzuálne partikuly patria jednotky *myslím, hádam, tuším*, pri ktorých slovnodruhovú platnosť partikuly zachytávajú aj existujúce lexikografické zdroje. Signálom partikulovej platnosti je strata grafického, resp. intonačného vyčlenenia, ktoré je obligátne pri parentetickej konštrukcii.

(36) *Ale u politikov sa to myslím raz za čas podarí.*

Korpusové doklady dokonca odhaľujú okazionálne prípady partikulovej platnosti aj pri iných percepčných a kognitívnych verbách. V SNK sme ich zachytili najmä pri predikáte *zdá sa*¹⁴ (54 dokladov), *dúfam* (46 dokladov), zriedkavejšie pri predikáte *predpokladať* (2 doklady):

(37) *Problém je zdá sa niekde inde.*

(38) *Pretože reklama sa dá (okrem STV) vysielat' aj cez výborný film, ktorého obstaranie je predpokladám lacnejšie ako zrealizovanie reality show.*

3. ZÁVERY

V príspevku sme sa pokúsili osvetliť podstatu funkčno-sémantickej kategórie evidenciality. Tradične sa táto kategória vymedzuje ako subkategória modálnosti, resp. sa uvažuje o blízkosti, resp. prekrývaní týchto kategórií. V našom prístupe chápeme (epistemickú) modálnosť a evidencialitu ako (minimálne z onomaziologického hľadiska) dve nezávislé, ale blízke kategórie, čo sa odráža v Boyovom postulovaní suprakategórie epistemicity, ktorej obsah sa z kognitívneho hľadiska vymedzuje ako zdôvodnenie (evidencialita) pravdivosti (epistemická modálnosť) propozície (Boye, 2012). Na základe analýzy sme sa pokúsili poukázať na deiktický charakter kategórie evidenciality. Vo viacerých teoretických prácach sa o evidencialite uvažuje ako o propozičnej deixe. Vyjadrenie informačného zdroja pri zdôvodnení pravdivosti propozície sa spája s priestorovo-časovou dištanciou medzi udalosťou a aktuálnou situáciou hovoriaceho. Najmenšia priestorovo-časová dištancia je pri postulovaní priamej vizuálnej personálnej evidencie, ktorú možno opísať ako „JA VIDÍM/POČUJEM a pod. P“. Väčšia priestorovo-časová dištancia sa spája s nepriamou personálnou evidenciou, ktorá môže byť percepčne („JA VIDÍM/POČUJEM a pod. E(P₁) a preto USUDZUJEM P₂“) alebo nepercepčne („JA USUDZUJEM P_n, lebo MÁM ZNALOSŤ P, ktorá je generalizovanou sumou P₁ + P₂ + P₃...“) založená. Priestorovo-časová dištancia medzi udalosťou a aktuálnou situáciou hovoriaceho je aj pri reportívnej evidencii (kde je informačným zdrojom tretia osoba), pri ktorej

¹⁴ O partikulovej platnosti jednotiek *zdá sa*, *predpokladám* explicitne uvažuje *Encyklopedický slovník češtiny* (2002).

hovoriaci zaujíma neutrálny postoj – postuluje propozíciu, za ktorej pravdivosť však nenesie zodpovednosť (tzv. epistemický agnosticizmus hovoriaceho). Na základe analýzy fungovania evidenčných výrazov možno konštatovať, že v prípade evidenciality ide o modálno-deiktickú kategóriu.

V druhej časti príspevku sme sa pokúsili poukázať na isté syntaktické špecifiká evidenčných výrazov. Vzhľadom na diskutabilný status niektorých jednotiek sme sa zamerali na fungovanie tzv. vetných adverbii/partikúl a kognitívnych a perцепčných verb. V protiklade k slovenskej lingvistickej tradícii sme sa rozhodli používať termín vetné adverbii na označenie tých evidenčných výrazov, ktoré vetnočlensky nevstupujú do štruktúry vety, ale kvalifikujú propozíciu vyjadrenú danou vetou. Na základe súboru kritérií sme sa pokúsili o dôsledné rozlíšenie tzv. predikátových a propozičných adverbii, ktoré môžu byť vo vzťahu heterosémie. Podobne vymedzujeme aj status tvarov 1. osoby singuláru prezenta kognitívnych a perцепčných verb, ktoré vo funkcii evidenčných výrazov formálne vystupujú ako základy tzv. hlavných viet, z funkčno-sémantického hľadiska však majú status tzv. ilokučných modifikátorov, ktoré v zmysle subsidiárnej ilokúcie kvalifikujú propozíciu vyjadrenú vedľajšou vetou. Pri takomto chápaní sa prevracia tradičné chápanie hlavnej (maticovej) a vedľajšej vety, keďže syntakticky hlavná (maticová) veta je konceptuálne závislá od syntakticky vedľajšej vety.

Literatúra

- AIJMER, Karin – SIMON-VANDENBERGEN, Anne-Marie: *The Semantic Field of Modal Certainty. A Corpus-Based Study of English Adverbs*. Berlin: Mouton de Gruyter 2007.
- AIKHENVALD, Alexandra Y.: *Evidentiality*. Oxford: Oxford U. P. 2004.
- BOYE, Kasper: *Epistemic Meaning: A Crosslinguistic and Functional-Cognitive Study*. Berlin, Boston: Mouton de Gruyter 2012.
- BOZDĚCHOVÁ, Ivana: *Teorie terminologie a kognitivní lingvistika: k pojetí kategorizace, definice a nominace*. In: *Slovo a slovesnost*, 2010, roč. 71, č. 3, s. 163 – 175.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.) *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda 2006.
- BÜHLER, KARL: *Theory of Language: The Representational Function of Language*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 2011 [1934].
- CORNILLIE, Bert – MANZANO, Pedro G.: *On the interactional dimension of evidentials: The case of the Spanish evidential discourse markers*. In: *Discourse studies: an interdisciplinary journal of text and talk*, 2015, roč. 17, č. 2, s. 141 – 161.
- DANCY, Jonathan: *Introduction to Contemporary Epistemology*. Oxford: Blackwell 1985.
- de HAAN, Ferdinand: *Evidentiality and epistemic modality: setting boundaries*. In: *Southwest Journal of Linguistics*, 1999, roč. 18, č. 1, s. 83 – 101.
- de HAAN, Ferdinand: *Encoding speaker perspective: Evidentials*. In: *Linguistic Diversity and Language Theories*. Eds. F. Frajzyngier, A. Hodges – D. S. Rood. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 2005, s. 379 – 397.
- DENDALE, Patrick – TASMOWSKI, Liliane: *Introduction: Evidentiality and related notions*. In: *Journal of Pragmatics*, 2001, roč. 33, č. 3, s. 339 – 348.

- DIK, Simon C. – HENGVELD, Kees – VESTER, Elesline – VET, Co: The hierarchical structure of the clause and the typology of adverbial satellites. In: *Layers and levels of representation in language theory*. Eds. J. Nuyts – M. A. Bolkestein – C. Vet. Amsterdam: Benjamins 1990, s. 25 – 70.
- DIEWALD, Gabriele – SMIRNOVA, Elena: *Evidentiality in German. Linguistic Realization and Regularities in Grammaticalization*. Berlin, New York: de Gruyter 2010.
- DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2003.
- Encyklopedický slovník češtiny. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- FALLER, Martina: The Deictic Core of 'Non-experienced Past' in Cuzco Quechua. In: *Journal of Semantics*, 2000, roč. 21, č. 1, s. 45 – 85.
- FRASER, Bruce: Pragmatic markers. In: *Pragmatics*, 1996, roč. 6, č. 2, s. 167 – 190.
- FRAWLEY, William: *Linguistic Semantics*. Hillsdale (New Jersey): Lawrence Erlbaum Associates 1992.
- GARRETT, Edward J.: *Evidentiality and Assertion in Tibetan*. Doctoral Dissertation, UCLA 2001.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998.
- HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině*. 2., dopl. vydanie. Praha: Karolinum 2013.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Polarity, prieniky a paralely jazykovej komunikácie. Zborník príspevkov z 8. medzinárodnej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Belianum 2014, s. 67 – 78.
- IVANOVÁ, MARTINA: Epistemické funkcie evidenčných operátorov v slovenčine. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 145 – 154.
- IVANOVÁ, Martina: Kognitívno-funkčné aspekty vyjadrovania postojov v slovenčine. In: *Registre jazyka a jazykovedy (I): na počesť Daniely Slančovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2014, s. 95 – 101.
- JAKOBSON, Roman: *Shifters, verbal categories, and the Russian verb*. Harvard University: Department of Slavic languages and literatures 1957.
- JANSSEN, Theo: Deixis and reference. In: *Morphologie / Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung / An international handbook on inflection and word-formation*. Vol. 2. Eds. G. Booij – Ch. Lehmann – J. Mugdan – S. Skopeteas. Berlin: Mouton de Gruyter 2004, s. 983 – 998.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Bratislava: Veda 2011.
- JAROŠOVÁ, Alexandra (ed.): *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Bratislava: Veda 2015.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSINOVÁ, Zdeňka: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1995.
- KÄRKKÄINEN, Elise: *Epistemic Stance in English Conversation: A Description of Its Interactional Functions, with a Focus on I Think*. Amsterdam: John Benjamins 2003.
- KOKTOVÁ, Eva: *Sentence Adverbials in a Functional Description*. Amsterdam: John Benjamins 1986.
- KOKTOVÁ, Eva: *Word-Order Based Grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1999.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003.
- LAKOFF, Robin: A syntactic argument for negative transportation. In: *Chicago Linguistic Society* 5, 1969, s. 140 – 147.
- LEVINSON, Stephen C.: Interactional Bias in Human Thinking. In: *Social Intelligence and Interaction: Expressions and Implications of the Social Bias in Human Intelligence*. Ed. E. N. Goody. Cambridge: Cambridge University Press 1995, s. 221 – 260.
- LICHTENBERG, Frantisek: Semantic Change and Heterosemy in Grammaticalization. In: *Language*, 1991, roč. 67, č. 3, s. 475 – 509.
- Morfológia slovenského jazyka*. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966.
- NUYTS, Jan: *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization*. Amsterdam: John Benjamins 2001.

- PALMER, Frank Robert: *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press 1986.
- PLUNGIAN, Vladimir: The place of evidentiality within the universal grammatical space. In: *Journal of Pragmatics*, 2001, roč. 33, č. 3, s. 349 – 358.
- RAMAT, Paolo – RICCA, Davide: Sentence adverbs in the languages of Europe. In: *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter 1998, s. 187 – 275.
- Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Online: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- SQUARTINI, Mario: Lexical vs. Grammatical evidentiality in French and Italian. *Linguistics*, 2008, roč. 46, č. 5, s. 917 – 947.
- ŠIKRA, Juraj: *Sémantika slovenských prísloviiek*. Bratislava: Veda 1991.
- THOMPSON, Sandra A.: Object complements and conversation. Towards a realistic account. In: *Studies in Language*, 2002, roč. 26, č. 1, s. 125 – 164.
- THOMPSON, Sandra A. – MULAC, Anthony: The discourse conditions for the use of the complementizer that in conversational English. In: *Journal of Pragmatics*, 1991, roč. 15, č. 3, s. 237 – 251.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila: K postavení větných příslovcí v aktuálním členění. In: *Slovo a slovesnost*, 1979, roč. 40, č. 2, s. 143 – 148.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila: *Knížka o slovosledu*. Praha: Academia 1987.
- VERHAGEN, Arie: Subordination and discourse segmentation revisited, or: Why matrix clauses may be more dependent than complements. In: *Text Representation. Linguistic and psychological aspects*. Eds. T. Sanders – J. Schilperoord – W. Spooren. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 2001, s. 337 – 357.
- WIEMER, Björn: Particles, parentheticals, conjunctions and prepositions as evidentiality markers in contemporary Polish (a first exploratory study). In: *Studies in Polish linguistics*, 2006, roč. 3, č. 1, s. 5 – 67.
- WIEMER, Björn – KAMPE, Veronika: On conditions instantiating tip effects of epistemic and evidential meanings in Bulgarian. In: *Slověne*, 2012, roč. 1, č. 2, s. 5 – 38.
- WILLET, Thomas: A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. In: *Studies in Language*, 1988, roč. 12, č. 1, s. 51 – 97.

KONŠTRUOVANIE EGOCENTRIZMU: PRAGMATIKA – GRAMATIKA – KOGNÍCIA

Jana Kesselová

*Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
17. novembra č. 1, 080 01 Prešov, e-mail: jana.kesselova@unipo.sk*

KESSELOVÁ, J.: Egocentrism Development: Pragmatics – Grammar – Cognition. Slovak Speech, 2016, vol. 81, no. 5-6, p. 304-324.

Abstract: The study contributes to knowledge on how a man's ego develops in an early age. The construal of egocentric perspective is observed in expressions of self-reference (the pronoun *I* is expressed explicitly). The method of longitudinal case study is used. Since Slovak language is pro-drop language (personal pronouns can be omitted) the research is set in pragmatic and social context. We examine the pragmatic function of utterances with the pronoun *I* and their dynamics. While at first the child refers to herself in third-person, at the end of toddlerhood the child can use the pronoun *I* even when talking about others. This indicates comprehension of reciprocity of perspectives (*I* versus *you*).

Key words: egocentrism, pronominal self-reference, pragmatic function, reciprocity of perspectives, Slovak, speech ontogenesis

1. ÚVOD

Štúdia je súčasťou širšieho výskumu zameraného na poznávanie tej časti jazykového sveta používateľov slovenčiny, ktorá je primárne orientovaná na človeka.¹ Kľúčovou kategóriou je personálna a sociálna deixa, chápaná v duchu M. Hirschovej (2006) ako referovanie na komunikačných partnerov, resp. odlišovanie účastníkov a ne-účastníkov komunikačnej udalosti (personálna deixa, s. 61). Referovanie na osoby je pritom špecificky podmienené ich sociálnymi rolami, v užšom zmysle aj pravidlami spoločenského správania, súvisiacimi s používaním jazyka, preto sa ustálil i súvzťažný termin sociálna deixa (tamtiež, s. 68). Personálna a sociálna deixa znamená orientáciu výskumu na odkrývanie spôsobov, akými sú človek, sociálne vzťahy a pravidlá zakódované v jazyku.

Takto vymedzenú personálnu a sociálnu deixu M. Forrester (1996, s. 58)^[1] chápe ako spojivo medzi jazykom a sociálnou interakciou. Za východisko na pochopenie deiktickej komplexnosti pokladá deiktické centrum, v ktorom centrálnu pozíciu zaujíma hovoriaci, centrálny čas je moment, keď hovoriaci produkuje výpoveď, centrálné miesto je lokalizácia hovoriaceho v momente prehovoru, centrum diskurzu je bod, v ktorom sa hovoriaci nachádza alebo do ktorého sa dostal, v čase produkcie výpovede, a sociálne centrum je sociálny status hovoriaceho, s ktorým sa súvzťahuje sociálny status príjemcu. Na sociálny rozmer deixy, ako je známe, v pragmatike už skôr

¹ Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0099/16 *Personálna a sociálna deixa v slovenčine (človek v jazyku, jazyk o človeku)*.

upozornil S. C. Levinson (1983, s. 64)^[2], ktorý ho ako tzv. relatívny rang (hovoriaci je v pomere k adresátovi statusovo vyššie, nižšie alebo rovnocenne) priraduje k trojrozmernému priestoru a k štvrtej dimenzii času. Koordináty priestorovo-časovo-sociálneho centra sa striedaním komunikačných rolí menia, avšak zmena perspektív prebieha bez zjavného úsilia komunikantov.² Ak si uvedomíme rozmanitosť kontextov, kombinácií personálnych, temporálnych a priestorových deiktík a ich funkcií v toku hovorenej reči, ako aj neustálu zmenu perspektívy hovoriaceho a adresáta v dialógu, osvojenie si deiktík podľa Levinsona možno prirovnať k zázraku (tamtiež, s. 64). Povaha deiktík, ktorých používanie závisí od porozumenia striedania perspektív hovoriaceho a adresáta, implikuje, že ich štúdium má potenciú prispieť k objasňovaniu vzťahov medzi myslením a rečou. To navodzuje požiadavku prihliadať na súvislosť medzi osvojovaním si deiktických výrazov a kognitívnym vývinom. V súvislosti s názorom, že osvojovanie jazyka prebieha súbežne s osvojovaním si sociálnych pravidiel, konvencií, interakčných zvyklostí a so schopnosťou rozumieť zámerom iných ľudí sa uvažuje o osobitnom type tzv. sociálnej kognície (Bloom, 2015, s. 22 a 44)³.

Utváranie perspektívy hovoriaceho a adresáta a chápanie reciprocitu participantských rolí sa v lingvistike obvykle spája s používaním osobných zámen a s utváraním opozície *ja* verzus *ty*, *môj* verzus *tvoj*. V širšom (sociologickom) zmysle sa reciprocita perspektív vzťahuje na používanie jazyka vôbec, nielen jeho deiktickej štruktúry. Reciprocitou perspektív sa podľa A. Schütza (1973^[4], cit. podľa P. Auera, 2014, s. 113 – 114 a H. Kubátovej, 2012, s. 106 – 107) prekonáva bariéra plynúca z faktu, že „moje vlastné vedomie a vedomie druhého nemôžu byť úplne identické, a to jednak pre rozdielny dosah (akčný rádius) môjho a jeho každodenného sveta sústredeného okolo môjho a jeho *hic-et-nunc*, jednak pre naše rozdielne biografické skúsenosti“. Reciprocita perspektív je prvým krokom na ceste od individuálneho vedomia k sociálnemu svetu a je výsledkom dvoch idealizácií. Prvú predstavuje zameniteľnosť stanovíšť. Spočíva v predstave, že partner by videl svet rovnako ako ja, keby bol na mojom mieste, a naopak. Druhou idealizáciou je kongruencia systémov relevancií. Táto idealizácia vychádza z predstavy, že rozdiely vnímania a interpretácie sveta, vyplývajúce z odlišných biograficky determinovaných životných situácií,

² Pravda, deje sa tak v prípade normálneho rečového a sociálneho vývinu. Používanie výrazov deiktického centra je atypické a neuzuálne u autistických detí, čo je v súčasnosti predmetom širokého výskumu (výberovo: Hobson – García-Pérez – Lee 2010^[3]). Napríklad zámena *ja* a *ty* autistické deti opakujú tak, ako ich počuli. Napríklad výpoveď *Now I will give you your milk* autistické dieťa použilo v pragmatickej funkcii PRIANIE (výpoveď je iteráciou výpovede matky orientovanej na dieťa).

³ V rozsiahlom materiáli longitudinálnej štúdie dieťaťa a raného veku je práve zmena perspektív jediným miestom, kde zaznamenávame pokus dospelého o explicitnú inštrukciu poskytnutú dieťaťu. Účinnosť explicitnej inštrukcie a rola zámerného učenia pri získavaní sociálnej kognície v ranom veku je dosiaľ nejasná (*JAN: *tieto tieto všetky sú moje*. – *OTE: *moje*. – *JAN: *ne. svoje*. – *OTE: *jaké svoje. tak čie? moje sú či tvoje?* – *JAN: mlčí. – *OTE: *moje či tvoje? ty si kto?* (pritom ukazuje prstom na dieťa) – *JAN: *Janka*. *OTE: *no tak čie sú?* – *JAN: (po pauze) *Jankine*.

v komunikácii môžu byť nivelizované. Týmto dvoma idealizáciami, navzdory odlišnostiam individuálnych vedomí, dospievame k spoločnému sociálnemu svetu. Reciprocita perspektív je na ceste od individuálneho vedomia k sociálnemu svetu prvým, no nevyhnutným krokom. Deje sa v mene praktických potrieb, súvisiacich s každodenným konaním, a je motivovaná kooperačným účelom. Sociologická koncepcia reciprocity perspektív ponúka explanačný rámec pre kooperačný princíp ako centrálny princíp interpersonálnych komunikačných vzťahov.

Rozdiel medzi mojím Ja a cudzím Ja z logicko-filozofickej perspektívy je východiskom pre výklad verejnej povahy jazyka (Zouhar, 2004, s. 7). Tá sa viaže na rozdiel medzi nami a okolím. Výklad dichotómie ja vz. nie-ja v duchu karteziánskej filozofie žiada jasné a zreteľné argumenty v prospech oprávnenosti jej existencie. M. Zouhar (op. cit.) vyslovuje presvedčenie, že uvedenú dichotómiu *naša* ontológia implementuje a v takom prípade nie je dôležité, či sa v nej odzrkadľuje alebo neodzrkadľuje objektívna realita. To preto, že *naša* ontológia, ktorá je *pre nás* rozhodujúca, môže zostať nezmenená bez ohľadu na to, čo skutočne existuje. Z pohľadu logiky je predmet výskumu tejto štúdie (referencia na hovoriaceho zámenom *ja*) umiestnený medzi tri spôsoby, ako možno vykonať referenciu: zámená sa ocitajú na jednej rovine s proprietami a deskriptívnymi výrazmi. Referenčný vzťah medzi jednotlivinou a zámenom predstavuje tzv. demonstratívnu referenciu v triáde s deskriptívnou a mennou referenciou.⁴

Reciprocita perspektív, prirodzene, predpokladá skonštituovanú perspektívu vlastného ega. S výkladom v empirickej časti, v ktorej sa orientujeme na autoreferenciu v ranej reči, a to v súvislosti s potrebou byť akceptovaný sociálnym okolím a v spätosti so sociálno-interakčným kontextom, optimálne konvenuje výklad ega z pozície určenej pojmom interpretácia (Dolník, 2015, s. 147 a n.). Konštituovanie ega sa v tomto prístupe odvodzuje z interpretačnej potreby človeka, ktorá sa prejavuje trojsmernou orientáciou: zameranosťou na vonkajší svet (vrátane druhových príslušníkov), na seba (autointerpretácia) a na seba zo stanoviska interpretačnej kompetencie iných (heterointerpretácia). Sebainterpretáciou (autointerpretáciou) sa konštituuje ego ako prizma⁵, cez ktorú nazerá na svet, a stabilizuje sa jeho egocentrizmus, podporovaný potrebou byť interpretovaný a uznávaný inými. V rámci výkladu trichotomickej štruktúry univerza, ktoré subjekt pociťuje, prežíva a uvedomuje si z perspektívy ega, sa komunikácia vysvetľuje dvojstranne. Na jednej strane ako aktivita vzchádzajúca z interpretačnej príťažlivosti, interpretačnej neistoty a limitov

⁴ V lingvistike M. Dudok (2010, s. 387) avizuje, že treba podrobnejšie skúmať deiktické identifikátory v ich celkovom jazykovom a komunikačnom priestore, v logike M. Zouhar (2004, s. 227) rovnako upozorňuje na náročnosť starostlivého preskúmania demonstratívnej referencie. Kritické zhodnotenie významných teórií z tejto oblasti priniesol R. Niederle (2002).

⁵ V podobnom duchu Gardelle – Sorlin (2015, s. 15) uvádzajú, že navzdory túžbe po neosobnosti sa zdá nemožné zbaviť sa egocentrickej zameranosti: je prítomná ako inherentná subjektivita, dokonca aj v najneosobnejších, všeobecných použitíach osobného zámena *ty*.

vanosti subjektu. Na strane druhej, do komunikačnej aktivity vstupujú egocentricky založené subjekty, teda porozumenie iným je poznačené perspektívou ich ega. Egocentrizmus v ponímaní J. Dolníka, (2015, s. 151) je prirodzená (prírodou daná) základná orientácia (perspektivizácia) v percepčnej štrukturácii sveta: v centre je ja, ktoré priťahuje, čo je mimo neho. Zameranosť na seba v empirickej časti štúdie predstavuje orientácia na pronomínálnu autoreferenciu. Interpretačná neistota, limitovanosť subjektu a potreba heterointerpretácie konvenuje v empirickom výskume so skúmaním vzťahu autoreferencie a potreby sociálnej príslušnosti, kontaktu, akceptácie, uznania a pozornosti zo strany okolia. Napokon, zasadenie výskumu do sociálno-interakčného kontextu reprezentuje zameranosť na vonkajší svet.

Avšak ani štruktúra univerza, ani seba-interpretácia nie je človeku, vrastajúcemu do society, daná a priori. Raný svet človeka je ohraničený orientáciou na vlastné telo, pocity (ne)spokojnosti a aktivity súvisiace s odstraňovaním zdrojov nespokojnosti v biologickom aj sociálnom zmysle. Psychológia (Piaget – Inhelder 1997, s. 20 – 21, s. 27) tento stav hodnotí ako nevedomý egocentrizmus či adualizmus, v ktorom nejestvuje vedomie vlastného ja, ani hranica medzi vnútorným prežívaným svetom a svetom vonkajším. Premene zo stavu nediferencovanosti medzi ja a nie-ja na zrod vedomia vlastného ega sa v piagetovskom prístupe vývinu človeka pripisuje hodnota kopernikovskej revolúcie. V základe tejto premeny sa vidí všeobecná decentrácia, v ktorej subjekt zisťuje, že je jedným z objektov vo svete popri iných objektoch a vedomie *ja* sa formuje spolu s interpretačnými schémami stálosti objektu, príčinnosti, priestoru a času.

2. CIEĽ A METÓDA VÝSKUMU

Výklad deiktického centra, recipacity perspektív a egocentrizmu konverguje do spoločného bodu, ktorého prototypickou jazykovou reprezentáciou je osobné zámeno *ja*. Štúdia má ambíciu byť príspevkom k poznaniu, ako sa konštituuje ego človeka a aké svedectvo o zrode seba-uvedomovania podáva jeho reč. Centrálnu výskumnú otázku možno sformulovať takto: O akých aspektoch utvárania egocentrickej perspektívy vypovedá autoreferencia zámenom *ja* v ranom štádiu ontogenézy reči? Vzhľadom na skúmaný jazyk (slovenčina ako jazyk typu pro-drop, v ktorom identifikácia hovoriaceho osobným zámenom gramaticky nie je nevyhnutná) pokladáme výklad pronomínálnej autoreferencie za najlepšie uchopiteľný v pragmatickom⁶ rámci komunikač-

⁶ V súčasnosti je pragmatika osobných zámen predmetom výskumu aj v jazykoch typu non-pro-drop. Gardelle a Sorlin (2015, s. 9) v úvode kolektívnej monografie *The Pragmatics of Personal Pronouns* upozorňujú, že v zámenách sa dlho videla len ich substitučná funkcia vo vzťahu k menám a menným frázam, na ich pragmatickú funkciu sa začalo upozorňovať len nedávno. Vklad zámen do diskurzno-pragmatickej stratégie je na dátach doložený len obmedzene. Pritom na zámená možno nahliadať ako na okno do vzťahov medzi nami samými a vonkajším svetom (tamtiež, s. 9). Spôsob použitia osobných zámen môže byť indikátorom empatie s adresátom, sociálneho statusu, sociálnej blízkosti, stupňa emoč-

ných intencií a v sociointerakčnom kontexte participantských rolí. Ďalšie výskumné otázky sú odvodené z teoretického rámca štúdie. Osvojovanie si autoreferencie zámenom *ja* predpokladá porozumenie perspektívy hovoriaceho a adresáta, ale i pochopenie reciprocity ich perspektív. To navodzuje otázku vzťahu medzi vývinom autoreferencie a kognitívnym vývinom. Napokon, zámeno *ja* je súčasťou gramatických opozícií na kódovanie participantských/neparticipantských rolí, z čoho plynie ďalší aspekt výskumu: súvislosť medzi autoreferenciou a celkovým gramatickým vývinom. Konštruovanie egocentrizmu teda prirodzene vyúsťuje do jeho sledovania v pragmatickej, gramatickej a kognitívnej perspektíve. Ak súčasne zoberieme do úvahy, že „[k]onštruovanie ega sa týka sebainterpretačnej stránky *formovania* subjektu“ (Dolník, 2015, s. 153), optimálny rámec predstavuje procesuálny prístup.

Opisu pronomínálnej autoreferencie v jej komplexnosti z nášho pohľadu najlepšie vyhovuje kvalitatívna metóda osobnej prípadovej štúdie. Ide o dôkladné preskúmanie vývinu autorereferencie u jedného dieťaťa s cieľom holisticky uchopiť jednu vývinovú magistrálu a pochopiť skúmaný jav v súvislostiach. Voči tejto metóde sa namieta nereprezentatívnosť výsledkov, spôsobená jedinečnosťou dát a individuálnym vývinom rozptylom. Avšak zmyslom kvalitatívneho výskumu nie je štatistická inferencia na populáciu. Cieľom je tzv. „hustý opis“ (Hendl, 2005, s. 106) zachytávajúci jediný skúmaný prípad veľkým množstvom dát. Kvalitatívny výskum upopredzuje komplexnosť javov, a preto výskum prihliada na časový, priestorový, kultúrny, sociálny i osobný kontext. Inými slovami, porozumenie vývinu jedného jazykového javu znamená vidieť ho v priesečníku celistvého rečového a mentálneho vývinu (kvantitatívny výskum sa môže orientovať na vybraný a limitovaný výber testovaných položiek a ich vzťahov). Naostatok, ambíciou osobnej prípadovej štúdie nie je verifikácia hypotéz, ale naopak, ich konštrukcia.

Materiálovú bázu tvoria audiovizuálne nahrávky komunikácie jedného dieťaťa v rodinnom prostredí získané rodičmi dieťaťa, a to od 5. po 36. mesiac. Každý mesiac je v korpuse nahrávok a transkriptov reprezentovaný hodinovou nahrávkou (priemerne 1 700 výpovedí dieťaťa a výpovedí orientovaných na dieťa v transkripte hodinovej nahrávky). Audiovizuálne nahrávky a transkripty komunikácie predstavujú trimodálny korpus kontextovo včlenených jazykových dát, reprezentujúcich výseky z každodenného sociálneho sveta dieťaťa a jeho okolia. Orientácia na materiálovú bázu zachytávajúcu samozrejmu každodennosť je spojitom medzi metodologickým nastavením štúdie a schützovským postojom „urobiť to, čo nám v každodennom živote pripadá samozrejmé, takým, aby si to žiadalo vysvetlenie“.⁷

ného vzrušenia a rozličných aspektov toho, čo patrí do kategórie sociálna deixa. Hranice medzi zámenami 1., 2. a 3. osoby sú oveľa viac priechné, než sa pôvodne zdalo.

⁷ Ide o tézu zo sociologického výskumu elementárnych štruktúr každodenného sveta v prístupe A. Schütza (podľa Auera, 2014, s. 113).

Metódou kódovania sa v transkriptoch osobitne skúmali výpovede s pronomiálnou autoreferenciou, ale i výpovede, ktoré zrodu autoreferencie zámenom *ja* predchádzali. Dieťa, ktorého reč je predmetom výskumu, začína prvé zámeno *ja* používať v 24. mesiaci. Rozpätie 24. až 30. mesiaca je obdobím, v ktorom schopnosť pronomiálnej autoreferencie v náležitých kontextoch potvrdzuje 80 % respondentov zo vzorky 1 065 rodičov detí (Kesselová, 2014a, s. 73). Z hľadiska prvého použitia možno vývin zámena *ja* u sledovaného dieťaťa pokladať za taký, aký je u detí osvojujúcich si slovenčinu typický.

3. INTERPRETÁCIA VÝSLEDKOV

Štúdia sa orientuje na procesuálny prístup a pronomiálnu autoreferenciu, jeden z prejavov konštruovania egocentrizmu, sleduje v troch etapách: (a) obdobie predchádzajúce pronomiálnej autoreferencii, (b) zrod prvej pronomiálnej autoreferencie, (c) rozvinutie funkcií pronomiálnej autoreferencie do konca raného veku (t. j. do troch rokov).

3.1. Pripravná etapa zrodu prvej pronomiálnej autoreferencie zámenom *ja*

Prvému výskytu zámena *ja* v prehovore sledovaného dieťaťa predchádzajú tri prejavy verbálneho a neverbálneho správania sa dieťaťa.

3.1.1. Nápadne sa zvyšuje frekvencia rodného mena dieťaťa ako prostriedku autoreferencie. Nejde už len o odkazovanie na seba v kombinácii s 3. osobou singuláru prézenta a préterita v konsituácii informácii (*Janka hopá, Janka postavila*), ale i v pádových tvaroch datívu so sémou prospechovosti (*Janke*) a v inštrumentáli so sociatívnou sémantikou (*s Jankou*). Takmer 14 % všetkých výpovedí produkovaných dieťaťom v hodinovej nahrávke z 23. mesiaca predstavuje hovorenie o sebe pomocou vlastného mena dieťaťa, a to hlavne vo vyjadrení sociálnej blízkosti a príslušnosti (modelovo: *mamka má x – aj Janka; babka robí x – aj Janka*), ale aj v egocentrickom vzťahovaní pozorovaného diania na seba, ktoré býva sprevádzané neverbálne – dotykom vlatného tela alebo otočením prstov smerom k telu (1a – 1b).

(1a) *MOT: *tu liezť vie áno.*

*JNK: *ako Janka.*

vek: 1.10;18

(1b) *OTE: *čo to bol za zvuk?*

*JNK: *to bola asi Janka.*

vek: 1.10;18

3.1.2. Potreba sociálneho kontaktu, príslušnosti k inej osobe a participácie na spoločnej aktivite sa premieta najprv do iterácie výpovede dospelého so zámenom *ja*, ktorá tvorí interakčnú dvojicu pomocou operátora aditívneho vzťahu *aj*. To znamená, že prvé iteračné podoby pronomiálnej autoreferencie vypovedajú o dvoch

perspektívach, uplatňovaných súbežne: jednou je egocentrická perspektíva *ja* verus *nie ja*, druhou perspektíva sociálneho kontaktu *ja aj ja* ako prvý krok na ceste k pochopeniu reciprocity perspektív *ja* a *ty* (2).

(2) *OTE: *ja počujem dajaký vláčik.*

*JNK: *aj ja počujem dáky váčik.*

vek: 1.11;17

Samotná súbežnosť dvoch perspektív, egocentrickej a sociálnokontaktovej, vývinovo nová nie je. Nový je len spôsob jazykovej reprezentácie autoreferencie. Avšak symbiózu egocentrizmu a sociálneho kontaktu možno pozorovať už v konštituovaní autoreferencie pomocou slovesných osôb, keď popri sebe registrujeme egocentrické odkazovanie na seba pomocou mena dieťaťa s 3. osobou singuláru a paralelne používanej 1. osoby plurálu, ktorá reprezentuje odkaz na seba cez prizmu symbiózy s inou osobou/osobami (pragmaticky sa realizuje ako konsitučná informácia o spoločnej aktivite typu *hľadáme*, *ideme*, neskôr ako kombinácia vôle dieťaťa a výzvy orientovanej na dospelého typu *dáme*, *zapneme*, *ideme tancovať* a pod.).

3.1.3. Súčasne s rozvojom reči pozorujeme i rozvíjajúcu sa schopnosť vizuálnej sebaidentifikácie dieťaťa v zrkadle, na fotografii, a to samostatne aj medzi inými osobami (3).

(3) *OTE: *a kto je v tom kočiariku?*

*JNK: *malá Janka.*

*OTE: *malá Janka?*

*JNK: *asi malá Janka.*

vek: 2.0;15

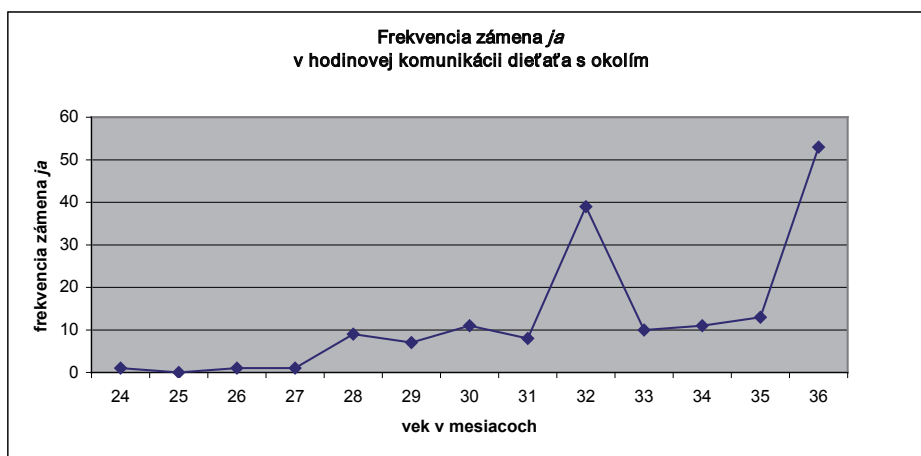
3.2. Prvá aktívna produkcia zámena *ja* (24. – 27. mesiac)

Za aktívnu produkciu pokladáme taký rečový prejav dieťaťa, ktorý nie je opakovaním výrazu z prehovoru inej osoby (v rozsahu do 5 replík pred vlastným prehovorom dieťaťa). Priebeh aktívnej produkcie zámena *ja* s frekvenciou výskytu počas hodinovej komunikácie dieťaťa s okolím v rozpätí od prvého výskytu do troch rokov predstavuje graf 1:

Analýza kontextov prvých použití zámena *ja* v 24. mesiaci poukazuje na sociálnu, kognitívnu, gramatickú i pragmatickú podmienenosť prvých výskytov zámena *ja*.

Sociálnou motiváciou nie je len tradične uvádzané sebaapresadzovanie a negatívne vymedzovanie sa voči okoliu. Uplatňuje sa i komplementárna stratégia, vyrastajúca z potreby sociálnej súnáležitosti. Prvé aktívne použitia zámena *ja* funkčne kopírujú autoreferenciu prostredníctvom vlastného mena dieťaťa. Kontinuitu v autoreferencii od vlastného mena (4a) cez iteráciu (4b) až k aktívnej produkcii zámena *ja* (4c) možno exemplifikovať takto:

Graf 1: Frekvencia zámene *ja* v hodinovej nahrávke komunikácie dieťaťa s okolím (24. – 36. mesiac)

(4a) *MAT: *klobúčik má mamka.*

*JNK: *aj Janka.*

vek: 1.10;18.

(4b) *OTE: *ja počujem dajaký vláčik.*

*JNK: *aj ja počujem dáky váčik.*

vek: 1.11;17.

(4c) *JNK: *aj mamička má takú istú.*

*JNK: *takú istú má aj mamička.*

*BAB: *áno.*

*JNK: *aj ja mám takú.*

vek: 2.01;01.

Analýza kontextu prvej aktívnej produkcie zámene *ja* súčasne poukazuje na vysoký stupeň kognitívneho vývinu dieťaťa. Zrod prvého zámene *ja* je časovo zhodný s výskytom prvých zlučovacích operátorov *aj*. Ide o také realizácie zlučovacieho vzťahu, ktorých konštruovanie predpokladá postrehnutie, že pomenovaný jav je zhodný s iným javom, že tieto javy sú súrodé, ekvivalentné (modelovo: *aj tu je x*, *aj tu je x*, *aj tu je*). Aditívny vzťah sa realizuje tak pri usúvzťažňovaní objektov do spoločnej triedy objektov, ako aj pri vyjadrení sociálnej príslušnosti. J. Dolník (1999, s. 47 – 49) objasňuje, že interpretácia istého javu ako ekvivalentného s iným javom

je počiatkom orientácie človeka vo svete. Jazykové dáta ukazujú, že dieťa okolo dvoch rokov začína rovnorodé entity spájať do spoločnej triedy pomocou operátorov zlučovania (Kesselová, 2014b, s. 35 – 36),^[5] čo možno chápať ako prvotnú podobu kategorizácie objektov do tried, predstavujúcich istý poriadok vo svete objektov i ľudí, ale aj pravidelnosť a opakovanosť vo výskyte ich vlastností.⁸ Zdá sa, že utváranie jazykovej reprezentácie protikladu *ja verzus druhí* prebieha súbežne s počiatkami kategorizácie (materiálnych objektov i ľudských bytostí). Zrod zámena *ja* predstavuje uvedomenie si, že „ja“ je jedným z objektov diferencovaných od iných objektov. Spôsob, akým dieťa zámeno *ja* prvotne používa, poukazuje na vedomie spolupatričnosti s triedou obklopujúcich ho blízkych bytostí.

Prvotný výskyt zámena *ja* je podmienený i gramaticky. Výskyt prvých tvarov zámena *ja* je v súhre s celkovo vysokým stupňom gramatického vývinu, čo možno dokumentovať vývinom mennej a verbálnej flexie.

V čase prvej aktívnej produkcie zámena *ja* (24. – 25. mesiac) dieťa tvorí všetky pádové tvary substantív (avšak preferenčne len niektoré pádové významy; Kesselová, 2014b, s. 65 – 75).^[5] Spomedzi nich za kľúčové pre vývin autoreferencie pokladáme sémantické konkretizácie so sémou sociatívnosti (sociatívny inštrumentál – *s mamkou*), zásahu do personálnej sféry vplyvu (datív – *tatík mi pomôže*), prospechovosti (*mamke – pre mamku*) a s funkciou kontaktovosti (*babi*).

Vývin slovesných tvarov vypovedá o rozvinutej schopnosti dieťaťa diferencovať roly účastníka a neúčastníka komunikácie: v čase prvej produkcie zámena *ja* už dieťa gramaticky diferencuje neúčastníka dialógu (3. osoba sing. indikatívu), adresáta (2. osoba sing. imperatívu) a hovoriaceho (= dieťa) ako súčasť mikrosociety blízkych ľudí formou symbiotického plurálu (*nakreslíme, otočíme, dáme si a pod.*). Preferencia 1. osoby plurálu ako prostriedku autoreferencie (namiesto 1. osoby sing.) je podľa nášho názoru podmienená štýlom rodičovského registra a je v kongruencii s ďalšími tvarmi zámen. V prehovoroch dieťaťa s funkčne rozvinutým symbiotickým plurálom registrujeme i datív spolupatričnosti (*polámalo sa nám*) a datív zvrtného zámena *si* s verbom v 1. osobe plurálu, ktorý pragmaticky funguje na pomiedzi vôle a výzvy⁹ ako datív vzájomnosti (*postavíme si, ukážeme si, vyberieme si, ešte si porozprávame, tak si dáme, otvoríme si to*). Ako sme už zistili pri výskume osvojovania si datívu (Kesselová, 2015, s. 101 – 126), v prehovoroch dieťaťa, ktoré uprednostňuje tvar 1. osoby verba v singulári, neregistrujeme ani datív *nám*, ale *mi*, a datív zvrtného zámena *si* je použitý výhradne s verbom v 1. osobe singuláru, teda

⁸ Na schopnosť kategorizovať poukazuje okrem vývinu operátorov i komparácia (*do väčšej, do menšej*) a špecifikácia stotožnením (*taká istá ako mama, aj mama má takú, taká ako babka*), ktorých prvé výskyty sa v reči dieťaťa časovo zhodujú s etapou prvých výskytov pronomínálnej autoreferencie (24. – 27. mesiac).

⁹ Nejde o vyjadrenie vôle vykonať niečo samostatne, ani o vyjadrenie vôle, aby niečo vykonal partner komunikácie, ale o vôľu vykonať niečo spoločne.

ako datív egocentrický (vlastného prospechu/neprospechu: *dám si, umývam si, zamotal som si*). Frekvencia zámena *ja* je u dieťaťa so sklonom k egocentrizmu celkovo vyššia než u dieťaťa so sklonom k symbiotickému plurálu.

Analýza zámena *ja* v kontexte vývinu ostatných osobných zámen dokumentuje jednak rôznosť stratégií v osvojovaní si prvej autoreferencie, kongruenciu prostriedkov personálnej deixy, ale i to, že vo vývinovej morfológii sa nemožno zacieliť len na výklad štruktúry či frekvencie gramatického tvaru. Adekvátnejší je morfo-pragmatický výklad, ktorý vidí motiváciu pre preferenčne osvojované tvary nie v samotnej jazykovej štruktúre, ale v zámere, ktorý dieťa hodlá v interakcii dosiahnuť, a v celkovom interakčnom štýle, ktorý osciluje medzi pólom egocentrickosti, autonómie a zameranosti na vlastný prospech/neprospech a pólom vzájomnosti, spolupatričnosti a obapolného prospechu/spoločne prežívaného neprospechu. Utváranie personálnej deixy v ranom veku vypovedá o dôležitosti pragmatickej domény pri osvojovaní si jazyka, ktorá preniká i do osvojovania si gramatiky.

Napokon, zámeno *ja* sa utvára paralelne so schopnosťou používať deiktiká vôbec. Spolu so zámenom prvej osoby sa objavujú prvé tvary osobných zámen v akuzatívne (*ju, jej, ich*) a v datíve (*ti*), ako aj kvalitatívne demonstratívum *taký*.

Pozornosť venovaná vzťahu medzi osvojovaním si zámena *ja* a celkovým gramatickým vývinom je motivovaná (aj) výsledkom štúdie G. Markovej a F. Smolíka (2014, s. 61 – 79).^[6] Štúdia skúma vzťah medzi používaním gramatických štruktúr slúžiacich na rozlišovanie perspektívy *ja* a *ty* na jednej strane (skúmajú sa osobné zámená a tvary verb v 1. a 2. osobe singuláru) a schopnosťou detí pomenúvať mentálne stavy na strane druhej (mentálne stavy podľa autorov predstavujú percepčné, emočné, kognitívne verbá a verbá/gramatické konštrukcie vyjadrujúce vôľu, túžbu a želanie). Hlavné závery dvoch relatívne autonómnych štúdií možno zhrnúť takto: Zo štúdie 1 vyplýva, že prediktorom referencie prostredníctvom zámen a slovesnej osoby je veľkosť slovnej zásoby v oblasti mentálnych stavov. Avšak zo štúdie 2 vychodí, že lepším prediktorom schopnosti referovať na osoby zámenami je stupeň rozvoja gramatických schopností (z gramatických prostriedkov sa skúmala korelácia s tvarom 1. a 2. slovesnej osoby).

Dieťa, ktorého reč sledujeme v tejto prípadovej štúdii, produkuje zámeno *ja* bez toho, aby používalo tvary verb v 1. a 2. osobe singuláru. Zato však v prehovoroch dieťaťa registrujeme tvary 1. osoby plurálu, 2. osoby imperatívu a 3. osoby singuláru, čo znamená, že jestvuje rodiace sa sociálne porozumenie rolí účastníka aj neúčastníka komunikácie, hovoriaceho aj adresáta. To podľa nášho názoru implikuje potrebu skúmať referenciu pomocou osobných zámen ako súčasť komplexného gramatického vývinu, pretože vzťah pronominálnej autoreferencie k 1. a 2. slovesnej osobe je len jednou z možných ciest osvojovania zámen. Zároveň sa ukazuje prínos kvalitatívneho výskumu v tom, že umožňuje poznať rôznosť stratégií osvojovania si

jazyka, ktorá je v prípade pronomínálnej autoreferencie determinovaná aj individuálnym interakčným štýlom.

Na záver uvažovania o zrode autoreferencie zámenom *ja* ešte uvedme, že vývinovo nižšie podoby autoreferencie sa z prehovorov automaticky nevytrácajú. Naopak, zrod pronomínálnej autoreferencie je pozvoľný a vedľa seba registrujeme i autoreferenciu prostriedkami vývinovo staršími (meno, 3. osoba singuláru). Návrat k vývinovým starším formám autoreferencie pozorujeme vtedy, keď sa utvára nová, dosiaľ nepoužitá pragmatická funkcia. Inak povedané, v nových pragmatických funkciách pozorujeme tendenciu návratu k starej forme autoreferencie (napr. hoci už dieťa používa zámeno *ja*, pri prvom vyjadrení pragmatickej funkcie ZÁMER opätovne používa vlastné meno: *len Janka ide doniesť tú skladačku*).

3.3. Nárast frekvencie zámena *ja* a diferenciácia pragmatických funkcií (28. – 36. mesiac)

Za tretiu etapu pokladáme obdobie zvýšenej frekvencie zámena *ja* a kvalitatívne rozvinutie pragmatických funkcií (počnúc 28. mesiacom). V rámci tretej etapy možno na základe frekvencie a funkčnej diferenciácie zámena *ja* vymedziť dve podetapy (pozri graf 1):

28. – 31. mesiac,

32. – 36. mesiac.

S rastúcim vekom sa pragmatické funkcie diferencujú: kým v 28. mesiaci sa zámeno *ja* objavuje v replikách s funkciou TEXTOVÁ RUTINA, VÔĽA a NESÚHLAS, do konca 3. roka zaznamenávame celkovo 13 rozličných pragmatických funkcií. Frekvenčný nárast a funkčná diferenciácia výpovedí je spojená s ústupom replík založených na reprodukcii (textová rutina) a pribúdaním replík produkčného (neimitačného) charakteru.

3.3.1. Prvú podetapu vývinu pragmatických funkcií predstavuje 28. – 31. mesiac. Toto obdobie je z hľadiska frekvencie výskytu i funkcií zámena *ja* zreteľne vymedzené v individuálnom vývine reči (porov. graf 1), ako i v percentuálnom podiele detí, ktorých rodičia produkciu zámena *ja* registrujú (80 %; porov. Kesselová 2014a, s. 73). Autoreferencia zámenom *ja* sa primárne utvára vo výpovediach s vývinovo najstaršími pragmatickými funkciami VÔĽA, NESÚHLAS a KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA. Inými slovami, vývinovo nový prostriedok autoreferencie sa najskôr konštituuje vo vývinovo najstarších pragmatických funkciách (PF).¹⁰ Súčasne zámeno *ja* funguje v takých PF, ktoré vypovedajú o dvoch paralelných procesoch: na jednej strane o vymedzovaní sa dieťaťa voči okoliu (VÔĽA a NESÚHLAS) a na strane druhej

¹⁰ D. Slančová (2008, s. 84 – 85) uvádza medzi prvými PF vyjadrenými slovom (nie gestom) i VÝZVU, pre zameranosť na adresáta je výzva skôr v kongruencii so zámenom *ty*; zámeno *ja* sa objavuje v špecifickej nepriamej výzve až neskôr. (viac v časti 3.3.2. tejto štúdie).

o potrebe sociálneho kontaktu a pozornosti (na KONSITUAČNÚ INFORMÁCIU sa navrstvuje pútanie pozornosti dospelého). Nejde však len o čistú reprodukciu pragmatických funkcií vývinovo staršieho obdobia. Pragmatické funkcie sa použitím zámena *ja* precizujú, modifikujú alebo intenzifikujú.

PF VÔĽA, ktorú D. Slančová (2008, s. 75) do 18. mesiaca veku dieťaťa vymedzuje ako „vyjadrenie vôle vykonať dej samostatne“, sa zámenom *ja* modifikuje na vyjadrenie:

a) vedomého úsilia vlastniť/nevlastniť predmet (*ja chcem toto, ja nechcem mať macka*) alebo dosiahnuť istý stav vecí (*ja chcem, aby boli otvorené*);

b) vlastného rozhodnutia o výbere spomedzi alternatív konania (*ja chcem napísať m – ja už chcem hore ísť*).

Vývin autoreferencie zámenom *ja* prebieha súbežne s vývinom verba *chcieť* a operátora alternatívneho vzťahu *alebo*. Dominantným prostriedkom PF VÔĽA je štruktúra: *ja* + verbum *chcieť/nechcieť*.

PF NESÚHLAS vymedzená D. Slančovou (op. cit, s. 74) ako „vyjadrovanie nezhody s verbálne vyžadovanou aktivitou alebo s výpoveďou komunikačného partnera“ sa zámenom *ja* intenzifikuje na vyjadrenie obsahu, ktorý je v úplnom protiklade s výpovedným obsahom komunikačného partnera. Modelovo ide o interakčnú dvojicu typu *ja áno* verzus *ja nie*. V tejto podobe ide o prototyp negatívneho vymedzovania sa voči okoliu (5a – 5c).

(5a) *MAT: *ta:k # ja už som doma.*

*JAN: *ja nie som.*

vek: 2.06;18

(5b) *MAT: *mama hľadá kostíhoj vieš.*

*JAN: *a ja nehľadám kostíhoj.*

vek: 2.07;15

Nesúhlasu je blízka PF ODMIETNUTIE, ktorá je slovným odopretím vyžadovanej alebo navrhovanej činnosti (*ja nie – ja nechcem/nebudem robiť x*, 6).

(6) *STM: *pod' pozrieme aké krásne tulipány tu mám.*

*JAN: *ja nie!*

vek: 2.06;18

Na obe PF (NESÚHLAS aj ODMIETNUTIE) sa postupne navrstvuje ZDÔVODNENIE postoja z hľadiska dieťaťa. Vývin autoreferencie zámenom *ja* prebieha súbežne s vývinom syntaktických operátorov (najprv *aj*, *alebo*, teraz *lebo*). Avšak výskyt zdôvodnenia nepokladáme len za dôsledok rozvoja syntaktických vzťahov, ale hlavne za prejav utvárajúcej sa empatie voči partnerovi a rodiaci sa prejav taktu. Zdôvodnenie možno interpretovať ako prostriedok na zjemnenie nesúhlasného a odmietavého postoja k výpove-

di dospelého. Konštrukcia repliky zároveň poukazuje na to, že prvá formulácia novoutvárateľnej PF je spätá s recidívou vývinovo staršieho prostriedku autoreferencie (7).

(7) *STM: *no tú menšiu nejakú daj.*

*JAN: *tá nie je pre Janku lebo ja robím z toho.*

vek: 2;05.15.

PF KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA je vyjadrenie, ktoré „sprevádza činnosť alebo sa týka aktuálnej komunikačnej situácie“ (Slančová, 2008, s. 73). V prípade replík so zámenom *ja* sa na konsituačnú informáciu navrstvuje PF PÚTANIE POZORNOSTI so zámerom dosiahnuť akceptáciu zo strany okolia. To znamená, že pôvodná čisto referenčná funkcia (vyjadriť relatívne samostatnú konsituačnú informáciu) sa použitím zámena *ja* obohacuje o funkciu regulačnú (zámer dosiahnuť pozornosť komunikačného partnera, prejavenu fyzicky alebo verbálne). Dôkazy o navrstvovaní PF pútanie pozornosti poskytuje stratégia výstavby *obsahovo-pragmatickej jednotky* dialógu. Ak dieťa dosiahne svoj komunikačný zámer (pozornosť okolia), *obsahovo-pragmatická jednotka* sa uzatvára a dialóg pokračuje novou pragmatickou funkciou a/alebo novým tematickým blokom (8a – 8d).

(8a) *JAN: *ja do hlíny dávam.*

*MAM: *do hlíny.*

vek: 2.06;18

(8b) *JAN: *ja som ťa zvalila.*

*MAM: *už si ma zvalila.*

vek: 2.06;18

(8c) *JAN: *a ja som mu tam dala tanierik.*

*MAM: *dobré si to urobila.*

vek: 2.07;14

(8d) *JAN: *ja zelerik meliém.*

*MAM: *melieš zelerik aha.*

vek: 2.07;14

Ak však dieťa fyzickú alebo verbálnu reakciu na svoj stimul od okolia nezíska, samo intenzifikuje konsituačnú informáciu bezprostredným opakovaním, perseveráciou a rozšírením repliky, opakovaním so zámenou perspektívy hovoriaceho a adresáta, zmenou slovosledu alebo posunutím dôrazu na zámeno *ja*.

Autoreferencia pomocou zámena *ja* sa utvára v súhre s vývinom kategórií verba (vidom a časom). Konsituačnou informáciou sa púta pozornosť na:

a) práve prebiehajúcu aktivitu dieťaťa (*ja* + prézent imperfektíva: *ja do hlíny dávam – ja tam dávam – ja vlásy maľujem – ja idem takto dookola – ja zelerik meliem*);

b) práve ukončenú aktivitu spojenú s výsledkom (*ja* + préteritum perfektíva: *ja som vymaľovala vlásy večerného kráľa – ja som ťa zvalila – a ja som mu tam dala tanierik*).

Konstruovanie ranej konsituácie informácie je založené jednak na súlade medzi prézentom a pomenúvaním deja ako prebiehajúceho, jednak medzi préteritom a pomenúvaním deja ako uzavretého, ukončeného, rezultatívneho.

Okrem vývinovo najstarších pragmatických funkcií sa zámeno *ja* sporadicky objavuje pri utváraní prvotnej podoby dvoch funkcií, týkajúcich sa mentálnej aktivity:

a) PREDPOKLADU ako vyjadrenia toho, čo sa o niekom alebo o niečom myslí (*ja som myslela že...*);

b) ZVAŽOVANIA ako zaoberania sa výberom z alternatív, rozhodovaním sa v myšlienkach, ktoré sa navonok prejavuje vyplnenými hezitálnymi pauzami (*a ja xxxx a jaxxxx – ja by som #ja by som ## – ja by so:::m*).

3.3.2. Druhá podetapa vývinu pragmatických funkcií výpovedí so zámenom *ja* je frekvenčne i kvalitatívne vymedzená 32. – 36. mesiacom. Z frekvenčného hľadiska ide o skokový nárast v individuálnom vývine reči (pozri graf 1). Frekvenčný vzostup je sčasti podmienený situačne (súčasťou nahrávky je záznam hry šachu, ktorá je typickým príkladom hry založenej na reciprocite perspektív *ja tebe – ty mne* [9]). Dieťa v hre i v pronomínálnej referencii reciprocitu perspektív dokáže bezproblémovo uplatniť a zámeno *ja* používa súbežne so zámenom *môj, svoj, ty, tvoj, ti*. Práve tak aj z kvantitatívneho hľadiska záverečná perióda raného veku (32. – 36. mesiac) predstavuje obdobie, v ktorom pronomínálnu autoreferenciu z pôvodných 80 % potvrdzuje 95 – 100 % respondentov zo vzorky 1 065 rodičov (Kesselová, 2014a, s. 73).

(9) *OTE: *ja pôjdem pešiakom a vybijem ti pešiaka.*

*JNK: *a už máš po ňom.*

*JNK: *ja idem teraz xxx kráľovnou a vybijem ti koníka.*

vek: 2.07;15

Pragmaticky je koniec raného obdobia charakteristický tým, že popri už jestvujúcich pragmatických funkciách (vôľa, nesúhlas, konsituácia informácia s pútaním pozornosti) sa utvárajú pragmatické funkcie nové (zámer, ohradenie sa, postoj), resp skôr osvojené sa výrazne funkčne špecifikujú (odpoveď).

Špecifikácia sa týka vývinovo staršej PF ODPOVEĎ. Viac ako tri štvrtiny odpovedí s autoreferenciou zámenom *ja* je motivovaných otázkou, v ktorej sa dospelý obracia na dieťa oslovením *a/alebo* zámenom *ty*. Viazaná interakčná dvojica je

reflexiou polarity *ja* verzus *ty* v dialógu, kopíruje komunikačné roly produktora verzus percipienta. Transkripty poskytujú dôkazy, že každá otázka dospelého s explicitne vyjadreným zámenom *ty* pravidelne vyvolala odpoveď dieťaťa s autoreferenciou zámenom *ja*. Avšak na druhej strane, zámeno *ja* obsahujú i také odpovede, ktoré zámenom *ty*/menom iniciované nie sú. V takom prípade sa odpoveď špecifikuje takto (10a – 10c):

a) odpoveď ako obrana po výčitke

(10a) *MAM: *čo robíš na mojom území?*

*JAN: *ja sa bijem.*

vek: 2.08;15

b) odpoveď ako zvažovanie alternatív

(10b) *MAM: *takže akou?*

*JAN: *ja myslím že zelenou.*

vek: 2.08;15

c) odpoveď ako nesúhlas

(10c) *MAM: *a čo za zásoby to sú?*

*MAM: *oriešky?*

*JAN: *nie ja som tam skryla zemiačky.*

vek: 2.10;17

Novo sa utvárajú zámer, ohradenie sa a postoj. PF ZÁMER možno interpretovať ako úmysel, rozhodnutie dosiahnuť niečo. Jazykovým indikátorom je spojenie zámena *ja* s modálnym verbom *môcť/musím* v 1. osobe indikatívu alebo kondicionálu (*a ja by som si mohla kúpiť gombík – a ja musím zalepiť*). Zámer možno pokladať za extenziu PF ZVÁŽOVANIE a VÔĽA (*ja chcem*), ale aj za extenziu PF KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA. Kým konsituačná informácia je jazykovým vyjadrením stavu vecí v aktuálnom tu a teraz, resp. stavu krátko pred momentom prehovoru, zámer dopĺňa časovú paradigmu o stav individuálneho výseku sveta v blízkej budúcnosti. Jazykovými indikátormi sú kombinácie:

a) *ja* + syntetické futúrum perfektíva (*ja otočím, ja fľašku dám okolo, ja nastrúham*);

b) *ja* + analytické futúrum imperfektíva (zriedkavejšie: *ja budem skákať*);

c) *ja* + verbum *ísť* vo funkcii gramatickej morfémy blízkej budúcnosti (*ja idem prílepiť*).

PF ZÁMER v uvedenej podobe nasleduje spravidla potom, keď sa úsilie dieťaťa o samostatnosť a nezávislosť v konaní nestretlo s očakávanou akceptačnou reakciou zo strany dospelého (11).

(11) *MAM: *tak nakrájaj si kapustičku aj zelerik.*

*JNK: *nastrúham!*

*MAM: *aha.*

*sit%: *matka chce dieťaťu pomôcť*

*JNK: *ja nastrúham.*

vek: 2.08;15

PF OHRADENIE SA vymedzujeme ako námietku dieťaťa proti obsahu výpovede komunikačného partnera, ktorá vyplýva z osobne prežívaného (na seba vzťahovaného) nesúhlasného postoja dieťaťa. Námietka je reakciou na výpovedný obsah, ktorý sa reálne vzťahuje na dieťa alebo dieťa ho interpretuje tak, akoby sa vzťahoval. Jazykovým indikátorom je iniciálové spojenie *ale ja som, ale však ja som, ja predsa, no ale ja som, ale ja ešte*. Podobne ako v prípade nesúhlasu a odmietnutia registrujeme kombináciu ohradenia sa so zdôvodnením, čo možno pokladať za prejav zmierňovania odmietnutia či taktu dieťaťa, prejavujúceho sa v úsilí formulovať nesúhlas s ohľadom na partnera komunikácie (12).

(12) *OTE: *No a ty už dávaj pešiakov.*

*JNK: *Ale ja ešte nemôžem dávať pešiakov, lebo ešte ešte mám tu konika.*

vek: 2.11;15.

PF POSTOJ vymedzujeme ako vyjadrenie vzťahu k vlastnému výpovednému obsahu, k obsahu výpovede komunikačného partnera alebo k mimojazykovej skutočnosti. V prípadovej štúdii dieťaťa raného veku registrujeme preferenčný a epistemic-ký postoj.

Preferenčný postoj sa zakladá na prednostnom výbere jednej z viacerých možných alternatív (typ *ja radšej*). Utvára sa z predchádzajúcich prejavov zvažovania a zo syntaktického vzťahu alternatív. Prvotné podoby preferenčného postoja vznikajú ako modifikácia odpovede na otázku s ponukou alternatívy (13).

(13) *MAM: *kapustovú?*

*JNK: *kapustovu ja mam radšej.*

vek: 2.08;15

Epistemic-ký postoj, týkajúci sa poznávania alebo vedenia, sa už v ranom veku diferencuje a orientuje sa (a) na komunikačného partnera, a to v podobe uistenia a potvrdenia výpovede partnera; (b) na vyjadrenie postoja k vlastnému poznávaniu a vedeniu dieťaťa. Epistemic-ký postoj predstavuje ďalšie precizovanie diskurzívnej kompetencie dieťaťa.

PF UISTENIE KOMUNIKAČNÉHO PARTNERA je pokusom o ubezpečenie dospelého o tom, že očakávaná nepríjemná alebo nebezpečná situácia nenastane. Jej predpo-

kladom však je schopnosť dieťaťa zhodnotiť situáciu i z perspektívy dospelého a vyhodnotiť výpoveď dospelého ako jeho obavu (14). To vyžaduje empatiu dieťaťa voči adresátovi, ale aj schopnosť hodnotiť vlastnú aktivitu a uvedomovať si možné dôsledky. V zaznamenaných prehovoroch sa zámeno *ja* vyskytuje v spätosti s deštruktívnymi verbami (*ja nespadnem, ja nerozbijem, ja sa neporežem, ja nevylejem*) a v spojení s partikulami *len/iba* s funkciou jemne zľahčiť situáciu či ubrať zo závažnosti dôsledkov (*ja len, ja iba, ja len trošku*). Táto pragmatická funkcia vypovedá o schopnosti posudzovať vlastné aktivity aj z perspektívy partnera dialógu.

(14) *OTE: *pozor aby si nespadla.*

*OTE: *pomaly.*

*JNK: *dobre.*

*JNK: *ja nespadnem.*

vek: 2.08;15

PF POTVRDENIE VÝPOVEDE so zámenom *ja* vzniká v špecifickom kontexte ako vyjadrenie súhlasu dieťaťa s jeho pozitívnym hodnotením zo strany dospelého. Oproti prvotným podobám potvrdenia výpovede iteráciou explicitne vyjadreného výrazu z repliky dospelého je potvrdenie výpovede so zámenom *ja* prejavom vyššieho stupňa nielen rečového, ale i kognitívneho vývinu. Preukazuje schopnosť situačnej dedukcie i sociálnej kognície, chápanej ako schopnosť dieťaťa rozumieť zámerom dospelých (dieťa hodnotenie vzťahuje na ten aspekt svojho správania sa, o ktorom predpokladá, že by mohol byť objektom pozitívneho hodnotenia zo strany dospelého – 15). Primárne však je prejavom prirodzenej túžby po uznaní a akceptácii sociálnym okolím.

(15) sit%: otec pri hre šachu zhodnotí počínanie dieťaťa v situácii preň nepriaznivej.

*OTE: *krásne si mi vybila kráľa.*

*JNK: *ja som to tak nenechala.*

vek: 2.08;15

Vyjadrenie postoja k vlastnému poznaniu alebo k vlastným schopnostiam sa veľmi sporadicky začína objavovať pred dovŕšením 3. roka. Jazykovým indikátorom je kognitívne alebo schopnostné verbum *vedieť* (*ja viem, že tam je mamka – ja neviem to [urobiť]*).

Utváranie PF POSTOJ je komplexný proces, ktorého súčasťou je vývin kognitívnych verb *vedieť, myslieť* (= mať istú predstavu o niečom, predpokladať), adjektíva istotnej modality *istý* aj istotnomodalitnej partikuly *asi*, ktorá sa komunikačne uplatňuje počnúc 28. mesiacom. Zároveň sa ukazuje, že PF POSTOJ súvisí i s vývi-

nom empatie, situačnej dedukcie, sociálnej kognície v zmysle utvárajúcej sa schopnosti dieťaťa interpretovať vlastné aktivity nielen z hľadiska svojej intencie, ale i z perspektívy dospelého. Navyše, z komplexného posúdenia komunikačnej situácie vyplýva, že primárne epistemické postoje sa utvárajú ako reakcie na emocionálne prežívanie (radosť z ocenenia alebo predpokladaná obava na strane komunikačného partnera) a z prirodzenej potreby uznania.

Uviedli sme, že prvé pragmatické funkcie výpovedí so zámenom *ja* zodpovedajú vývinovo najstarším PF (vôľa, konsitučná informácia, nesúhlas a odpoveď), avšak s výnimkou výzvy, ktorá je pre zameranosť na adresáta skôr v kongruencii so zámenom *ty*. Celkom na periférii z hľadiska frekvencie i veku prvého výskytu sú dve pragmatické funkcie so zámenom *ja*, ktoré sa utvárajú ako modifikácie výzvy (vyjadrenia apelu, aby komunikačný partner reagoval fyzicky alebo verbálne).

Prvou je PF PROSBA (*ja si prosím ešte palacinku, ja si ešte prosím rybkú do druhého tanierika*). Utvára sa ako extenzia výzvy typu *daj* v kombinácii so socializačnou rutinou. Utváranie prosby signalizuje vývin nielen v oblasti morfo-pragmatiky, ale i sociálnej kognície. V ranej fáze môže ísť o naučenú alebo rodičmi vynútenú socializačnú rutinu používanú namiesto imperatívu. Neskôr ju dieťa používa aj bez predchádzajúceho stimulu zo strany dospelého. Je ťažké rozhodnúť, či je PF PROSBA motivovaná rešpektom k dospelému, vedomím istej neskromnosti priania (jazykovým indikátorom býva partikula *ešte* s platnosťou „zváženie počtu“) alebo objavením pragmatickej sily prosby ako prostriedku, ktorým možno náklonnosť komunikačného partnera, a teda aj vlastný cieľ, dosiahnuť efektívnejšie než imperatívom.

Druhou komunikačne periférnou pragmatickou funkciou je nepriamo formulovaná VÝZVA NA POMOC. Vyplýva z rozporu medzi tým, čo dieťa chce dosiahnuť, a absenciou veci/schopnosti, ktorú na dosiahnutie zámeru potrebuje. Je motivovaná potrebou prekonať stav neistoty, prekážku, problém, vlastný limit, a to kontaktom s dospelým. Z formálneho hľadiska je opytovacou vetou, z funkčného hľadiska výzvou na reakciu verbálneho alebo neverbálneho charakteru. Jazykovým indikátorom sú iniciálové výrazy *ja kde...*, *ja čo...*, *ja ako...* (*Ja kde mám to lepidlo?*, *Ja ako mám urobiť?*, *Ja tak pripravím, dobre?*).

Register pragmatických funkcií so zámenom *ja* v ranom veku uzatvára HOVORENIE ZA DRUHÉHO ako súčasť rolovej hry alebo narácie (*ja som sloník veľký – a ja som macko už hladný*). Dokumentuje, že autoreferencia od zrodu osobného zámena *ja* po dovŕšenie troch rokov prechádza prudkým vývinom. Na začiatku skúmaného obdobia dieťa odkazuje na seba tak ako na ktorúkoľvek inú osobu (menom, 3. slovesnou osobou). Na konci raného veku je schopné použiť prototypický prostriedok autoreferencie (zámeno *ja*) aj v hovorení za inú osobu. Hovorenie za

druhého poskytuje dôkazy o ďalšom rozmere utvárajúcej sa perspektívy *ja* verzus *druhí* v ranom veku.

4. ZÁVER

1. Vývinová psychológia hodnotí produkciu zámena *ja* ako výraz sebauvedomovania dieťaťa ako individua a vymedzovania sa voči okoliu v podobe konfrontácie *ja* verzus *nie ja*. Celý vývin pronomínálnej autoreferencie poskytuje jazykové dôkazy o tom, že súbežne s polaritou *ja nie ja* sa uplatňuje i komplementárna sociálnokontaktová stratégia *ja aj ja*. Zámeno *ja* funguje v takých pragmatických funkciách, ktoré vypovedajú o dvoch paralelných procesoch: na jednej strane o egocentrickej zameranosti na seba (VÔĽA, ZÁMER, NESÚHLAS, ODMIETNUTIE, OHRAZENIE SA, PREFERENČNÝ POSTOJ) a na strane druhej o potrebe sociálneho kontaktu, uznania, pozornosti a o potrebe prekonať vlastné limity kontaktom s inou osobou (ODPOVEĎ ako súčasť interakčnej dvojice, KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA s pútaním pozornosti, POTVRDENIE VÝPOVEDE PARTNERA, ktorej obsahom je ocenenie dieťaťa, PROSBA a VÝZVA NA POMOC). Prvky empatie a taktu voči partnerovi registrujeme i vo funkciách s najväčšou mierou egocentrizmu (NESÚHLAS, ODMIETNUTIE a OHRAZENIE SA), a to v podobe ZDÔVODNENIA, zjemňujúceho negatívnosť postoja voči komunikačnému partnerovi.

2. Autoreferencia zámenom *ja* je výsledkom komplexného sociálneho, kognitívneho, gramatického vývinu, vývinu pragmatiky, individuálneho komunikačného štýlu, ale aj sociálnej kognície, empatie, taktu, zdvorilosti a postupného porozumenia recipacity perspektív hovoriaceho a adresáta. Otvorená na ďalší výskum zostáva otázka vzťahu k reči orientovanej na dieťa.

3. Pronominálna autoreferencia sa primárne utvára vo výpovediach s vývinovo najstaršími pragmatickými funkciami RUTINA, VÔĽA, NESÚHLAS, KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA a ODPOVEĎ, čo znamená, že vývinovo nový prostriedok autoreferencie sa najskôr konštituuje vo vývinovo najstarších pragmatických funkciách, ktoré sa použitím zámena *ja* intenzifikujú, precizujú alebo modifikujú. Ďalšia etapa vývinu autoreferencie zámenom *ja* znamená frekvenčný vzostup zámena a pragmatickú diferenciáciu výpovedí, ktoré ho obsahujú. Utvárajú sa nové pragmatické funkcie ZÁMER, OHRAZENIE SA, POSTOJ (preferenčný a epistemický), PROSBA, VÝZVA NA POMOC a HOVORENIE ZA DRUHÉHO. Štúdia ukazuje, že nové pragmatické funkcie vznikajú ako extenzie primárnych pragmatických funkcií. Vzťah medzi prvotnými a z nich vyrastajúcimi pragmatickými funkciami výpovedí s osobným zámenom *ja* možno schematicky znázorniť takto:

Tab. 1: Primárne a sekundárne pragmatické funkcie výpovedí so zámenom *ja* v ranom veku

1. etapa 28. – 31. mesiac	Primárne pragmatické funkcie výpovedí so zámenom <i>ja</i>	Sekundárne pragmatické funkcie výpovedí so zámenom <i>ja</i>
2. etapa 32. – 36. mesiac	vôľa konsituačná informácia zvažovanie	zámer
	nesúhlas	ohradenie sa
	odpoveď	preferenčný postoj
	potvrdenie výpovede partnera	epistemický postoj
	socializačná rutina	prosba
	výzva	nepriama výzva na pomoc
	textová rutina	hovorenie za druhého

4. Použitie pronominálnej autoreferencie predpokladá pochopenie recipacity perspektív. Avšak aj samotná vývinová dynamika odkazovania na seba v ranej reči má recipročnú povahu: najprv dieťa referuje na seba tak, ako hovorí o iných, avšak koncom raného veku je schopné aj za druhých hovoriť prostriedkom, ktorým sa primárne odkazuje na seba.

Literatúra

- AUER, Peter: Jazyková interakce. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 110 – 119.
- BLOOM, Paul: Jak se děti učí významu slov. Praha: Karolinum 2015.
- DOLNÍK, Juraj a kol.: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1999.
- DOLNÍK, Juraj: Ego v pozadí cudzosti. In: Dolník, Juraj a kolektív: *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: IRIS 2015, s. 145 – 173.
- DUDOK, Miroslav: Deiktické identifikátory. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010, s. 388 – 400.
- GARDELLE, Laure – SORLIN, Sandrine: The Pragmatics of Personal Pronouns. *Studies in Language Companion*. Series 171. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 2015.
- HENDL, Jan: Kvalitatívni výzkum. Základní metody a aplikace. Praha: Portál 2005.
- HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého 2006.
- KESSELOVÁ, Jana: Pri zrode antropocentrizmu ako perspektívy jazykového obrazu sveta detí hovoriacich po slovensky. In: *Studia Slavakistica*. Ročník 14. Ed.: S. Pachomovová – J. Džoganík. Užhorod: Vydavateľstvo Olexandry Harkušovej 2014a, s. 65 – 77.
- KESSELOVÁ, Jana: Ontogenéza datívu vo svetle prirodzenej morfológie a kognitívnej lingvistiky. *Jazykovedný časopis*, 2015, 66, č. 2, s. 101 – 126.
- KUBÁTOVÁ, Helena: Dvojitá životní situace. Sociální světy v životním světe. In: Alieva, Dilbar – Tižik, Miroslav (eds.): *Prispevek Alfreda Schütza k sociologickej teórii*. Praha: Sociologické nakladatelství a Sociologický ústav SAV Praha a Bratislava 2012, s. 79 – 116.
- NIEDERLE, Rostislav: Indexické výrazy. In: *Organon F* 9, č. 1, s. 1 – 45, č. 2, s. 121 – 156, č. 3, s. 239 – 271.

PIAGET, Jean – INHELDER, Bärbel: http://www.martinus.sk/data/tovar/_l/1/11773.jpg Psychológia dieťaťa. Bratislava: SOFA 1997.

SLANČOVÁ, Daniela: Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti (v prvých osemnástich mesiacoch života dieťaťa). In: Štúdie o detskej reči. D. Slančová (ed.). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2008, s. 67 – 120.

ZOUHAR, Marián: Podoby referencie. Bratislava: Iris 2004.

Internetové odkazy

- [1] FORRESTER, Michael: Deixis: The Interface between Language and Social Interaction. London: SAGE Publications Ltd 1996. [Cit. 2016-05-03.] Online: <<http://pulib.summon.serialssolutions.com/#!/search?ho=t&l=cs-CZ&q=Deixis:%20The%20Interface%20between%20Language%20and%20Social%20Interaction>>
- [2] LEVINSON, Stephen. C.: Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press 1983. [Cit. 2016-04-03.] Online: <https://books.google.sk/books?id=SJXr9w_IVLUC&dq=Levinson+Pragmatics.&hl=sk&source=gbs_navlinks_s>
- [3] HOBSON, R. Peter – GARCÍA-PÉREZ, Rosa, M. – LEE, Anthony: Person-centred (deictic) expressions and autism. In: Journal of Autism and Developmental Disorders, 2010, roč. 40, č. 4, s. 403 – 415. [Cit. 2016-01-03.] Online: DOI: <<http://dx.doi.org/10.1007/s10803-009-0882-5>>
- [4] SCHÜTZ, Alfred – LUCKMANN, Thomas: The Structures of the Life-World. Evanston: Northwestern University Press 1973. [Cit. 2016-04-02.] Online: <https://books.google.sk/books?id=L-GXBxI0Xsh8C&printsec=frontcovr&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q>
- [5] KESSELOVÁ, Jana: Funkčno-sémantická kategória relačnosť v ranej ontogenéze reči dieťaťa hovoriaceho po slovensky. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2014b. [Cit. 2016-03-05.] Online: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kesselova5>>
- [6] MARKOVÁ, Gabriela – SMOLÍK, Filip: What Do You Think? The Relationship between Person Reference and Communication About the Mind in Toddlers. Social Development, 23, 2014, 1, s. 61 – 79. [Cit. 2016-06-02.] Online: <https://www.researchgate.net/publication/264362944_What_Do_You_Think_The_Relationship_between_Person_Reference_and_Communication_About_the_Mind_in_Toddlers>

O DÔVODOCH VZNIKU UNIVERBIZÁCIE¹

Lenka Palková

*Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
17. novembra 1, 080 01 Prešov, e-mail: lenka.palkova@ff.unipo.sk*

PALKOVÁ, L.: Univerbation and the Reasons for its Existence. *Slovak Speech*, 2016, vol. 81, no. 5-6, p. 325-334.

Abstract: Phenomenon of univerbation in communication of common and professional language users arises out of more reasons. Most of authors quote the tendency to language economy or elimination of contradiction between separated shape and united meaning of multi-word expressions (that are starting points of univerbation) as the most common reasons for existence of univerbation. This paper offers enumeration and short explanation of those and another reasons for the phenomenon of univerbation, too. We perceive several tendencies as interlingual reasons for the univerbation. Language economy has hybrid interlingual-extralingual foundation and we differentiate three levels of it, that depend on the type of univerbation. As extralingual reasons for the univerbation we consider a lot of pragmatic motives.

Key words: extralingual reasons for the univerbation, interlingual reasons for the univerbation, language economy, univerte, univerbation

1. ÚVOD

Jednou z úloh súčasnej lingvistiky je podľa J. Dolníka (2013, s. 132) nielen opísať jazykové javy, ale ich aj vysvetľovať, skúmať teoretické zákony a princípy, ktoré tieto javy spôsobujú, a tak na základe explanácie jednotlivých javov prispieť k chápaniu fungovania jazyka ako celku. V tomto príspevku sa pokúšame vysvetliť, ktoré jazykové princípy a tendencie majú vplyv na utváranie a používanie univerbátov, pričom počítame s pluralitou týchto tendencií a ich nerovnomerným zastúpením pri fungovaní jednotlivých druhov univerbátov. Dôvody vzniku univerbizácie klasifikujeme do troch skupín: jazykovo-systémové príčiny opisujeme v prvej časti príspevku; intra-lingválno-extralingválnoú príčinou vzniku univerbizácie je princíp jazykovej ekonomie, ktorý má v prípade univerbizácie tri úrovne realizácie; extralingválne dôvody vzniku a používania univerbátov uvádzame v poslednej časti príspevku.

Viacslovné pomenovania (VP) tvoria integrálnu zložku lexiky slovenčiny a sú neoddeliteľnou súčasťou komunikácie profesionálnych aj bežných používateľov jazyka (porov. Ološtiak – Ivanová – Genči, s. 259 – 260). Výskyt VP v slovenčine je pomerne veľký, preto aj univerbizácia, ktorá prirodzene súvisí s VP, je v slovenčine relatívne bežným a frekventovaným² javom.

¹ Tento článok vznikol v rámci projektu VEGA č. 01/0433/16 Slovtvorná a morfológická štruktúra slovenského slova.

² Presná kvantifikácia, pravdaže, vzhľadom na dynamiku v lexike nie je možná, orientačne však možno uvažovať o cca 5 % viacslovných pomenovaní, ktoré sa stávajú východiskom univerbizácie (cca 30 000 VP, cca 1 500 analyzovaných univerbátov).

Univerbizácia sa z hľadiska teórie lexikálnej motivácie³ (porov. Furdík, 2008; Ološtiak, 2011) chápe ako syntaktická demotivácia, teda ako proces straty syntaktickej motivácie⁴, pri ktorom sa z viacslovného (syntakticky motivovaného) pomenovania stáva jednoslovné (syntakticky nemotivované) pomenovanie. V procese straty syntaktickej motivácie je nové pomenovanie utvorené z VP pomocou jedného z ďalších motivačných typov s nominačnou funkciou, a to slovotvornou, morfológickou, sémantickou alebo abreviačnou motiváciou (resp. v obmedzenej miere ich kombináciou). Práve na základe aktivizácie ďalšieho motivačného typu s nominačnou funkciou sa potom odlišujú viaceré druhy univerbizácie (slovotvorná, morfológická, sémantická, abreviačná a viaceré prechodné univerbizačné typy; porov. Palková, 2015b). Okrem nominačných motivačných typov sa v procese syntaktickej demotivácie aktivizujú aj pragmatické (extralingválne) motivačné typy⁵.

Dôvody, prečo k univerbizácii dochádza, sú rôzne a svojím charakterom sa dopĺňajú. Tieto príčiny je možné rozdeliť do troch skupín, a to na jazykovo-systémové (intralingválne), hybridné (intralingválno-extralingválne) a komunikačno-pragmatické (extralingválne).

2. JAZYKOVO-SYSTÉMOVÉ DÔVODY UNIVERBIZÁCIE

Jazykovo-systémové, resp. vnútrojazykové (intralingválne) príčiny univerbizácie súvisia s tendenciami a princípmi, ktoré fungujú vo vnútri jazyka. V tejto časti sa pokúsime opísať najvýraznejšie z jazykových tendencií, ktoré majú vplyv na tvorenie univerbátov.

2.1. Tendencia k jednote formy a obsahu

Filozofický problém, či pomenovania odrážajú skutočnú povahu vecí, resp. entít, ktoré označujú, sa nevyriešený vinie už od staroveku a ukazuje sa, že je stále podnetné uvažovať o vzťahu formy a významu pomenovaní.

VP sú také lexikálne jednotky, pri ktorých je forma (viacslovnosť) a obsah (ucelený význam) v rozpore (porov. Furdík, 2008, s. 50). Tento dialektický rozpor medzi dvojčlennosťou pomenovania a jednotnosťou významu motivujúceho VP sa podľa A. V. Isačenka (1958, s. 145 – 146) likviduje v procese univerbizácie, a to v prospech obsahu, pretože jednotný obsah si žiada ucelenú, nerozčlenenú formu. Na takéto chápanie príčin univerbizácie nadväzuje napr. E. Kučerová (1973, s. 109 – 110), K. Habovštiaková (1987, s. 148), *Encyklopedický slovník češtiny* (ESČ) (2002, s. 505) a J. Furdík (2008, s. 52).

³ Univerbizáciu z hľadiska teórie lexikálnej motivácie vymedzujeme v osobitnej štúdii (porov. Palková, 2015a).

⁴ V teórii lexikálnej motivácie sa za syntakticky motivované považujú viacslovné pomenovania, „ktorých význam je priamy, neprenesený, nocionálny, a frazémy s obrazným, expresívnym významom“ (Furdík, 2008, s. 50).

⁵ Ide o tieto typy motivácie: expresívna, registrová, terminologická, sociolektická, teritoriálna, temporálna a individualizačná (porov. Ološtiak, 2011, s. 23 – 30).

2.2. Tendencia k operatívnosti

Operatívnosť tu chápeme ako potenciál lexémy formálne sa prispôsobovať jazykovému kontextu, ohýbať sa. Podľa niektorých autorov (napr. Helcl, 1963, s. 31; EŠČ, 2002, s. 506) sa univerbáty v porovnaní s VP jednoduchšie zapájajú do vety, lepšie sa ohýbajú, preto sú v bežnej komunikácii jednoduchšie použiteľné ako ich motivujúce VP. Z nášho výskumu však vyplýva, že operatívnosť univerbátov nie je taká jednoznačná. Na jednej strane je miera operatívnosti univerbátov závislá od formálnej štruktúry motivujúceho VP: väčšina VP má štruktúru adjektíválium + substantívum, ktorá je do viet zapájaná bezproblémovo (*Nemusím chodiť stále v kanadách a flanelových košeliach. – Zo skrine vytiahol flanelku a tričko.*). Miera operatívnosti je vyššia pri univerbátoch, ktorých motivujúce VP obsahuje komponent v pozícii postponovaného nezhodného prívlastku, keďže tento komponent ostáva nesklonný a jazykovému kontextu sa prispôsobuje len syntakticky nadradené slovo v rámci VP (*Na dôvažok počas hry v oslabení obranca Kubina prišiel o prilbu. – V predĺžení sa nám podarilo ubrániť oslabovku a nájazdy sme si vychutnali.*). Ukazuje sa tiež, že miera operatívnosti univerbátov súvisí aj s druhmi univerbizácie, ktoré vypovedajú o spôsobe nominácie pri utváraní univerbátu. Kým abreviačno-slovotvorné univerbáty (napr. *Slovenská autobusová doprava* → *SAD-ka/sadka*, porov. Palková, 2015b, s. 327 – 328) sú operatívne v najvyššej možnej miere⁶, abreviačné univerbáty (*Slovenské národné divadlo* → *SND*) sú obyčajne nesklonné⁷, teda z hľadiska operatívnosti najmenej výhodné. Slovtvorné univerbáty aj ich viac-slovné motivanty možno považovať za stredne operatívne – krátka sonda do SNK ukázala, že v niektorých prípadoch sa univerbát používa v nepriamych pádoch častejšie ako VP, v iných prípadoch je to naopak; pričom niektoré VP a ich univerbáty sú operatívne v porovnateľnej miere (*služobná cesta* – *služobka*) a pri iných univerbizačných dvojiciach je rozdiel v miere operatívnosti markantnejší (*štvorvalcový motor* – *štvorvalec*) (porov. tabuľku č. 1).⁸

Tabuľka č. 1. Miera výskytov VP a ich slovotvorných univerbátov v nepriamych pádoch

Viac-slovné pomenovanie	% výskytov v nepriamych pádoch		Univerbát	% výskytov v nepriamych pádoch
<i>služobná cesta</i>	90 %	<	<i>služobka</i>	92 %
<i>abstinenčný syndróm</i>	57 %	<	<i>absták</i>	68 %

⁶ Napokon, flektivizačný formant má predovšetkým gramatickú funkciu (porov. Furdík, 2004, s. 42), prináša však aj novú pragmatickú kvalitu (napr. *Slovenská autobusová doprava* → neutr. *SAD*, hovor. *SAD-ka*).

⁷ Výnimku tvoria iniciálové skratkové slová typu *SLUK*, ktoré možno skloňovať priamo, bez flektivizačného formantu. Takéto univerbáty sú však v skúmanom korpuse zastúpené raritne.

⁸ Pravda, až overenie frekvencie použitia v nepriamych pádoch na reprezentatívnej vzorke skúmaného korpusu všetkých druhov univerbátov by ukázalo skutočnú mieru ich operatívnosti.

<i>cieľová skupina</i>	87 %	<	<i>cieľovka</i>	98 %
<i>hra v oslabení</i>	75 %	<	<i>oslabovka</i>	91 %
<i>Škoda Felícia</i>	49 %	<	<i>Felda</i>	50 %
<i>flanelová košeľa</i>	83 %	>	<i>flanelka</i>	76 %
<i>štvorvalcový motor</i>	62 %	>	<i>štvorvalec</i>	34 %
<i>Justičný palác</i>	93 %	>	<i>Justičák</i>	82 %
<i>Gymnázium na Metodovej ulici</i>	89 %	>	<i>Metodka</i>	79 %
<i>nebanková spoločnosť</i>	85 %	>	<i>nebankovka</i>	83 %

2.3.Tendencia k derivatívnosti

„Univerbizační jednotky jsou základem dalšího tvoření derivačního, a tím se zmnožuje počet jednoslovných pojmenování.“ (Jedlička, 1965, s. 20). Schopnosť univerbátov stať sa slovotvorným motivantom ďalších slov je podľa M. Helcla (1963, s. 31) ich výhodou, na druhej strane, obmedzenosť viacsovných pomenovaní vo funkcii slovotvorného motivantu sa považuje za ich nevýhodu (porov. Hauser, 1969, s. 23). Pravda, tvorenie slov, pri ktorom motivantom je VP, je možné (*literárna kritika* → *literárnokritický*), ale omnoho menej frekventované ako tvorenie od voľných syntagiem (*malé mesto* → *malomesto*) alebo jednoslovných lexém (*zasadačka* → *zasadačkový*). Ďalšie tvorenie slov, pri ktorom motivantom je univerbát (napr. *polohovky* – *polohovkový*, *polohovkár*, *polohovkárka*, *polohovkársky*⁹), je jedným z faktorov ovplyvňujúcich mieru ustáľovania univerbátu v komunikácii, ale má vplyv aj na postupné oslabovanie vzťahu VP a univerbátu – na tzv. univerbizačnú demotiváciu (porov. Palková, 2015b, s. 348).

2.3.Tendencia k syntetizmu

Univerbizácia je konkrétnym prejavom viacerých protichodných tendencií v jazyku (porov. Kopeckij, V. L., 1958, s. 186 – 187). Syntetizmus a analytizmus sú dva rovnocenné, no protichodné jazykové princípy (porov. Kačala, 2010). Tvorenie VP je prejavom analytických tendencií, univerbizácia vychádza z tendencie k syntetizmu.

2.4.Tendencia k demokratizácii

Tendencie k demokratizácii a intelektualizácii v jazyku opisujú autori *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (ďalej DSZ, 1989, 245n.) a na nich nadväzujúci jazykovedci (napr. Hegerová, 1987, s. 103; Bosák, 1988/1989, s. 98 – 99). Univerbizácia sa chápe ako jeden z prejavov tendencie k demokratizácii v jazyku, ktorá znamená ovplyvňovanie spisovného jazyka prostriedkami bežného hovoreného jazyka, najmä hovorových a slangových prvkov (DSZ, 1989, s. 245).

2.5.Tendencia k analógii

V lexike, rovnako ako v iných jazykových rovinách, je analógia „závažným a systémovým a vývinovým činiteľom“, vďaka ktorému sa zvyšuje pravidelnosť

⁹ Tieto deriváty sú zachytené vo verzii prim-7.0-public-all Slovenského národného korpusu.

niektorých zložiek systému (Furdík, 1993, s. 52). Princíp analógie sa uplatňuje predovšetkým pri slovotvornej univerbizácii, pretože samotná slovotvorba je v dominantnej miere analogická, najmä pokiaľ ide o produktívne slovotvorné typy. Pri sufixálnych univerbátoch je veľmi produktívne najmä tvorenie deadjektív v rámci onomaziologickej kategórie nositeľa vlastnosti so sufixom *-ka* (*bodovka, prezenčka, spiatočka*) alebo *-ák* (*zbroják, tatarák, slzák*). Analógia hrá významnú úlohu pri utváraní jednotlivých sémantických tried univerbátov, napr. pomenovania jazykov so sufixom *-ina/-čina* (*slovenčina, portugalčina, gréčtina*), ale analogicky sa tvoria aj univerbáty *barmčina, filipínčina, karibčina* a i., pri ktorých je frekvencia motivujúceho VP rádoovo menšia¹⁰. Za analogické možno považovať aj tvorenie abreviačných iniciálových univerbátov (v zmysle výberu prvých hlások z jednotlivých komponentov VP, napr. *národná prírodná pamiatka* → *NPP*, *Medzinárodný olympijský výbor* → *MOV*, *variabilný symbol* → *VS*).

3. INTRALINGVÁLNO-EXTRALINGVÁLNE DÔVODY UNIVERBIZÁCIE

Intralingválno-extralingválne príčiny univerbizácie sú výsledkom súčinnosti vnútrojazykových tendencií a princípov so vstupom hovoriaceho do komunikačného procesu.

M. Prošek (2005, s. 57) pri vysvetľovaní príčin univerbizácie spája isačenkovské odstránenie rozporu medzi formou pomenovania a charakterom designátu s jazykovou ekonómiou a ďalšími pragmatickými pohnútkami. Takéto spojenie je, zdá sa, veľmi výhodné, pretože jazyková ekonómia je na jednej strane princípom fungujúcim vnútri jazyka (porov. Dolník, 1999), na druhej strane ide v prípade univerbizácie majoritne¹¹ len o ekonómiu z hľadiska expedienta (porov. Gavurová, 2013, s. 24), teda prítomný je aj zásah hovoriaceho. Ekonómiu vyjadrovania z týchto dôvodov chápeme ako zmiešanú intralingválno-extralingválnu príčinu univerbizácie.

O ekonomických dôvodoch univerbizácie v slovenskej jazykovede prvýkrát píše M. Ivanová-Šalingová (1963, s. 25) a nadväzuje na ňu množstvo ďalších autorov (Buzássyová, 1976, s. 131; Sopira, 1976, s. 513; Košecká, 1977, s. 153; Jedlička, 1978, s. 170; Rísová, 1978, s. 190; Kačala, 1981, s. 26; Považaj, 1986, s. 233; Ondrejovič, 1988, s. 347; Klincková, 1990, s. 331 – 332; Masár, 1990, s. 272 a i.). Z. Sochová (1966, s. 81) píše o potrebe hutnejšieho, E. Kučerová (1973, s. 110) hospodárnejšieho vyjadrovania. Podstata ekonómie spočíva v snahe o poskytnutie maxima informácií pri použití minimálneho počtu slov (porov. Puci, 1979, s. 205). „Primárnym dôvodom týchto transformácií je potreba vyhovieť tendenci jazyka k eko-

¹⁰ Porov. počet výskytov nasledujúcich lem vo verzii prim-7.0-public-all Slovenského národného korpusu: *barmčina* (31), *filipínčina* (13), *karibčina* (1).

¹¹ V tomto prípade hrá významnú úlohu miera ustálenosti univerbátu.

nomii (zde: pojmenování) a – v případě univerbizace – k odstranění příliš dlouhých pojmenování víceslovných, příznačných zvláště pro byrokratický spisovný a psaný jazyk.“ (Čermák, 1990, s. 161).

Jazyková ekonómia sa dostáva do vzťahu s univerbizáciou na viacerých úrovniach. Prvá úroveň sa týka univerbizácie všeobecne – univerbizácia je vlastne vždy redukciou viacslovného pomenovania (Horalík, 1967, s. 140; Sokolová – Ivanová, 2013), v procese univerbizácie dochádza k transformácii formálne nákladnejšieho VP na ekonomickejší jednoslovný výraz – uprednostnením univerbátu pred viacslovným pomenovaním ušetrí hovoriaci v priemere 3,2 slabiky¹². Jazyková ekonómia sa týka všetkých typov univerbátov (porov. Palková, 2015b, s. 303n.), pretože všetky typy motivácie, ktoré sú schopné vytvoriť novú lexiu (univerbát), majú kondenzačnú funkciu (porov. Ološtiak, 2011, s. 39 – 43):

3.1. Pri morfologickej univerbizácii (*škótska whisky* → *škótska*) sa na ekonómii podieľa morfologická motivácia. Kondenzačná funkcia morfologickej motivácie sa prejavuje interlexematicky – „dve identické formy označujú dva rozdielne kategoriálne a sčasti aj nekategoriálne významy. Kondenzačná funkcia spočíva v tom, že na pomenovanie nového obsahu sa nevyužíva nová forma, ale existujúca forma, vyrastajúca z konkrétneho gramatického tvaru alebo morfologickej subparadigmy motivantu“ (s. 41).

3.2. Pri sémantickej univerbizácii (*sadrový obväz* → *sadra*) sa nové pomenovanie vytvára za pomoci sémantickej motivácie, ktorá „plní nominačnú a kondenzačnú funkciu v intralexematickom zmysle. Dochádza k obohateniu významovej štruktúry lexémy, narastá počet lexií, ale nie počet lexém. Výsledkom je asymetria medzi významom a formou (na jednu formu sa viaže viacero súvzťažných semém)“ (s. 41).

3.3. V rámci abreviačnej univerbizácie (*povinné zmluvné poistenie* → *PZP*) ekonómiu vyvoláva abreviačná motivácia, pretože nákladná forma viacslovného pomenovania sa redukuje na minimum. Skratka plní úlohu sémantického aj štruktúrneho kondenzátora prejavu (porov. Gavurová, 2013, s. 20 – 23).

3.4. Slovtvorná univerbizácia (*poplašné zariadenie* → *poplaško*) je ekonomická vďaka slovtvornej motivácii, pretože nákladná forma VP sa redukuje do syntetickej lexémy pomocou slovtvorných prostriedkov. Kondenzačná funkcia slovtvornej motivácie „súvisí s tým, že jednoslovné slovtvorne motivované slovo prostredníctvom svojej vnútornej štruktúry dokáže vyjadriť pomerne zložitú sémantiku, vo vzťahu implicitnosť – explicitnosť sa dáva do protikladu s viacslovnými pomenovaniami, ba aj s výpoveďami“ (Ološtiak, 2011, s. 41).

Druhá úroveň vzťahu jazykovej ekonómie a univerbizácie sa prejavuje ako homonymia, resp. polysémia univerbátov a neuniverbátov, resp. univerbátov navzájom.

¹² K tomuto údaju sme sa dostali počítaním rozdielov v počte slabík medzi motivujúcimi VP a cca 1500 univerbátmi.

L. Horalík (1967, s. 141) si všima kumuláciu hospodárnosti pri spojení univerbizácie a homonymie, čím vzniká nová kvalita jazykovej ekonómie. Táto úroveň sa týka predovšetkým slovotvornej univerbizácie, v menšej miere však aj ostatných typov. Pri derivačnej univerbizácii vďaka homonymii produktívnych sufixov (napr. *-ka*, *-ák* a ich varianty) výsledný univerbát často vstupuje do homonymického vzťahu s už existujúcim neuniverbátom (napr. *generálka*¹ „generál – žena“ ↔ *generálka*² „generálna skúška“). V takýchto prípadoch na jednej strane vzniká syntetické pomenovanie z analytického a novovzniknutý univerbát sa formálne zhoduje s už existujúcim pomenovaním, a to či už náhodne (*hasák*¹ „rúrkové kliešte“ ↔ *hasák*² „hasiaci prístroj“) alebo je príčinou príslušnosť do rovnakého slovotvorného hniezda (*školák*¹ „ten, kto chodí do školy“ ↔ *školák*² „školský autobus“), počet formálnych jednotiek v jazyku takto nenarastá. Homonymické univerbáty sú však ekonomické len syntagmaticky a len z hľadiska produktora, z hľadiska paradigmaticky a percipienta používanie takýchto univerbátov nie je ekonomické, pretože na pomenovanie viacerých javov sa používa identická forma a percipient musí vždy na základe kontextu dekodovať správny význam.

Do tretej úrovne vzťahu ekonómie a univerbizácie vstupuje len slovotvorná univerbizácia, pretože okrem vlastných slovotvorných prostriedkov sa na hospodárnosti výrazu podieľajú aj sprievodné slovotvorné javy – alternácie, redukcie/trunkácie a infixácie (porov. Palková, 2015b, s. 312n.), ktoré svojím charakterom prispievajú k skracovaniu času vyslovenia univerbátu, a to buď skracovaním vokálov (t. j. prevládajúci inverzný typ alternácií korelovaných vokálov, napr. *kotúčové brzdy* → *kotučáky*, *tatársky biftek* → *tatarák*, *románsky sloh* → *romanika*) alebo odstraňovaním (trunkovaním alebo redukovaním) segmentov (resp. ich častí), ktoré nie sú nevyhnutné na pochopenie lexikálneho významu slova (napr. *iontový nápoj* → *ionták*, *karentovaný časopis* → *karent*, *alkoholový test* → *alkotest*). Neexistencia asymetrického zvyšovania počtu segmentov umožňuje systemizovať¹³ sémantické skupiny univerbátov aj bez ohrozenia ich ekonomizačnej funkcie.

4. KOMUNIKAČNO-PRAGMATICKE DÔVODY UNIVERBIZÁCIE

Komunikačno-pragmatické, resp. extralingválne príčiny univerbizácie súvisia so vstupom aktéra do komunikačného procesu. Cieľom komunikátov, v ktorých sa vyskytujú univerbáty, „je upútať príjemcu a pôsobiť na neho v určených intenciách“ (Bosák, 1984, s. 69; 1995, s. 23), dynamizovať a aktualizovať prejav (porov. Šoková, 1984, s. 79) či vyjadriť istú dávku neformálnosti a spontánnosti (Kišová, 2010, s. 237). M. Prošek (2005, s. 65) uvádza, že univerbizované podoby viacslovných proprií komunikanti využívajú, aby sa „vytáhli a predvedli“, K. Vužňáková (2006, s. 110) hovorí v súvislosti so vznikom slangových slov o univerbizačnom postupe, pričom vysoké zastúpenie trunkácie a univerbizácie chápe ako „ukazovateľ prízna-

¹³ O systemizačnej funkcii infixov pozri Sokolová, 1999, s. 48 – 49.

kovosti, ale i ekonomickosti, či akejsi ležérnosti¹⁴ zo strany používateľov jazyka“. Keďže veľkú časť univerbátov možno považovať za slangové, motívom ich používania je často tiež sebaidentifikácia expedienta v rámci konkrétnej society a diferenciácia od iných societ.

V neposlednom rade majú na univerbizáciu vplyv aj jazykovo-spoločenské faktory ako „rozšírenie počtu aktívnych používateľov spisovného jazyka, zvýšený podiel hovorených prejavov v spisovnej komunikácii, nivelizačný vplyv jazyka prostriedkov masovej informácie“, pričom jazyk si aj prostredníctvom univerbizácie vytvára primeraný inventár formálnych prostriedkov (Bosák, 1987, s. 232).

5. ZÁVER

Univerbizáciu, rovnako ako mnohé iné jazykové fenomény, vyvoláva kombinácia viacerých faktorov. Medzi intralingválne dôvody vzniku univerbizácie radíme tendencie k jednote obsahu a formy, k operatívosti a derivatívnosti, k syntetizmu, demokratickosti a analógii (porov. 2.1. – 1.5.). Hybridný (intralingválno-extralingválny) charakter má princíp ekonómie v jazyku, ktorý sa v prácach veľkého množstva autorov chápe ako primárny dôvod vzniku univerbizácie. Extralingválnymi faktormi pôsobiacimi na utváranie a používanie univerbátov sú rôzne pragmatické pohľadníky účastníkov komunikácie.

Tieto faktory sa na utváraní jednotlivých univerbátov môžu podieľať v rozličnej miere a intenzite, a to bez ohľadu na uvedomovanie si týchto príčin hovoriacim v konkrétnej komunikačnej situácii. Explanácia kauzálnno-dôsledkových súvislostí vzniku a fungovania univerbizácie môže prispieť k chápaniu stavby a fungovania jazyka v jeho komplexnosti.

Literatúra

- BOSÁK, Ján: Hovorovosť ako dynamický faktor. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.
- BOSÁK, Ján: Nové prístupy v opise slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1988/1989, roč. 35, č. 4, s. 97 – 100.
- BOSÁK, Ján: O vymedzení univerbizácie. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 4, s. 231 – 237.
- BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Ed. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 17 – 42.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Ako vznikajú nové slová. In: Kultúra slova, 1976, roč. 10, č. 5, s. 129 – 133.
- ČERMÁK, František: Syntagmatika a paradigmatica českého slova II. Morfologie a tvoření slov. Praha: Univerzita Karlova 1990. 257 s.
- DOLNÍK, Juraj a kol.: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Bratislava: FF UK 1999, 165 s.
- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda 2013, 432 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovtvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

¹⁴ Podstatu spomínanej ležérnosti autorka bližšie nevysvetľuje.

- FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 96 s.
- GAVUROVÁ, Miroslava: Skratka ako lexéma (Abreviačná motivácia v lexike). Prešov: FF PU v Prešove 2013. 312 s.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra: PF v Nitre 1987. 408 s.
- HAUSER, Přemysl: Náuka o slovní zásobě a tvoření slov. Praha: SPN 1969. 76 s.
- HEGEROVÁ, Katarína: Názvy miesta utvorené príponami. In: Kultúra slova, 1987, roč. 21, č. 4, s. 102 – 108.
- HELCL, Miloš: Univerbizace a její podíl při růstu dnešní slovní zásoby. In: Slovo a slovesnost, 1963, roč. 24, č. 1, s. 29 – 37.
- HORALÍK, Ladislav: O univerbizaci a homonymii z hlediska principu ekonomie. In: Československá rusistika, 1967, roč. 12, s. 140 – 143.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 440 s. (DSZ)
- ISAČENKO, Vasiljevič Aleksander: Obecné zákonitosti a národní specifčnost ve vývoji slovní zásoby slovanských jazyků. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Bělič a kol. Praha: SPN 1958. s. 143 – 151.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny. In: Slovenská reč, 1963, roč. 28, č. 1, s. 17 – 32.
- JEDLIČKA, Alois: K charakteristice slovní zásoby současné češtiny. In: Slavica Pragensia VII, 1965, s. 13 – 27.
- JEDLIČKA, Alois: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha: Univerzita Karlova, 1978. 228 s.
- KAČALA, Ján: Sémantika a tvorenie slovíes typu znevýhodniť a znevýhodniť. In: Slovenská reč, 1981, roč. 46, č. 1, s. 18 – 28.
- KAČALA, Ján: Zložené útvary v jazyku. Martin: Matica slovenská 2010, 134 s.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.): Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s. (EŠČ)
- KIŠOVÁ, Jana: Lexikálne inovácie ako odraz kultúry etnika (III). In: Varia XVII. Zborník materiálov zo XVII. kolokvia mladých jazykovedcov (Liptovská Osada – Škutovky 7. – 9. 11. 2007). Ed. V. Kováčová. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku – Filozofická fakulta, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV v Bratislave 2010, s. 230 – 238.
- KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 6, s. 327 – 334.
- KOPECKIJ, Vasiljevič Leontij: K procesu univerbizace. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Bělič a kol. Praha: SPN 1958, s. 186 – 187
- KOŠECKÁ, Jozefa: Internacionalizmy v terminológii železničnej dopravy. In: Kultúra slova, 1977, roč. 11, č. 5, s. 148 – 153.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Univerbizácia odvodzovaním dvojslovných pomenovaní v ruštine. In: Československá rusistika, 1973, roč. 18, č. 3, s. 109 – 113.
- MASÁR, Ivan: Jednoslovné termíny a univerbizácia v odbornej terminológii. In: Kultúra slova, 1990, roč. 24, č. 8, s. 269 – 273.
- OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina – GENČI, Ján: Slovník viac-slovných pomenovaní (lexikografický, lexikologický a komparatívny výskum). Koncepcia projektu. In: Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 5 – 6, s. 259 – 274.
- OLOŠTIAK, Martin: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: FF PU 2011. 339 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: O multiverbizačných procesoch v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 6, s. 337 – 348.
- PALKOVÁ, Lenka (2015a): O univerbizácii z hľadiska teórie lexikálnej motivácie. In: Slovenská reč, 2015, roč. 80, č. 3 – 4, s. 177 – 193.

- PALKOVÁ, Lenka (2015b): Univerbizácia – syntaktická demotivácia. In: *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015, s. 283 – 358.
- POVAŽAJ, Matej: Vývin v štýlovej hodnote pomenovaní osôb z oblasti športu. In: *Kultúra slova*, 1986, roč. 20, č. 7, s. 230 – 237.
- PROŠEK, Martin: O jednom typu univerbizovaných pojmenovaní miest na -ák. In: *Naše řeč*, 2005, roč. 88, č. 2, s. 57 – 67.
- PUCI, Ján: O jednej osobitosti v publicistickom štýle. In: *Kultúra slova*, 1979, roč. 13, č. 6, s. 205 – 209.
- RÍSOVÁ, Eva: Generálkovať. In: *Kultúra slova*, 1978, roč. 12, č. 5, s. 189 – 190.
- Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- SOCHOVÁ, Zdeňka: K slovotvorné a stylové charakteristice mluveného jazyka. (O jednom typu univerbizovaných pojmenovaní). In: *Naše řeč*, 1966, roč. 49, č. 2, s. 81 – 87.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina: Vzťah morfematickej a derivačnej štruktúry v Slovníku koreňových morfém slovenčiny. In: *Gramatika a korpus 2012 = Grammar & Corpora 2012* [elektronický zdroj]: sborník příspěvků ze stejnomenné konference 28.-30.11.2012. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Teoretické zásady morfematického spracovania slovenčiny. In: Sokolová, Miloslava – Moško, Gustáv – Šimon, František – Benko, Vladimír: *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka 1999, s. 9 – 53.
- SOPIRA, Andrej: O súčasnej abreviácii v ruštine a slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca*, 1976, roč. 5, s. 504 – 514.
- ŠOKOVÁ, Soňa: Slangové a hovorové názvy niektorých objektov a lokalít v Bratislave. In: *Slovenská reč*, 1984, roč. 49, č. 2, s. 79 – 84.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Problémy lexikografického zachytenia slovotvorného systému slovenčiny. Prešov: PU v Prešove 2006. 163 s. [cit. 2014-04-21]. Dostupné na internete: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Vuznakova1>>.

INTERLINGVÁLNE FAKTORY PRI PRECHÝŤOVANÍ CUDZOJAZYČNÝCH ŽENSKÝCH PRIEZVISK V SLOVENČINE¹. ČASŤ II.

Jana Wachtarczyková – Radovan Garabík

*Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava 1
e-mail: jankaw@juls.savba.sk – garabik@kassiopeia.juls.savba.sk*

WACHTARCZYKOVÁ, J. – GARABÍK, R.: Interlingual Factors in Formation of non-Slovak Female Anthroponyms in Slovak. Part II. Slovak Speech, 2016, vol. 81, no. 5-6, p. 335-347.

Abstract: This article is the second (and last) part of the study describing problems encountered in the usage of non-Slovak anthroponyms in the contemporary Slovak language. In the interlingual context we evaluate current tendencies of these onymic units in texts, especially the degree and forms of the transformation of non-Slovak female names according to the traditional anthropomodel of Slovak female surnames. The fundamental question is the adaptation of foreign female anthroponyms, especially the feminization of surnames – an explicit indication of female gender of the person via the *-ová* suffix, added to foreign surnames, but also other related modifications (e.g. inverse word order of Asian names) when appearing in Slovak texts.

The analysis has been carried out using the Aranea family of web corpora. This part describes the adaptation and feminization of Hispanic, Hungarian and Polish female anthroponyms in the Slovak language. We detected trends towards simplification of Hispanic multi-surname anthroponyms into single-surname forms and tendencies of domestication and regularization of feminine forms of Polish surnames conforming to adjective paradigms.

Key words: non-Slovak female anthroponyms, anthroposuffix *-ová*, interlingual factor, surname feminization, Aranea corpora

V predchádzajúcej časti rovnomeného príspevku sme sledovali pôsobenie interlingválnych faktorov na preberanie a adaptáciu cudzích ženských antroponým do slovenčiny na príklade islandských, litovských, čínskych a indonézskych mien. Touto časťou dopĺňame (avšak nekompletizujeme) mozaiku o hispánske, maďarské a poľské ženské mená. Aj v týchto prípadoch sa opierame o frekvencie z webových korpusov Aranea a interpretujeme korpusové dáta. V závere príspevku sumarizujeme zistenia, uvádzame perspektívne tendencie ďalšieho vývoja v oblasti adaptácie cudzojazyčných ženských mien v slovenčine a formulujeme odporúčania pre jazykovú prax.

4.5. Interlingválny faktor v kontexte hispánskych mien

Pre hispánske jazyky je typická existencia viacčlennej antroponymickej sústavy. V krajinách Latinskej Ameriky, na Pyrenejskom polostrove a na Filipínach

¹ Článok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu Vega 2/0182/15 *Jazyková norma a jej kodifikácia*.

je bežné, že ľudia okrem rodného mena majú dva funkčné členy priezviska. Pri pomenúvaní osôb sa môže uplatniť aj dvojčlenný model rodné meno (nombre de pila) + dedičné meno (nombre de apellido), napr. *Mario Sáenz* (Skroznikova, 1986, s. 138), ale typickejšie sú viacčlené modely. Trojčlenný antroponymický model môže byť vo variante 2 rodné mená a 1 dedičné (*Juan Romulo Fernández*) alebo 1 rodné meno a 2 dedičné mená, pričom prvý člen dvojčlenného priezviska sa dedí po otcovi, druhým členom je prvé priezvisko matky. Napríklad plné meno známej čilskej spisovateľky je *Isabel Allende Llona*: *Isabel* je rodné meno, *Allende* a *Llona* sú jej dve priezviská. Jej matka sa volala *Francisca Llona Barros*, jej otec *Tomás Allende*. Zjednodušená forma jej mena (pod ktorou je známa vo svete) je *Isabel Allende*.

Tab. č. 1: Podoba a frekvencie španielskeho ženského mena I. v slovanských korpusoch

Podoby mena <i>Allende</i> (<i>Isabel, Llona</i>)	Araneum Slovacum Maius	Araneum Bohemicum Maius	Araneum Polonicum Maius
<i>Allende</i>	19	17	34
<i>Allendeová</i>	24	2	0
<i>Allendová</i>	2	4	0

Najvyšší výskyt v slovenskom korpuse má prechýlená podoba priezviska *Allendeová* (v spojeniach *Isabel Allendeová*, *I. Allendeová* alebo iba *Allendeová*, raz dokonca aj *Isabelle Allendeová*), pričom počet neprechýlených podôb *Allende* je len o niečo nižší). Plné (3-členné) meno čilskej spisovateľky sa v korpuse nevyskytuje, čo predpokladá, že objektom prechýľovania bolo jej zjednodušené meno. V tomto prípade môžeme výsledok prechýľovania považovať za adekvátny z hľadiska pripájania prechýľovacej prípony *-ová* k priezvisku, konkrétne k otcovskému menu *Allende*. Z hľadiska zachovania identifikačnej funkcie propria a v záujme určenia tvaru v nominatíve je vhodnejšie prechýlenie *Allendeová* než *Allendová*. Aj tu platí, že slovenčina si vie poradiť i s neprechýlenými tvarmi ženských antroponým. Vidieť to na inom príklade, na mene herečky a modelky *Penélope Cruz Sánchez*, známej ako *Penélope Cruz* (v záujme reprodukovateľnosti uvádzame výskyty priezviska spolu s rodným menom).

Tab. č. 2: Podoba a frekvencie španielskeho ženského mena II. v slovanských korpusoch

Podoby mena <i>Cruz</i> (<i>Penélope Sánchez</i>)	Araneum Slovacum Maius	Araneum Bohemicum Maius	Araneum Polonicum Maius
<i>Cruz</i>	456	239	228
<i>Cruzová</i>	75	54	0
<i>Cruze(!)²</i>	0	0	2

² Predpokladáme, že ide o preklep.

Tu sú už preferencie používania neprechýlenej podoby mena (*Cruz*) zreteľnejšie, a to v slovenskom aj českom korpuse. Výsledky zo slovenského korpusu vyjadrujú silnú tendenciu uplatňovať neprechýlenú podobu mena. Vzájomné odlišnosti medzi týmito dvomi príkladmi môžu byť prejavom rozdielneho vnímania onymických objektov u používateľov jazyka, ktoré je zrejme generačne a situačne podmienené. Onymická situácia pri týchto dvoch menách je odlišná a spôsob ich uvádzania ovplyvňujú extralingválne faktory ako „timing“ výskytu daného mena v jazyku (minulé storočie vz. súčasnosť), popularita onymického objektu (spisovateľka vz. herečka), jazykovo-komunikačné zvyklosti mladšej generácie používateľov jazyka, vplyv globalizácie (anglickej mediácie „celebritných“ antroponým) atď. Kým meno čilskej spisovateľky je príkladom nižšej distribúcie a vyššej rozkolísanosti pri jeho uvádzaní v slovenčine, tak meno španielskej herečky vykazuje vyššiu frekvenciu a výraznejšie preferencie neprechýlenej formy mena v prostredí slovenského jazyka.

Zo všeobecnej tendencie redukovat' viacčlenné hispánske mená na dvojčlenné a ponechať len dedičné (otcovské) priezvisko v osobnom mene sa už stalo pravidlo. Uvádza ho napr. už M. Knappová (1982) v súvislosti s matričnou praxou bývalého Československa, s praktickým používaním týchto mien ženami, ktoré ich získali sobášom. Ak si napríklad Česka alebo Slovenka v Československu vzala *Braulia Moralesa Morejona*, bola *Moralesová* a ich deti tiež nosili príslušný rodový variant mena *Morales*.³

Aj najnovšie *Pravidlá slovenského pravopisu* (2013) akoby ráтали s tým, že ich používateľ (nematrikár) dokáže rozlíšiť, ktoré z dvoch priezvisk je dedičné a ktoré môže zanedbať. Pravidlá neupravujú prechýľovanie viacčlenných ženských mien, takže používateľ slovenčiny je postavený pred množstvo teoretických kombinácií ohýbania antroponyma:

- Ohýbanie všetkých členov antroponyma, napr. *María Valverde Rodríguez* (podobne ako v modeli *Márie Rázusovej-Martákovej – Marie Valverdeovej Rodríguezovej*).
- Ohýbanie rodného mena a druhého člena priezviska: *Isabel Allende Llono-vá* (model *Marie Curie-Sklodowska*), *Marie Valverde Rodríguezovej*.
- Ohýbania iba prvého člena priezviska: *Isabel Allendeová Llona*, *María Valverdeová Rodríguez*.
- Ohýbania len jedného – otcovského priezviska: *Isabel Allendeová*, *María Valverdeová*, *Penélope Cruzová*. Táto možnosť sa dá chápať ako pokračovanie spomínanej matričnej praxe a je akceptovateľná za predpokladu, že sa správne identifikuje otcovské priezvisko.

³ Viedlo to aj ku komickým prípadom – ich syn dostal na matrike v príslušnej hispanskojazyčnej krajine dve priezviská, ako je zvykom, jedno otcovo a jedno matkine, t. j. *Martín Morales Moralesova*. Pri získaní československého občianstva mu slovenský matrikár ponechal ako priezvisko iba posledný člen mena. Chlapec sa potom volal *Martín Moralesová*. (vzhľadom na ochranu osobných údajov sme v tomto prípade zamenili skutočné meno vymysleným).

- Ohýbanie len jedného člena antroponyma – rodného mena: *Mariou Valverde Rodríguez, Josefy Martín García*.
- Neohýbanie žiadneho člena antroponyma (ak je aj rodné meno považované za nesklonné), napr. *Soledad, Raquel, Araceli* atď. (porov. Bojničanová – Alvarado, 2008, s. 151).

Okrem situácií, v ktorých je onymický objekt jednoznačne identifikovateľný vďaka svojej popularite (*P. Cruz, I. Allende*) aj prostredníctvom 2-členného modelu, v komunikačnej praxi sa vyskytujú aj situácie, ktoré vyžadujú presnosť a uvádzanie všetkých funkčných členov antroponyma. Vtedy nie je vhodné zanedbať žiadny člen, ani redukovať diakritické znamienka či predikáty ako *de la, de las, de los, del* (*Rosa Arciniega de la Torre*) alebo spojky. Napríklad v odbornom diskurze je pri bibliografických odkazoch nevyhnutné uvádzať plné priezvisko, napr. *Martín García* alebo *Carratalá Teruel*. Bibliografický odkaz v texte by bol napr. *Carratalá Teruel*, 2006, s. 69. Vďaka redakčnému úzu väčšiny slovakistických časopisov, ktoré v súpise literatúry vyžadujú uvádzať aj rodné meno autora, je väčšinou možné určiť jeho rod, napr. MARTÍN GARCÍA, Josefa, OTAOLA OLANO, Concepción (Sliachanová, 2010, s. 339) a prispôbiť tomu štylizáciu. Pri tomto type mena v spomínanom kontexte je vhodné ohýbať len rodné meno (napr. od *Rosy Arciniega de la Torre*, s *Josefou Martín García* atď.). Naopak, nie je vhodné pridávať antroposufixu -ová k žiadnemu členu priezviska. Dôležitú informáciu o rode onymického objektu je možné slovenskému čitateľovi podať prostredníctvom skloňovania ženského rodného mena v texte, v prípade nesklonných rodných mien (*Concepción*) prostredníctvom širšieho kontextu.

Pri hispánskych menách nie sú zriedkavé ani 4-členné onymické formy, ktoré okrem rodných a dedičných funkčných členov obsahujú aj predikáty (prídomky). Tie môžu rozvíjať dedičnú líniu (otcovskú aj materskú, napr. *Teodoro Caballero y Martínez del Campo*) alebo odkazovať na pôvod a lokálne väzby označovanej osoby, napr. *Antonio Espinosa de los Monteros* (porov. Skrozniková, 1986, s. 139) alebo *Luis de Carvajal y de la Cueva*^[1]

Osobitným prípadom sú hispánske a historické či šľachtické mená. Takéto onymické jednotky obsahujú aj niekoľkonásobné indikácie miesta pôvodu rodu uvádzané časticou *de* a oddelené spojkou *y*, ako napríklad v mene španielskej infantky *Cristina Federica Victoria Antonia de la Santísima Trinidad de Borbón y de Grecia* (priezvisko boldom).

Pri uvádzaní hispánskych mien v slovenských textoch treba vždy zohľadniť aj účel komunikácie, typ diskurzu a potenciálneho adresáta daného komunikátu. V odbornej a úradnej komunikácii sa vyžaduje presnosť, tzn. čo najúplnejšie uvádzanie a čo najmenej zásahov do autentického mena, kým v neformálnej interakcii, napr. v neformálnej praxi je možné pripustiť aj redukciu viacčlenného antroponyma na

dvojčlenné (*Isabel Allende*), pridávanie antropoformantu *-ová* k jednému členu priezviska (*Penélope Cruzová*) a ohýbanie všetkých funkčných členov antroponyma (*Marie Valverdeovej Rodríguezovej*). Hoci webová jazyková poradňa odporúča dôsledne skloňovať všetky zložky polyonymických mien^[2], takúto možnosť demonštruje len na mužských, veľmi známych a v slovenčine ustálených menách (*Federico García Lorca*, *Lope de Vega*). Problémy však spôsobuje uvádzanie ženských polyonymických mien a ich skloňovanie, o pridávaní antropoformantu *-ová* nehovoriac.

Nedá sa povedať, že by hlavný interlingválny faktor, ktorý tvorí špecifikum hispánskych mien – viacmenná antroponymická sústava – prestal v pôsobiť a že by jeho vplyv bol v prostredí slovenského jazyka utlmený vďaka spoločenskej konvencii v matričnej praxi. Redukcia hispánskeho priezviska na dvojčlenné so zachovaním otcovského priezviska uľahčila adaptáciu cudzincov a ich rodinných príslušníkov v slovenskom a českom prostredí. Podobné zjednodušenie uľahčuje uvádzanie hispánskych mien aj v tlači a verejnom diskurze, týka sa však najmä historicky známych osobností a súčasných celebrit. V prvotnom kontakte s neznámym viacčlenným hispánskym menom však používateľ nemusí vedieť správne identifikovať jednotlivé zložky antroponyma, adekvátne ich skloňovať a používať. V takých prípadoch je lepšie pridržať sa originálneho zápisu mena (napr. *Josefa García Martín*, *Juana López y Perez*), uvádzať všetky zložky mena, skloňovať len rodné meno a nevytvárať hypotetické varianty typu *Juana Lópezová a Perezová*, *Josefa García Martínová* atď.

4.6. Interlingválny faktor v kontexte maďarských mien

Podobne ako v čínštine aj v maďarčine sa antroponymá uvádzajú v inverznom menoslede – na prvom mieste je priezvisko, na druhom rodné meno. Avšak na rozdiel od čínštiny sú maďarské mená v našom geopolitickom priestore frekventovanejšie a zrozumiteľnejšie, preto aj keď podstata interlingválneho faktora je rovnaká (inverzný menosled), kontext vnímania a uvádzania maďarských mien v slovenčine je iný. Ide nielen o ľahšiu dekodovateľnosť formálnej štruktúry týchto antropónym (porov. Ološtiak, 2001, s. 303), ale aj o jazykovo-politické súvislosti používania maďarských mien na Slovensku. Tieto súvislosti vytvárajú špecifickú kontaktnú onymickú situáciu, stret onymických hodnôt nepříbuzných jazykov v živej sociálnej interakcii osôb slovenskej a maďarskej národnosti (porov. Blanár, 1997).

Na rozdiel od čínskych mien je pre nás rozlišovanie maďarského krstného mena a priezviska jednoduchšie. V maďarčine sa ženské priezviská neprechyľujú, ale po sobášii má žena možnosť prevziať manželovo meno aj s maritonymickou príponou *-né*, ktorá vyjadruje status vydatej ženy (podobne ako pri litovských menách). Forma priezviska slobodných žien je zhodná s formou otcovho priezviska. Za prechyľovanie maďarských ženských priezvisk v českom a slovenskom jazyku sa pri-

hovára už J. Kuchař (1956, s. 303) a za správne považuje pridávanie prechýľovacej prípony *-ová* priamo k tvaru mužského priezviska, napr. *Matay – Matayová*, nie *Matayné-ová*, *Nagy – Nagyová*, nie *Nagynéová*. Inou zvláštnosťou maďarských antroponým je, že príponu *-né* si vydaté ženy môžu pridávať aj ku krstnému menu svojho manžela, napr. *Lajosné Ildikó*. Pri použití príkladu mena *Petőfi Sándor* (Sándor je krstné meno) v hypotetickej situácii, ak by si bral ženu menom *Szendrey Júlia*, nevesta má niekoľko možností na uvádzanie svojho mena (porov. aj Bauko, 2016, s. 85):

- prijme priezvisko manžela, nechá si svoje krstné meno a bude sa volať *Petőfi Júlia*.
- ponechá si svoje pôvodné meno *Szendrey Júlia*.
- pripojí k priezvisku a menu manžela maritonymickú príponu *-né*, pridá k nemu svoje priezvisko a meno a bude sa volať *Petőfi Sándorné Szendrey Júlia*.
- pripojí k priezvisku manžela príponu vyjadrujúcu manželstvo *-né*, pridá k nemu svoje priezvisko a meno, a bude sa volať *Petőfiné Szendrey Júlia*.
- vzdá sa úplne svojho mena (prijme manželovi priezvisko a aj krstné meno so ženskou príponou) a bude sa volať *Petőfi Sándorné*.
- manželia vytvoria nové – spoločné priezvisko, ktoré používajú obidvaja *Petőfi-Szendrey* (*Petőfi-Szendrey Júlia a Petőfi-Szendrey Sándor*).

Niektoré z uvedených možnosti sú viacmenej hypotetické a používanie ženských osobných mien s maritonymickou príponou *-né* v úradnom styku sa vzťahuje len na občianky Maďarska. Na Slovensku sa tieto propriálne formy používajú zriedkavo a len v neúradnej komunikácii (Bauko, 2016, s. 85). Historicko-spoločenské pozadie výberu určitej formy ženského priezviska vydatých Maďariiek osvetľuje napr. L. Satinská (2015, s. 107). S týmto pozadím súvisí akt sebaidentifikácie, ktorý považujeme za extralingválny faktor, hoci je jazykovo manifestovaný. Ako ukázal aj výskum možnosti rodovo vyváženého jazyka (viac Cviková – Juráňová, 2015), maďarčina môže práve absenciu gramatického rodu (indikátorov feminity) využívať ako výhodu a používaním rodovo neidentifikovateľných priezvisk vyhovieť potrebám predovšetkým mladej generácie Maďariiek na zachovanie vlastnej (dievčenskej) a zároveň sociálne bezpríznakovej identity (potrebe propriálne nevyjadrovať rodinný stav). Podľa novších výskumov (Fercsik, 2007, cit. in Satinská, 2015, s. 107) postupne narastá počet žien (najmä s vysokoškolským vzdelaním), ktoré sa ani po vydaji nevzdávajú dievčenského priezviska (typ *Petőfi-Szendrey Júlia*, *Szendrey Júlia*).

Iné je, ak sú maďarské ženské priezviská predmetom referencie, odkazovania v slovenskom jazykovom prostredí, ktoré vyžaduje indikáciu feminity prechýľovacou príponou. Vtedy sa uplatňujú pravidlá prechýľovania, a to najmä v priestore tesnej jazykovo-kultúrnej interakcie, teda v situácii Maďariiek žijúcich na Slovensku. Občania

maďarskej národnosti sa tejto potrebe prispôsobujú tak, že používajú dve podoby svojho mena – poslovenčenú a prechýlenú formu v oficiálnom styku (napr. *Zlatica Ďuračová*) a originálnu maďarskú formu v neformálnom kontakte (*Gyuracs Aranka*) (podľa Satinská, s. 105). Na negatívny psychologický efekt takejto dvojcestnej a dvojjazyčnej personálnej identifikácie upozorňuje J. Bauko, podľa ktorého obojmennosť (kétnevűség), prispieva k zvyšovaniu variability tvarov proprií a k rozkolísanosti osobnej identity Maďarov na Slovensku (Bauko, 2013. cit. in Satinská, 2015, s. 105). Otázka uvádzania a používania ženských mien Maďariiek na Slovensku je len jednou zložkou komplexnej jazykovo-legislatívnej problematiky viacjazyčnosti⁴.

Výsledky výskumov potvrdzujú, že voľba niektorej z možností je podmienená jazykovo-situačným kontextom (Molnár Satinská, 2016, s. 90), ktorý môžeme považovať za sféru pôsobenia interlingválnych faktorov. Pre potreby českého a slovenského pravopisu sa zaužívala konvencia pridávať prechýľovaciu príponu *-ová* k tvaru mužského priezviska (*Petőfi*ová, *Nagy*ová). Bolo by nezmyselné vytvárať prechýlené podoby ženských mien odvodených od krstného mena manžela (*Šándorné*, *Lajosné*). Všeobecne sa maďarské mená žien s maritonymickou príponou *-né* v slovenskej tlači uvádzajú neprechýlené, s rozkolísaným poradím mena a priezviska (*Istvánné Szöllösi*, *ale aj Istvánné Szöllösi*, *Domján Istvánné*, *Madaras Sándorné* atď.).

Tab. č. 3: Podoba a frekvencie maďarského ženského mena v slovanských korpusoch

Podoby mena <i>Polgár (Judit)</i>	Araneum Slovacum Maius	Araneum Bohemicum Maius	Araneum Polonicum Maius
<i>Polgár</i>	3	0	1
<i>Polgar</i>	3	4	42
<i>Polgárová</i>	13	22	0
<i>Polgarová</i>	0	2	0
<i>Polgár(ová)</i> ⁵	0	3	0

Počet výsledkov je príliš nízky na usudzovanie o určitej tendencii, ale vidieť približne rovnakú distribúciu prechýlených aj neprechýlených tvarov mena známej maďarskej šachovej veľmajsterky v slovenských a českých textoch. Výskyt tvaru *Polgar* v poľskom korpuse naznačuje, že adaptačné mechanizmy poľštiny redukovujú vokalicke kvantitu v mene, čo zapríčiňuje jeho zápis bez diakritiky. Prechýlené tvary so zachovanou diakritikou odrážajú interlingválnu blízkosť českého a slovenského jazyka vo vzťahu k maďarskému. Po zohľadnení interlingválnych faktorov v kontexte maďar-

⁴ Kým v Maďarsku je možné, aby dvojité priezvisko používali obaja manželia (napr. *Sándor Petőfi-Szendrey*) a následne aj deti, na Slovensku to možné nie je. Podľa zákona o matrikách môže mať dvojité priezvisko len jeden z manželov, partner a deti už nie.

⁵ Všetky výskyty v českom korpuse pochádzajú z jedného blogu zameraného na šachovú problematiku. Je možné, že autori boli upozornení a žiadani, aby priezvisko prechýľovali, a takýmto spôsobom svoj vnútorný konflikt medzi potrebou uvádzania pôvodného antroponyma a prechýlenej podoby vyriešili.

ských mien by sme považovali za najpriateľnejšie, aby sa na maďarské mená v akte sebaidentifikácie nevzťahovali normatívne jazykové pravidlá. Používateľky maďarských mien po vydaji majú právo vybrať si niektorý z uvedených variantov svojho mena (Bauko, 2013), teda právo na vlastnú onymickú identitu.

Ako perspektívny a rodovo bezpríznačkový sa ukazuje variant antroponyma, kde sa spájajú priezviská oboch manželov, typ *Júlia Petőfi-Szendrey*, alebo *Lucia Molnár Satinská*. Tento spôsob uvádzania korešponduje s uvádzaním viacčlenných hispánskych ženských antroponým, pri ktorých je indikátorom feminity rodné meno (porov. tu s. 338). Avšak zohľadnením interlingválneho faktora, ak meno funguje v slovenskom prostredí a texte, tak v záujme porozumenia a dorozumievania je možné vyhovieť aj slovenským percipientom: mená uvádzať v poradí rodné meno + priezvisko (*Ildikó Mátya*) a ženské priezviské prechýľovať príponou *-ová/-á* (*Julia Sendreyová*, *Julia Petőfi-Sendreyová*), alebo aj *-á* (*Reviczky*, *Reviczká*). Domnievame sa, že v prípade rizika neadekvátnej adaptácie je však vhodnejšie ponechať maďarské priezviská neprechýlené (*Holecskó Orsolya Holecská* alebo *Holecsková* alebo *Holecskóová*?) a v texte prispôbiť len poradie mien, napr. „Vo filme *Mancs* si zahrála *Orsolya Holecskó*.“

4.7. Interlingválny faktor v kontexte poľských mien

V prípade poľských ženských priezvisk sa prejavujú podobné otázky ako pri litovských menách, keď prechýľovacie prípony môžu vyjadrovať rodinný status nositeľky. V dávnejšej histórii poľština odrážala kultúrno-spoločenské zvyklosti, podľa ktorých si Poľky mohli priezvisko meniť v závislosti od svojho rodinného stavu, ktorý sa indikoval typickými príponami. V minulosti sa hojne využívali sufixálne priezviská, tzv. nazwiska przyrostkowe. Na pomenovanie žien a dcér slúžili prípony *-ka* (*Nowak* → *Nowaczka*), *-owa* (*Cholewa* → *Cholewowa*) *-ina* (*Cholewina*), *-ula* (*Sikora* → *Sikorula*), *-ocha* (*Zawistowski* → *Zawistocha*) *-ania* (*Stach* → *Stachania*) a iné (podľa Walkowiak, 2016, s. 30). Postupom času došlo k výraznej redukcii takejto variantnosti prípon a ustálili sa sufixy *-owa*, *-ina*, *-yna* (*Grybosiowa*, *Puzynina*, *Łuszczyna*) na vyjadrenie statusu vydatých žien a patronymické sufixy *-ówna*, *-anka* (*Ordonówna*, *Skarganka*) v priezviskách slobodných dievčat.

Zákony v povojnovom Poľsku vyžadovali, aby ženy po vydaji prevzali priezvisko manžela a aby v oficiálnom styku používali svoje priezvisko v nominatíve a bez maritonymických či patronymických sufixov (porov. Walkowiak, 2016). Vtedy aj významná autorita poľskej jazykovedy Witold Doroszewski pripustil, že „spoločenské podmienky sa natoľko zmenili, že nie je žiadny dôvod žiadať od žien, aby forma ich priezviska signalizovala závislosť od muža a aby museli verejne preukazovať svoj rodinný stav“ (Doroszewski cit. in Walkowiak, 2016, s. 32). Preto dnes onymickú situáciu v oblasti ženských priezvisk v Poľsku charakterizuje všeobecný ústup prechy-

ľovaciach prípon. Sufixácia v ženských priezviskách patrí minulosti, pričom priezviská žien a dcér stratili svoju flektívnosť už po 2. sv. vojne (Grybosiova, cit. podľa Walkowiak, 2016, s. 33). Za neutrálne sa považuje nesklonné používanie priezvisk v mužskej forme, napr. *Beata Tyszkiewicz*, *Beata Szydło*, *Ewa Kopacz*, *Karolina Wajda*, dokonca vyskytujú sa aj adjektívne priezviská v mužskej forme (*Ewa Potocki*, *Barbara Kowalski*). J. Walkowiak uvádza, že pod tlakom káuz s menami *Monika Lewinsky* či *Wanda Rapaczynski* sa poľská verejná mienka zmierila dokonca aj s neohýbaním adjektívnych priezvisk.

Naopak, v poľštine je dnes príznakové používanie prechýlených mien, ktoré často už nesignalizujú rodinný stav nositeľky, ale sú len dekoratívnym prvkom motivovaným snahou odlišiť sa, napr. v menách umelkýň a spisovateliek (*Zośka Papużanka*, *Krystyna Czubówna*, *Hanka Ordonówna*). Tradičné prechýľovacie sufixy ženských priezvisk sa častejšie vyskytujú aj v akademických (najmä polonistických) kruhoch, napr. *Jadwiga Puzynina*, *Aleksandra Cieślikowa*, *Teresa Skubalanka*. Po vstupe do EÚ sa v Poľsku ženám otvorili možnosti výberu ľubovoľnej formy svojho priezviska (mužskej bezsufixálnej alebo sufixálnej) a Rada Języka Polskiego ako najvyššia jazykovedná autorita v krajine k tejto otázke vydala stanovisko, v ktorom naznačuje rozličné derivačné možnosti a negatívne vymedzuje len niektoré typy viaczložkových priezvisk.

Poľská spoločnosť je príkladom otvoreného spoločenstva akceptujúceho nové vývinové trendy a potreby svojich členov a zároveň zachovávajúceho tradície vrátane jazykových, v tom aj nominačných aktov v procese sebaidentifikácie žien. Do zákonov a odporúčaní v oblasti používania antroponým prijatých po vstupe do EÚ sa premietajú nový geopolitický kontext a rešpekt k slobodnej voľbe osobného mena. Poľský jazyk je zároveň priestorom, kde sa práve v dôsledku neprechýľovania prejavuje oslabenie flexie. Ale fakt, že používanie mužských (neprechýlených) foriem sa považuje za neutrálny spôsob identifikácie žien, je zároveň dôkazom toho, že takýto spôsob označovania osôb ženského rodu je aj v prostredí flektívneho jazyka možný a že dobre funguje.

Tab. č. 4: Podoba a frekvencie pôvodom poľského ženského mena v slovanských korpusoch

Podoby mena <i>Lewinsky (Monika)</i>	Araneum Slovacum Maius	Araneum Bohemicum Maius	Araneum Polonicum Maius
<i>Lewinská</i>	105	107	0
<i>Lewinska</i>	6	1	0
<i>Lewinsky</i>	7	12	38
<i>Lewinski</i>	2	2	0
<i>Levinská</i>	3	9	0
<i>Levinsky</i>	1	0	6
<i>Levinska</i>	1	0	0
<i>Lewiński</i>	0	0	1

Výsledky z poľského korpusu potvrdili, že sledované meno sa takmer výlučne objavuje v pôvodnom zápise v mužskej forme (*Lewinsky*). Takmer zhodné výsledky v slovenskom a českom korpuse vyjadrujú jasnú dominanciu písania prechýlených tvarov s rozličnými kombináciami grafematickej adaptácie. Tento príklad je jediným adjektívnym antroponymom medzi sledovanými cudzími menami a naznačuje, že v slovenskom a českom kontexte zatiaľ nie je prijateľné používanie neprechýlenej formy adjektívneho ženského antroponyma ani v prípade, ak je jeho zdroj z anglojazyčného prostredia. Predpokladáme, že je to vďaka bezproblémovej flexii adjektívnych proprií a absenciou dlhého a špecifického vývoja antropomodelov pre pomenúvanie žien, aký prebehol v poľštine. Napriek tomu by sme sa prihovárili za zachovávanie pôvodnej (poľskej) podoby vlastných mien pri ich uvádzaní (najmä v priamych pádoch) v slovenskom jazykovom priestore. Na indikáciu rodu označovaných osôb môžu slúžiť rodné mená a vetný kontext. Tento spôsob uvádzania poľských antropónym korešponduje s našimi odporúčaniami pri uvádzaní iných cudzojazyčných priezvisk v slovenských textoch (porov. 4.1., 4.2., 4.3., 4.4, Wachtarczyková – Garabík, 2016). Ako prijateľné vnímame následné prechýľovanie poľských mien slovenskými formantmi *-ová/-á*, keď už bola uvedená originálna podoba mena a pociťuje sa potreba skloňovania, napr. „Máte pocit, že oponenti *Szydłowej* hovoria pravdu?“ alebo vyjadrenie vzájomných vzťahov napr. „Proti *Kopaczowej* sa postaví *Szydłová*.“

5. ZÁVER

Na príklade niektorých typov antropónym z viac alebo menej vzdialených jazykov a kultúr sme sa pokúsili naznačiť pozadie ich fungovania v autentickom prostredí a možnosti ich používania v slovenčine ako preberajúcim jazyku. Práve na príklade proprií je evidentné, že jazykový materiál nesie aj sociokultúrnú informáciu a predovšetkým jedinečnú – exkluzívnu referenciu viažucu sa na individuum. Sú to všeobecne známe fakty, ale pri pohľade na spôsob, akým sa tieto sociolingvistické entity vnášajú do cieľového jazyka, často vidieť mechanické a násilné formovanie cudzojazyčného antroponymického materiálu podľa modelov, platných pre slovenský jazyk a jeho štruktúru osobných ženských mien. Pri takejto remodelácii vznikajú tvary mien, ktoré sa natoľko líšia od originálu, že sa ich identifikačná a referenčná funkcia oslabuje. Týka sa to predovšetkým aplikácie dodatočnej jazykovej matérie do existujúcej matérie ženských priezvisk v podobe prechýľovacej prípony *-ová*. Nespochybňujeme túto prirodzenú vlastnosť slovenčiny vo vzťahu k domácim či zdomácneným propriám, ale je otázka, či vo vzťahu k cudzojazyčným antroponymám je to vždy nevyhnutné a do akej miery. Zistenia z korpusov *Aranea* odrážajú jazykovú prax v uvádzaní proprií v komparatívnom a kvantitatívnom aspekte, naznačujú širší kontext a kauzálnno-dôsledkové súvislosti ich uvádzania.

Pri interpretáciach výsledkov sme sa snažili zohľadniť interlingválne faktory, ktoré stoja v pozadí procesu preberania cudzích antroponým do slovenčiny. Jazyk ako súčasť kultúry má asubstančnú a temporálnu povahu, takže sa vyvíja a mení paralelne s tým, ako sa menia a vyvíjajú jeho používatelia. Už dávnejšie sa „posúvajú rámce stretov odovzdávania a aktívneho privlastňovania sociokultúrnych obsahov z lokálnej podoby na globálnu“ (Tokárová, 2006, s. 493), preskupujú sa dominanty v týchto rámcoch – v rámci interkultúrneho kontaktu, aj v rámci verbálneho správania ľudí v týchto situáciách. Jazykovú realitu dominantne rámcujú médiá a podieľajú sa na spomínanom privlastňovaní si sociokultúrnych obsahov. V prípade antroponým cudzieho pôvodu je predmetom „privlastňovania“ aj samotný človek a jeho identita, preto z tohto pohľadu by bolo vhodné rešpektovať aj jeho osobnú jazykovú identitu – autentickú formu jeho (jej) mena, ako sociokultúrnu reáliu (endoidentitu), ktorá je primárne vecou „osebe“ a až následne „pre nás“. Cudzojazyčné ženské priezviská za určitých okolností môžu fungovať aj v slovenskom jazykovom priestore (podobne ako v iných slovanských jazykoch) aj neprechýlené, nesklonné a plniť pritom identifikačnú a komunikačnú funkciu. V tom najširšom kontexte poznávania vecí „pre nás“, je poznanie autentickej reality – napríklad skutočného mena určitého človeka (ženy) – poznaním pravdy taká, aká je, a nie takej, akú by sme ju chceli mať, alebo akú sme schopní prostredníctvom nášho jazyka v procese adaptácie tohto mena vygenerovať. V súlade s týmto princípom pôsobí aj normatívny *Návod na tvorbu bibliografických odkazov na informačné pramene a ich citovanie* (STN ISO 690), kde sa v časti 5.2. *Osobné mená* uvádza: „mená tvorcov by sa mali bežne uviesť vo forme, v ktorej sa objavujú v uprednostňovanom prameni“, to znamená v rešpektovanom zdroji, ktorý presne zachytáva originálnu podobu mena.

Možno povedať, že výsledky z webových korpusoch pri sledovaných antroponymách odrážajú fungovanie cudzích ženských mien v jazykovej praxi a potvrdzujú nárast variantnosti onymických foriem, ktoré sa môžu vzťahovať k jednému onymickému objektu (napr. 7 podôb mena (Monika) *Lewinsky* alebo 9 podôb mena (Dalie) *Grybauskaitė*). Je v záujme kultivovania jazykovej praxe, predovšetkým v médiách, aby sa z množstva variantov vyberali také, ktoré najlepšie plnia referenčnú funkciu vo vzťahu k nositeľke mena, čo najmenej sa odklňajú od autentickej podoby mena a zároveň zohľadňujú komunikačnú situáciu a potenciálneho adresáta textu. Preferencia neprechýľovania sa v slovenskom korpuse výraznejšie prejavila pri islandských ženských antroponymách zakončených na *-dóttir*, pri litovskom mene *Grybauskaitė*, hispánskom *Cruz* a čínskom *Li Na*. Pri menách s nízkou distribúciou v korpuse nie je možné určiť dominantné tendencie ich uvádzania v slovenčine (napr. tvary mena *Sukarnoputri*), je však možné odporučiť princíp referenčnej korektnosti (jednoznačnej denotácie) ako dominantný prístup k uvádzaniu cudzích ženských antroponým v rozličných komunikačných situáciách.

Na záver pripájame prehľad možností, ako v slovenčine uvádzať cudzie ženské antroponymá. Odporúčané poradie zodpovedá určeniu komunikátov – 1. do oficiálnej a formálnom komunikácie, 2. do neoficiálnej a neformálnej komunikácie. Odporúčania vychádzajú z jednotného princípu – prioritne zachovávať pôvodné, hoci aj grafematicky náročnejšie tvary cudzích ženských mien, a to najmä v publicistike, v úradných a odborných žánroch. Pre iné druhy komunikácie sú prijateľné aj ďalšie, grafematicky zredukované (ak si to vyžadujú technické dôvody) a prechýlené tvary, pričom však najmä pripájanie prechýľovacej prípony *-ová* by mohlo byť naznačené ako možnosť v zátvorke. Naše odporúčania väčšinou korešpondujú s výskytmi v korpusoch a s trendom neutrálneho uvádzania antroponým a so zachovávaním (endo)identity nositeľky mena.

Tabuľka č. 5: Prehľad odporúčaní uvádzania cudzích ženských antroponým v slovenčine

Mená	Akceptovateľné tvary	
Islandské	1. <i>Guðmundsdóttir</i>	2. <i>Gudmundsdóttir</i>
Litovské	1. <i>Grybauskaitė</i>	2. <i>Grybauskaite</i>
Čínske	1. <i>Li Na</i>	2. <i>Na Li(ová)</i>
Indonézske	1. <i>Sukarnoputri</i>	
Hispanské	1. <i>Allende</i>	2. <i>Allende(ová)</i>
Maďarské	1. <i>Polgár</i>	2. <i>Polgár(ová)</i>
Poľské	1. <i>Lewinsky</i>	2. <i>Lewinská</i>

Literatúra

- BENKO, Vladimír: Aranea: Yet Another Family of (Comparable) Web Corpora. In Petr Sojka, Aleš Horák, Ivan Kopeček and Karel Pala (Eds.): Text, Speech and Dialogue. 17th International Conference, TSD 2014, Brno, Czech Republic, September 8-12, 2014. Proceedings. LNCS 8655. Springer International Publishing Switzerland, 2014. pp. 257 – 264.
- BAUKO, János: A szlovákiai magyarok személynévhasználata. In: Lanstyák, István – Szabó Mihály, Gizella (eds.): Magyarok Szlovákiában: VII Kötet Nyelv. Šamorín: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2011, s. 407 – 422.
- BAUKO, Ján: Prechýľovanie priezvisk u žien maďarskej národnosti na Slovensku. In: Prechýľovanie: áno – nie? Jazykovedné štúdie XXXIII. Eds. Lucia Molnár Satinská – Iveta Valentová. Bratislava: Veda 2016. s. 79 – 88.
- BLANÁR, Vincent: K základom porovnávacej onomastiky. Slavica Slovaca, 32, 1997, vol. 32, no. 2, pp. 97 – 108.
- BOJNIČANOVÁ, Renáta – ALVARADO, Salustio: K problematike skloňovania katalánskych mien v slovenčine. In: Eslavistica Complutense, 2008, no. 8, s. 135 – 153.
- CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana: Význam a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka. In: Analýza významu a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka. Ed. J. Cviková. Bratislava: Centrum vzdelávania Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, 2015, s. 7 – 27. Dostupné na: http://www.ruzovymodrysvet.sk/chillout5_items/1/6/0/1/1601_5755f0.pdf (cit. 8. 6. 2015)

- FERCSIK, Erzsébet: Magyarországi asszonynevek a 21. Század küszöbén – megőrizni vagy megváltoztatni? In: Barát, Erzsébet – Sándor, Klára (eds.): *A nő helye a magyar nyelvhasználatban* Szeged: JATE Press 2007, s. 159 – 168.
- KNAPPOVÁ, Miloslava: Španělská jména v češtině. *Naše řeč*, 1982, roč. 65, č. 3, s. 168.
- KUCHAŘ, Jaroslav: Přechylujme ženská příjmení! *Naše řeč*, 1956, vol. 39, no. 9 – 10, p. 302 – 304.
- MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia: Ženy jednej tváre, viacerých mien: Stratégie používania mien Maďariek v Bratislave. In: *Prechýľovanie: áno – nie? Jazykovedné štúdie XXXIII*. Eds. Lucia Molnár Satinská – Iveta Valentová. Bratislava: Veda 2016, s. s. 89 – 94.
- OLOŠTIAK, M.: O prechýľovaní cudzích priezvisk v slovenčine. *Slovenská reč*, 2001, roč. 66, č. 5, s. 298 – 308.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2013.
- SATINSKÁ, Lucia: Problematika rodovo citlivého vyjadrovania v maďarčine (v Maďarsku a na Slovensku). In: *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka*. Ed. J. Cviková. Bratislava: Centrum vzdelávania Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, 2015, s. 101 – 109. Dostupné na: http://www.ruzovymodrysvet.sk/chillout5_items/1/6/0/1/1601_5755f0.pdf (cit. 8. 6. 2015)
- SKROZNIKOVA, V. A.: In: *Sistemy ličnych imen u narodov mira*. Red.: P. Š. Džarylgasinova – M. V. Krjukov – V. A. Nikonov – A. M. Rešetov. Moskva: Nauka 1986, s. 138 – 162.
- SLIACHANOVÁ, Veronika: Dynamika slovnej zásoby v španielčine. In: *Varia XIX. Zborník príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov*. Eds. Juraj Hladký – Ľubomír Rendár. Trnava, Trnavská univerzita v Trnave 2010, s. 335 – 339.
- Slovenská technická norma. STN ISO 690. Slovenský ústav technickej normalizácie 2012.
- TOKÁROVÁ, A. Kvalita života, sociálne zmeny a edukácia dospelých. In: *Edukacja wobec wyzwań i zadań współczesności i przyszłości. Strategie rozwoju*. Red. Jolanta Szempruch. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2006, s. 487 – 497.
- WACHTARCZYKOVÁ, Jana – GARABÍK, Radovan: Interlingválne faktory pri prechýľovaní cudzojazyčných ženských priezvisk v slovenčine. Časť I. *Slovenská reč*, 2016, roč. 81, č. 3 – 4, s. 174 – 189.
- WALKOWIAK, B. Justyna: Nazwiska żeńskie w Polsce – wybrane zagadnienia językowe społeczno-prawne. In: *Prechýľovanie: áno – nie? Jazykovedné štúdie XXXIII*. Eds. Lucia Molnár Satinská – Iveta Valentová. Bratislava: Veda 2016. s. 29 – 39.

Internetové odkazy

- [1] https://en.wikipedia.org/wiki/Luis_de_Carvajal_y_de_la_Cueva (cit. 2. 11. 2016)
- [2] <http://jazykovaporadna.sme.sk/q/2864/> (cit. 12. 10. 2016)

O JEDNOM PRÍPADE VIACSLOVNÉHO GEOGRAFICKÉHO NÁZVU: *BAJČOV KOPEC* ALEBO *BOJECKÝ KOPEC*?

Imrich Horňanský

Martinengova 10, 81102 Bratislava, e-mail: hornansky.imrich@gmail.com

HORŇANSKÝ, I.: About One Case of Multi-word Geographical Name: *Bajčov kopec* or *Bojecký kopec*? Slovak Speech, 2016, vol. 81, no. 5-6, p. 348-354.

Abstract: The article deals with the analysis of the origin and meaning of multi-word geographical field name in the village Zalaba (Levice district), in the Hungarian form from land surveying cadastral map from the year 1887 *Bajtsi és böjti domb*. The analysis showed that this name form is a unique relict of two independent processes, in which Old Hungarian took over an Old Slovak geographical name *bojc(i)*, at a time when Hungarian did not have a vowel *c* in its phonetic inventory. In this period Hungarian language systematically substituted in taking over foreign words containing vowel *c* in the first case by vowel *e*, and in the second case by the vowel *i*. These two processes lead to two results: Slovak *bojec*, *bojc(i)* → in the first case Hungarian *bajcs* and → in the second case Hungarian *böjt*. Both forms of geographical feature name in the language of the local population survived until 19th century. They were for the modern day user so different from each other that the informant at the stage of the local inquiry in the original land surveying cadastral mapping in 1887 understand them as two separate differentiated names for one geographical feature. Therefore the form *Bajtsi domb és böjti domb*, so *Bajtsi és böjti domb* were fixed in the cadastral map in 1887. In 1993 the Slovak form *Bajčov kopec* was standardized as the name of the feature. Based on today's knowledge, it can be stated, that to Hungarian form name *Bajtsi és böjti domb* corresponds the Slovak name form *Bojecký kopec* a *bojecký kopec*, *Bojecký* a *bojecký kopec* respectively, which in this structure has no justification in Slovak, and that, of course, need to be reduced into a form *Bojecký kopec*.

Key words: etymology of geographical name, multi-word toponym, original land surveying cadastral map, standardization of toponyms

1. VIACSLOVNÉ GEOGRAFICKÉ NÁZVY

Viacslovné geografické názvy, ktorých komponenty sú spojené spojkou *a*, napr. *Česká a Slovenská Federatívna Republika*, *Bosna a Hercegovina*, *Antigua a Barbuda*, *Svätý Tomáš a Princov ostrov*, *Trinidad a Tobago* patria z formálneho hľadiska medzi názvy v slovenskom prostredí so zriedkavým výskytom. Zriedkavý výskyt tohto druhu geografických názvov v kategórii názvov obcí môžeme ilustrovať, napr. 1920 – 1927 *Baňská Štiavnica a Belá*, 1927 – 1954 *Banská Štiavnica a Banská Belá*, od roka 1954 obec rozdelená na samostatnú obec *Banská Belá* a na samostatnú obec *Banská Štiavnica* (Majtán, s. 27). Motiváciou vzniku takýchto viacslovných geografických názvov bola zrejme samotná genéza geografického objektu, ktorý na istom stupni svojho vývoja vznikol spojením, (integráciou) pôvodne dvoch samostatných geografických objektov so súbežnou potrebou zvýraznenia takéhoto zlúčenia do integrovaného objektu, v ktorom ani jeden pôvodne samostatný geografický objekt

nemal výraznú prevahu a bolo zároveň žiaduce manifestovať takýmto spôsobom približne rovnakú váhu, rovnakú dôležitosť pôvodných komponentov. V súčasnosti v kategórii názvov obcí istou modifikáciou takéhoto viacslovného názvu sú názvy so spojovníkom, napr. v okrese Detva sa do roka 1926 samostatná obec *Vígľašská Huta* a samostatná obec *Kalinka* zlúčili počnúc rokom 1926 do obce *Vígľašská Huta-Kalinka* (Majtán, s. 326). Takýchto viacslovných názvov so spojovníkom je v kategórii názvov obcí na Slovensku viacero.

V období kolektivizácie poľnohospodárstva pričinením najmä kartografov vznikali na katastrálnych mapách veľkých mierok (od 1:500 do 1:5000) a na štátnej mape odvodenej 1:5000 geografické názvy zloženého typu častejšie, keď po rozoraní pôvodných medzí v poľnohospodárskom extraviláne sa hranice medzi jednotlivými komponentmi takéhoto zintegrovaného nesídelného geografického objektu stali nezreteľnými. Znalosť terestrického priebehu týchto hraníc vo vedomí miestneho obyvateľstva v druhej a v ďalších generáciách sa veľmi často postupne strácala až zanikla. Napríklad z priestoru Domaniže, Malých Ledníc a Prečína: *Zemianske makovisko a Vráta, Na rybníček a Na noviny, Lance a Pod skotnu na hájiček, Okolo na pažiť a Na rovni* (ŠMO-5, 1955) alebo bez spojky *a*: *Dupajová, Široká, Ostrá Kačka* (les; mapový list ML 6), *Predný a Zadný Kozel* (ML 11), *Strelcová, Bartošová, Klokočová* (ML 7) (Mapa EN, 1968). V súčasnosti je v slovenčine tento typ viacslovných geografických názvov, ktorého komponenty sú spojené spojkou *a*, alebo iba čiarkou, málo využívaný v dôsledku svojej ťažkopádnosti pri tvorení prídavných mien a obyvateľských názvov a pre svoju nepraktickú dĺžku názvu v každodennej aplikačnej praxi.

2. ŠTANDARDIZÁCIA GEOGRAFICKÉHO NÁZVU *BAJČOV KOPEC*

V procese šandardizácie geografických názvov sme narazili na geografický názov zloženého typu, pri ktorom sme získali podozrenie, že motiváciou jeho vzniku bol iný jav, takže nebol dôsledkom zlúčenia, integrácie dvoch menších rovnocenných geografických objektov. V obci Zalaba v okrese Levice na katastrálnej mape je pole, roľa, s dnešným názvom *Bajčov kopec*. Na pôvodnej katastrálnej mape 1:2880 z roku 1887 na dvoch susediacich mapových listoch č. 1 a 2 pri obecnej hranici s obcou Malé Ludince v lokalizácii dnešného geografického objektu *Bajčov kopec* je zaujímavý viacslovný geografický názov *Bajtsi és böjti domb* (maďarsky *domb* = slovensky *kopec*, *vŕšok*). Na výtlačku 1. vydania štátnej mapy odvodenej ŠMO-5 mapového listu Želiezovce 3-5 v mierke 1:5000 z roku 1955 je rovnaký názov *Bajtsi és böjti domb*. Na katastrálnej mape na mapovom liste č. 18 v súvislosti zobrazení v mierke 1:2880 z roka 1966 je už zredukovaný názov *Bajčov kopec*.

V roku 1979 vyšlo 2. doplnené vydanie štátnej mapy odvodenej ŠMO-5 mapový list Želiezovce 3-5 v mierke 1:5000 s čiastočne modifikovaným geografickým

názvom *Bajčský kopec*. Rovnako aj v roku 1992 na aktualizovanom vydaní katastrálnej mapy 1:2880 na mapovom liste č. 19 je *Bajčský kopec*. V roku 1997 na aktualizovanom vydaní katastrálnej mapy 1:2880 na mapovom liste č. 18 je *Bajčov kopec*. Ale v roku 2000 na aktualizovanom vydaní katastrálnej mapy 1:2880 na mapovom liste č. 19 je *Bajčský kopec*. V rámci celoslovenskej štandardizácie geografických názvov nesídelných objektov z úrovne podrobnosti základnej mapy 1:50 000 v rokoch 1976 – 1981 sa názov tohto objektu neobjavil (Geografické názvoslovie, 1979). V následnej aktivite štandardizácie geografických názvov nesídelných objektov z úrovne podrobnosti základnej mapy 1:10 000 bol v obci Zalaba štandardizovaný názov poľa *Bajčov kopec* (Geografické názvy A35, 1993, s. 60).

Na prvý pohľad geografickému názvu *Bajtsi és böjti domb* bez hlbšieho bádania zodpovedá v slovenčine názov *Bajčský a böjtský kopec* alebo v prípade pôvodu názvu z osobného mena (z osobných mien) *Bajčov a Bajtov kopec*. Zamysleli sme sa, aký je pôvod názvu tohto geografického objektu. Vznikol tento geografický objekt spojením pôvodne dvoch samostatných geografických objektov, alebo od počiatku jeho vzniku je to vlastne jeden geografický objekt s komplikovaným názvom?

2.1. Historický kontext pomenovania

V ranom období kontaktov maďarčiny a slovenčiny nebola v starej maďarčine spoluhláska *c* a preto v cudzích slovách, ktoré stará maďarčina preberala aj zo starej slovenčiny, bola táto hláska systémovo substituovaná hláskou, napr. slovensky *čepŕ* → maďarsky *csép*, slov. *cerb* → maď. *cser*, slov. *čevŕ* (*cieva*) → maď. *cséve*, slov. *česarŕ* → maď. *császár* (Šmilauer, s. 517). Z tohto aspektu sme sa zaoberali pôvodom názvu obce *Bajč* (okres Komárno), v maďarskej ortografii *Bajts*, *Bajcs*. J. Stanislav má etymológiu názvu obce *Bajč* z praslovanského **Bojъkjъ* → *Bojč* → 1312 *Boych* → 1404 *Baychy* podobne ako český *Telč* (Stanislav, s. 276, 1999). Podľa R. Krajčoviča (Krajčovič, 2005, s. 97 a 143) a (Krajčovič, 2007, s. 159) názov obce *Bajč* (okres Komárno) má pôvod v apelatíve *bojci* (množné číslo od *bojec* – bojovník, člen strážnej posádky), čomu svedčia aj najstaršie písomné doklady 1312 *Boych*, ďalej 1404 *Boychy*, 1404 *Baychy*), dnešná podoba *Bajč* sa vyvinula v staromaďarskom prostredí. Novodobý vývoj 1877 maďarsky *Bajcs*, 1927 slovensky *Bajč* (VSO, 1. diel, s. 115, 1977).

Podobne aj zaniknutá osada na východe Podunajskej nížiny pôvodne *Bojci* s dokladom 1252 *Boych* má pôvod v *bojъci* vo význame *vyzbrojená posádka* (Krajčovič, 2005, s. 101). Podľa R. Krajčoviča historické záznamy názvov obce *Bajč* v okrese Komárno 1312 *Boych* a 1404 *Baychy* naznačujú, že slovenský názov *Bojci* a pomaďarčený názov *Bajcs* jestvovali dlhšie vedľa seba. L. Kiss (Kiss, 1998, 1. diel, s. 139 a 737) ponúka málo pravdepodobnú etymológiu názvu obce *Bajč*: *Kisbajcs* (maďarský názov obce v Maďarsku pri Győri na pravom brehu Dunaja s najstarším

písomným dokladom 1256 *Boych* má pôvod z osobného mena maďarským pomenovacím procesom a osobné meno má pôvod v tureckom osobnom mene; dtto aj názov obce *Bajč* na Slovensku v okrese Komárno (maďarsky *Bajcs*). Vzhľadom na systémovú substitúciu pri preberaní slov zo starej slovenčiny do starej maďarčiny *c* → *č* v slovách *bojc(i)* → *Bojč* → *Bajč* je Krajčovičova etymológia úplne presvedčivá. Pozri aj slovo *bojčiť* vo význame *loupiti*, *loupežiti* (Kálal, 1924, s. 32).

V staromaďarskom prostredí prebehla pri preberaní slova zo starej slovenčiny aj ďalšia systémová substitúcia, a to substitúcia pôvodnej samohlásky *o* v prvej slabike samohláskou *a*, podobne ako v apelatívach slovensky *koláč* → maďarsky *kalács*, ďalej slov. *lopata* → maď. *lapát*, slov. *bojovník* → maď. *bajnok*, slov. *kotol* → maď. *katlan*, slov. *potok* → maď. *patak* alebo v propriách slov. *Bobot* (obec v okrese Trenčín) → maď. *Babot*, slov. *Bojná* (obec v okrese Topoľčany) → maď. *Bajna*, slov. *Topoľčany* → maď. *Topolcsány*, slov. *Kojatice* (obec v okrese Prešov) → maď. *Kajata*, slov. *Torýsa* → maď. *Tarcza*, slov. *Vojany* (obec v okrese Michalovce) → maď. *Vaján*, slov. *Vojka nad Dunajom* (obec v okrese Dunajská Streda) → maď. *Vajka*, slov. *Mojtín* (obec v okrese Púchov) → maď. *Majtény*, slov. *Košice* → maď. *Kassa*.

Na základe uvedeného možno vysloviť čiastkový záver, že pôvod prvého dvoj-
slovného komponentu *Bajtsi [domb]* viacslovného geografického názvu *Bajtsi [domb]és böjti domb* má pôvod v slovenskom apelatíve *bojci*, *bojecký* (*kopec*), rozumej kopec v období pomenovacieho procesu nejakým spôsobom spojený s *bojcami*, čiže s *bojovníkmi*, členmi strážnej posádky (pozri aj Horňanský, 2015). Sufix *-i* pripojený k toponymickému slovnému základu v maďarčine vyjadruje vlastnícky vzťah, širšie prídavné meno, ako napr. *Abaujharashti* (obec *Chrastné* v okrese Košice-okolie), *Bajmócapáti* (obec *Opatovce nad Nitrou* v okrese Prievidza), *Árvai-Magura* (*Oravská Magura*), *Balti-tenger* (*Baltské more*), *Atlanti óceán* (*Atlantický oceán*), *Bécsi-erdő* (*Viedenský les*), *Gerlachfalvi csúcs* (*Gerlachovský štít*), *Lomnici csúcs* (*Lomnický štít*). K rovnakej maďarskej podobe by viedol vývoj aj v prípade pôvodu z osobného mena (slovný základ + sufix *-i*), ako *Tamási* (*Tomášovce*, obec v okrese Rimavská Sobota) alebo *Mihályi* (*Michalany*, obec v okrese Trebišov) alebo *Iványi* (*Ivanice*, obec v okrese Rimavská Sobota); prednosť sme dali pôvodu z apelatíva, lebo na pôvod z osobného mena absentuje doklad. Prídavné meno *bojec* → *bojecký* ako *plavec* → *plavecký bazén*, *bežec* → *bežecká dráha*, *kupec* → *kupecká matematika*, *slepec* → *slepecké písmo*.

2.2 Interlingválne vplyvy na ustaľovanie skúmaného pomenovania

V ranom období kontaktov maďarčiny a slovenčiny v stave absencie spoluhlások *c* vo fonematickom inventári maďarčiny bola aplikovaná aj druhá systémová substitúcia hlásky *c* pri preberaní cudzích slov do starej maďarčiny, slovensky *c* → maďarsky *t*, napr. slovensky *němъъ* → maďarsky *német*, alebo slovensky *Moravec*,

Moravc(i), v nepriamych pádoch slovensky *Moravc-* → maďarsky *Marót*, alebo slovensky *bojovec*, *Bojovc(i)*, v nepriamych pádoch slovensky *Bojovc-* → maďarsky *Bajót*, obec v Maďarsku v Komárňansko-ostrihomskej župe na maďarskej strane Dunaja 4 km od brehu Dunaja zhruba na úrovni Mužly a Kravian nad Dunajom na slovenskej strane Dunaja s najstarším dokladom 1202 *Boiouth* (Krajčovič, 2005, s. 56 a 61), alebo slovensky *lovec*, *Lovc(i)*, v nepriamych pádoch slovensky *Lovc-* → maďarsky *Lót*, napr. zaniknutá osada pri Komárne *Lovce* s dokladom 1247 *Louth* alebo dnešná obec *Veľké Lovce* severovýchodne od Nových Zámkov s dokladmi 1247 *Louth*, 1339 *Louch*, 1419 *Looth*, 1773 *Luot*, 1920 *Nový Lot*, 1927 *Lót*, 1948 *Veľké Lovce*, maďarsky *Lót* resp. *Újlót*, podľa R. Krajčoviča sa nazývala *Lovce* ako v doklade z roka 1339 a názov *Lót* je sekundárny (Krajčovič, 2005, s. 178 a 179) a (VSO, 3. diel, 1977, s. 247).

Rovnako aj podľa J. Stanislava názov dnešnej obce *Veľké Lovce* v okrese Nové Zámky (v čase 1. vydania Stanislavovej monografie obce *Malý Lót a Veľký Lót*) je pôvodom zo slovenského *Lovc(i)* (Stanislav, 1999, s. 277). Názov obce *Bajót* v Maďarsku v Komárňansko-Ostrihomskej župe je podľa L. Kissa (Kiss, 1998, 1. diel, s. 140) neurčitého pôvodu, ale azda predsa má súvis so staroturckým *baját* podľa 9. turkménsko-oguzského kmeňa. Podľa J. Stanislava (Stanislav, 1999, s. 226) názov obce *Bajót* má pôvod v apelative *bojovc(i)*. Aj vzhľadom na najstaršie písomné doklady 1202 *Boiouth*, 1221 a 1227 *Boyouth* je Stanislavova (a tiež Krajčovičova) etymológia úplne presvedčivá. Vývoj názvu prebehol takto: slovensky *Bojovc(i)* → maďarsky 1202 *Boiouth* → maďarsky *Bajót*. Stanislavovu etymológiu podporuje aj skutočnosť, že v chotári obce *Bajót* je jaskyňa *Baits-barlang* so zrejme rovnakým slovným základom v názve.

V staromaďarskom prostredí prebehla pri preberaní slova *bojc-* zo starej slovenčiny do starej maďarčiny aj substitúcia velárneho *o* za palatálne *ö*, čiže bežný prechod slova z velárnej kategórie do palatálnej kategórie *bojt* → *böjt*, ako napr. *csalárd* → *cselérd* (rodina), *Franz* → *Ferenc*, *kõdrõ* → *kondor* → *göndör* (kučeravý, pozri aj jeho synonymum *kandravý*, osobné mená *Kandravý* a *Kandrác*), *ščava* → *cséve* (šťavel) (Šmilauer, 1932, s. 510). Pozri aj slovensky *Kočín* → maďarsky *Köcsény* (obec v okrese Piešťany), *Kopčany* → *Köpcsény*, *Kopec* → *Köpec* (rumunsky *Chepeț*, obec v Rumunsku na pravom brehu rieky Olt).

Podľa našich skúmaní prebehol vývoj druhého dvojslovného komponentu *Böjti domb* viacslovného geografického názvu *Bajtsi [domb]és böjti domb* zrejme takto: slovensky *bojec*, *Bojc(i)*, v nepriamych pádoch *Bojc-* → maďarsky *Bojt* → maďarsky *Böjt* + apelatívum *domb*.

Na základe uvedeného možno vysloviť čiastkový záver, že pôvod druhého komponentu *böjti domb* viacslovného geografického názvu *Bajtsi [domb]és böjti domb* je tiež v slovenskom *bojci*, *bojecký* (*kopec*), rozumej kopec nejakým spôso-

bom v období pomenovacieho procesu spojený s *bojcami*, čiže s *bojovníkmi*, členmi strážnej posádky

3. ZÁVER

Povinnou a nenahraditeľnou súčasťou pracovného tímu pri pôvodnom katastrálnom mapovaní už v 19. storočí (a rovnako je to aj dnes v rámci obnovy katastrálneho operátu novým mapovaním) bola aj účasť veľmi dobrého znalca celého mapovaného územia obce v mapovacom tíme počas miestneho zisťovania, obyčajne miestneho rodáka, ktorý poznal miestne pomery i jazyk domáceho obyvateľstva.

Vychádzajúc z dvoch čiastkových záverov predchádzajúcej časti možno konštatovať, že viacslovný geografický názov poľa v obci Zalaba v okrese Levice v maďarskej podobe *Bajtsi [domb]és böjti domb* je výnimočným reliktom dvoch nezávislých procesov preberania staroslovenského názvu *bojc(i)* do starej maďarčiny v období, keď maďarčina nemala ešte vo svojom fonematickom inventári hlásku *c* a pri preberaní cudzích slov obsahujúcich hlásku *c* ju systematicky substituovala v prvom prípade hláskou *a* v druhom prípade hláskou *t*. Tieto dva postupy viedli k dvom výsledkom: slovensky *bojc(i)* → v prvom prípade maďarsky *bajcs* a → v druhom prípade maďarsky *böjt*. Obidve podoby tohto geografického objektu v jazyku miestneho obyvateľstva prežili do 19. storočia, ale boli pre novovekého používateľa už do takej miery vzájomne odlišné, že informátor v etape miestneho zisťovania pri pôvodnom katastrálnom mapovaní v roku 1887 ich chápal ako dva samostatné diferencované názvy jedného geografického objektu a teda v podobe *Bajtsi domb és böjti domb*, čiže *Bajtsi [domb]és böjti domb* alebo *Bajtsi és böjti domb* boli zafixované v katastrálnej mape. V roku 1966 sa bez podrobného skúmania zrejme kartografickou úpravou a redukciou „dlhého“ názvu objavuje na katastrálnej mape slovakizovaná podoba *Bajčov kopec*, v roku 1979 zrejme tiež kartografickou úpravou podoba *Bajčský kopec*, ktorou sa uprednostnila podoba názvu pôvodom z apelatíva pred podobou názvu pôvodom z osobného mena. Napriek tomu bola podoba *Bajčov kopec* v roku 1993 štandardizovaná. Z dvoch možných spätne slovakizovaných podôb názvu, a to buď podľa pôvodu z osobného mena *Bojec*: *Bojcov* a *Bojcov kopec*, alebo podľa pôvodu z apelatíva *bojec*, *bojc(i)*: *Bojecký* a *bojecký kopec* v súčasnosti sme dali prednosť druhej alternatíve, lebo na pôvod z osobného mena nemáme doklad.

Na základe dnešného poznania možno konštatovať, že maďarskej podobe názvu *Bajtsi és böjti domb* zodpovedá v slovenčine podoba názvu *Bojecký* a *bojecký kopec*, resp. *Bojecký kopec* a *bojecký kopec*, ktorá v tejto štruktúre nemá v slovenčine opodstatnenie, z čoho vyplynula redukcia do podoby adjektívum + substantívum, v nami navrhovanej podobe *Bojecký kopec*. Nie je to jediná možná interpretácia etymológie názvu, ale na základe relevantných disponibilných zdrojov najpravdepodobnejšia.

Literatúra

- KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: vlastným nákladom 1924. 1012 s.
- KISS, Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára A-K, L-Zs. 4. rozšírené vydanie. Budapest: Akadémiai kiadó 1998. 821 + 822 s. ISBN 963 05 4567 5(3).
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2005. 230 s. ISBN 80-88878-99-3. EAN 978088878995.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (1-53). In: Kultúra slova, 2007-2015, roč. 41-49. ISSN 0023-5202.
- MAJTÁN, Milan: Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997). Bratislava, 1998: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 600 s. ISBN 80-224-0530-2.
- STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku I. Bratislava: Národné literárne centrum, 2. vydanie 1999. 485 s. ISBN 80-88878-49-7.
- ŠMILAUER, Vladimír: Vodopis starého Slovenska. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě. Praha a Bratislava 1932. 564 s.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I – III. Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1977. 71-071-77.
- Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky, 1. Názvy nesídelných geografických objektov, Západoslovenský kraj. Slovenský úrad geodézie a kartografie, č. P-108/1978 z 30.3.1978, Kartografické informácie 10. 122 s. Bratislava 1979. 79-904-79.
- Geografické názvy okresu Levice, A 35. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, č. GK-2327/1993 z 9.11.1993, Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. 86 s. Bratislava 1993. ISBN 80-85672-08-1.
- HORŇANSKÝ, Imrich: O geografických názvoch so slovným základom *treb-* a *boj* (1. časť). Kultúra slova, Bratislava, ročník 49, 2015, č. 3, s. 133-138. ISSN 0023-5202; a (2. časť) Kultúra slova, Bratislava, ročník 49, 2015, č. 4, s. 201-208. ISSN 0023-5202, MČ 49 300.

Pramene

- ŠMO-5, 1955: 1. vydanie Štátnej mapy – odvodené ŠMO-5, 1955, 1:5000, mapový list Považská Bystrica 3-4.
- Mapa EN, 1968: Mapa evidencie nehnuteľností 1:5000, katastrálne územie Fačkov, 1968.

SPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY SLOVENSKÉHO JAZYKA FILOZOFICKEJ FAKULTY UNIVERZITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVE ZA OBDOBIE 2013 – 2015

Zuzana Popovičová Sedláčková

*Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Gondova 2
814 99 Bratislava, e-mail: zuzana.popovicova@uniba.sk*

V ostatných rokoch mnohé slovenské univerzity systematicky pracujú na zefektívnení svojich výchovnovzdelávacích procesov a kladú väčší dôraz na zviditeľnenie domácich i medzinárodných úspechov. Istou formou prezentácie dosiahnutých výsledkov jednotlivých vedeckovýskumných pracovísk je aj zverejňovanie správ o ich činnosti. Predkladaná *Správa o činnosti Katedry slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave* (ďalej KSJ) predstavuje jadro profesijných aktivít zamestnancov a doktorandov tohto pracoviska v rozpätí rokov 2013 – 2015, a to s dôrazom na ich pedagogickú, vedeckovýskumnú a publikačnú činnosť. Napriek tomu však správu neponúkame iba ako strohú sumarizáciu aktivít členov KSJ. Správa, v podobnom duchu ako poznamenala G. Múcsková (autorka správy o činnosti KSJ za roky 2009 – 2012: *Slovenská reč*, 2013, č. 1 – 2, s. 76 – 87), má ambíciu inšpirovať kolegov z iných jazykovedných pracovísk a kultúrnych inštitúcií k obojstranne prínosnej diskusii v záujme spoločného formovania kontúr slovenskej lingvistiky schopnej zastávať adekvátne miesto medzi humanitnými a národne orientovanými vedami, ako aj v širšom interdisciplinárnom kontexte.

1. PERSONÁLNE ZLOŽENIE KATEDRY

Vedúca KSJ, prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc., spolu so svojimi kolegami prof. PhDr. Jurajom Dolníkom, DrSc., prof. PhDr. Pavlom Žigom, CSc., doc. Mgr. Alenou Bohunickou, PhD. (habilitovala sa v r. 2015), PhDr. Ľudmilou Benčatovou, CSc., Mgr. Gabrielou Múcskovou, PhD., Mgr. Katarínou Muzikovou, PhD., Mgr. Zuzanou Popovičovou Sedláčkovou, PhD., aj s podporou študenta a študentiek interného doktorandského štúdia (Mgr. Mareka Mikušiaka, Mgr. Aleny Faragulovej, Mgr. Kristíny Piatkovej, Mgr. Timey Nemčekovej, Mgr. Zdenky Schwarzovej a Mgr. Petry Kollárovej) otvárajú na domácom pracovisku pomyselné okná vedného odboru s cieľom ukázať, že (slovenská) lingvistika zasahuje do viacerých sfér praktického života založených na komunikácii v jej rozmanitých podobách, a teda má zmysluplné postavenie medzi humanitnými vedami.

O tom, že snaha členov KSJ nie je márna, svedčí aj získanie viacerých vyznamenaní. Profesorovi J. Dolníkovi v r. 2014 udelila Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici titul Doctor honoris causa a v tom istom roku mu Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR udelilo Medailu sv. Gorazda. Profesor P. Žigo bol v r. 2013 vyznamenaný Striebornou medailou Univerzity Komenského. Na tomto pracovisku tiež pôsobí excelentný tím, ktorý v júni 2015 Akreditačná komisia pri Ministerstve školstva, vedy, výskumu a športu SR s odporúčaním zahraničných expertov vyhodnotila ako jeden z 37 špičkových vedeckých tímov na slovenských vysokých školách. Excelentný tím projektu *Jazykoveda v súvislostiach* pôsobí pod vedením prof. J. Dolníka a jeho ďalšími členmi z KSJ sú prof. P. Žigo, prof. O. Orgoňová a doc. A. Bohunická. Ide o jediný jazykovedný tím v pilotnom projekte *Identifikácia špičkových vedeckých tímov vysokých škôl na Slovensku*. Aktivity a vedecký prínos excelentného tímu ocenil aj rektor UK a v septembri 2015 udelil jeho členom Striebornú medailu Univerzity Komenského.

Do konca akademického roka 2014/2015 boli pedagogickou i vedeckou posilou KSJ aj dlhoročné spolupracovníčky PhDr. Ľudmila Žigová a doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD. (aktuálne vedie samostatné výskumno-pedagogické pracovisko FiF UK: Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk).

V rozpätí rokov 2013 – 2015 boli súčasťou života na KSJ aj ďalší študenti interného doktorandského štúdia – Mgr. Františka Šmajdová (štúdium ukončené v r. 2015), Mgr. Dana Šírová (štúdium ukončené v r. 2015), PaedDr. Jana Oriješčíková (štúdium ukončené v r. 2015), Mgr. Zuzana Mikušová (štúdium ukončené v r. 2014), Mgr. Zuzana Hargašová, PhD. (doktorandskú prácu obhájila v r. 2013), Mgr. Radoslav Ďurajka, PhD. (doktorandskú prácu obhájil v r. 2014).

2. PEDAGOGICKO-VÝCHOVNÁ ČINNOSŤ

Katedra slovenského jazyka v sledovanom období zabezpečovala výučbu (v spolupráci s Katedrou slovenskej literatúry a literárnej vedy) v troch samostatných študijných programoch v rámci bakalárskeho a magisterského stupňa štúdia, a to jednodoborového štúdia *slovenského jazyka a literatúry*, dvojdoborového učiteľského štúdia *slovenský jazyk a literatúra v kombinácii* s iným predmetom i translatologického štúdia *slovenský jazyk a kultúra* v kombinácii s iným jazykom a kultúrou. Na 3. stupni štúdia realizovala KSJ doktorandské štúdium v odbore *2.1.27 slovenský jazyk a literatúra*. Od júna 2014 prebiehala komplexná akreditácia vysokých škôl a KSJ sa úspešne akreditovala vo všetkých spomínaných programoch. Modifikovaná obsahová náplň študijných programov a inovovaná konfigurácia predmetov ovplyvnená novou akreditáciou sa začala zavádzať do praxe od septembra 2015.

KSJ zabezpečuje tiež základnú jazykovednú prípravu zo slovenského jazyka pre študentov odboru prekladateľstvo – tlmočníctvo v rámci všeobecného základu

a taktiež ponúka celofakultné výberové kurzy pre študentov, ktorí majú záujem kultivovať svoj písaný alebo hovorený prejav. Konkrétne ide kurzy *Gramatické cvičenia zo slovenského jazyka*, *Praktická štylistika*, *Praktická rétorika*, *Kapitoly z dejín spisovnej slovenčiny*, *Ortoepia a ortografia*, *Kapitoly z používania jazyka*.

Mnohí zamestnanci katedry sa pravidelne zapájajú do prednáškových cyklov určených pre zahraničných frekventantov v rámci letnej školy *Studia Academica Slovaca* a uverejňujú štúdie v rovnomennom zborníku (2013: J. Dolník: *Čeština ako necudzí jazyk v slovenskom prostredí*; P. Žigo: *Substantívna deklinácia – samostatný problém (nielen) Slováckého jazykového atlasu*; O. Orgoňová – A. Bohunická: *Kognitívna štylistika: interpretácia metafor zániku Česko-Slovenska*; 2014: J. Dolník: *Cudzosť v slovenskom prostredí*; O. Orgoňová – A. Bohunická – A. Faragulová: *Medzi črepinami trinástej komnaty rómskeho diskurzu*; P. Žigo: *Kategórie aspekt – tempus – modus a topológia deja*; 2015: P. Žigo: *Ambície Štúrovho jazykového prototypu*; O. Orgoňová – K. Piatková: *Muži sú z Marsu, ženy z Venuše? Diskurz manželských párov na Slovensku*; J. Dolník: *Kultúrno-jazykový obraz Slovanov a Slovákov v diele Ľudovíta Štúra*).

Výchovnovzdelávacie aktivity členov katedry siahajú aj za brány univerzity. Dôkazom sú viaceré popularizačné prednášky, diskusie alebo rozhlasové a televízne vystúpenia (v rôznych reláciách RTVS, komerčných televíziách, ako aj rozhlase), ktorými sa členovia KSJ pokúsili verejnosti sprístupniť buď najnovšie lingvistické výskumy, alebo vysvetliť princípy vzniku a fungovania slovenského jazyka. Profesorka O. Orgoňová a doc. A. Bohunická spoločne „prebdeli“ *Noc výskumníkov* (2015) vo V-klube v Bratislave v spoločnosti poslucháčov rôznych vekových kategórií a s témou *Slovenčina ako potrava, slovenčina ako otrava* otvorili diskusiu na tému, či je slovenčina skutočne ťažký jazyk, a ako slová (slovenčiny) môžu liečiť, predávať, stávať sa nástrojom moci.

Kultúrne a historicky významné udalosti, akými boli oslavy 1150. výročia príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu a 200. výročia narodenia Ľ. Štúra, priblížil z lingvistického hľadiska prof. P. Žigo vo viacerých rozhlasových a televíznych reláciách. Profesor P. Žigo sa podieľal aj na príprave cyklu rozhlasových relácií o vývine slovenského jazyka i formovaní jeho kodifikovanej podoby s názvom *Na počiatku bolo ô* (máj – august 2013). Profesor P. Žigo, prof. J. Dolník a dr. G. Múcsková sa tiež podieľali v roku 2015 na večeroch *O slovenčine v roku Štúra* v Modrom salóne SND, ktoré moderovala Mgr. Ingrid Hrubaničová, PhD. Doktorka G. Múcsková poskytla okrem toho aj dve interaktívne prednášky o Štúrovi v Komárne – jednu pre gymnazistov a jednu pre verejnosť.

K osobitným činnostiam niektorých pedagógov, vedeckovýskumných pracovníkov a doktorandov KSJ patrí participovanie na aktivitách občianskeho združenia *Slovenčina* (založeného v r. 2011). Združenie sa zameriava jednak na podporu ve-

deckovýskumnej a pedagogickej činnosti, jednak na zaangažovanie študentov slovakistiky do tvorivej činnosti v oblasti výskumu jazyka a kultúry a podporu ich publikačnej praxe. Zakladatelia a sympatizanti OZ Slovenčina pracujúci/študujúci na KSJ (spolu)organizujú diskusné fóra (*Bratislava – študentské, historické, kultúrne, hlavné... mesto* – medziodborová diskusia ako sprievodné podujatie v rámci projektu *Esej o Bratislave*, máj 2014; *Načo nám je (vyštudovaná) slovenčina?* – diskusia o využiteľnosti slovenčiny z pohľadu odborníkov z praxe, apríl 2015), vedecké konferencie s medzinárodnou účasťou (*Jazyk a jazykoveda v interpretačnej perspektíve*, september 2014), podieľajú sa na príprave katedrového časopisu *Kulturárium* (vychádza od r. 2012), vyhlasujú študentské súťaže (*Esej o Bratislave* – súťaž o najlepšiu pôvodnú slovenskú esej, 2014), podieľajú sa na vydávaní zborníkov študentských prác (*O Bratislave* – zborník ocenených študentských prác v rámci súťaže *Esej o Bratislave*, ktorý vyšiel aj vďaka podpore grantu Ars Bratislavis, 1. vydanie 2014, 2. vydanie z r. 2015 je doplnené o autorizovaný záznam z diskusie *Bratislava – študentské, historické, kultúrne, hlavné... mesto*) a organizujú exkurzie (Paríž, 2013; Moravský kras a Mikulov, 2014).

3. VEDECKOVÝSKUMNÁ ČINNOSŤ

Vedeckovýskumná činnosť pracovníkov a doktorandov katedry bezprostredne súvisí s ich pedagogickým pôsobením, keďže primárne zabezpečujú výučbu predmetov súvisiacich s ich vedeckovýskumnou špecializáciou (prof. J. Dolník – sémantika, všeobecná jazykoveda, lingvokulturoológia, lingvistická metodológia; prof. P. Žigo – vývin jazyka, dialektológia, stará slovenčina a čeština; prof. O. Orgoňová – štylistika, lexikológia, lingvistická pragmatika; doc. A. Bohunická – všeobecná jazykoveda, súčasné trendy v jazykovede, štylistika; dr. G. Múcsková – dialektológia, vývin jazyka, teória spisovného jazyka, fonetika a fonológia; PhDr. Ľ. Benčatová – didaktika slovenského jazyka, priebežná a súvislá pedagogická prax; dr. K. Muziková – dejiny spisovnej slovenčiny, vývin jazyka, syntax; dr. Zuzana Popovičová Sedláčková – lexikológia, štylistika, morfológia). Výsledky výskumu zamestnanci katedry i doktorandi pravidelne prezentujú na domácich a zahraničných konferenciách, štúdie uverejňujú v domácich aj zahraničných vedeckých časopisoch, zborníkoch alebo monografiách.

KSJ organizovala v septembri 2014 medzinárodnú konferenciu *Jazyk a jazykoveda v interpretačnej perspektíve*. Viacerí členovia katedry realizovali ako pozvaní hostia prednášky na domácich odborných fórach (prof. O. Orgoňová v novembri 2014 vystúpila na konferencii *Slovenskej asociácie učiteľov slovenčiny* v Bratislave s príspevkom *Slovenská štylistika 3. tisícročia v teórii a praxi*) alebo na zahraničných univerzitách (doc. A. Bohunická v júni 2015 v rámci medzinárodnej konferencie *Dny kognitívnej lingvistiky* na Pedagogickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe

predniesla referát *K metafore obrazu sveta v jazyku*; dr. Z. Popovičová Sedláčková vo februári 2014 študentom *Katedry obecné lingvistiky* Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci prezentovala výsledky výskumu v oblasti mládežníckeho diskurzu).

Okrem toho členovia katedry pôsobia vo vedeckých medzinárodných komisiách (prof. P. Žigo – člen *Dialektologickej komisie Slovenského jazykového atlasu pri Medzinárodnom komitáte slavistov*, predseda počítačovej sekcie pre spracovanie *Slovenského jazykového atlasu*; prof. O. Orgoňová – členka *Štylistickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov*), v grantových agentúrach (prof. O. Orgoňová – členka komisie č. 12 pre vedy o umení, estetiku a jazykovedu grantovej agentúry MŠVVŠ SR VEGA), v komisiách pre udeľovanie vedeckých hodností (prof. P. Žigo – predseda odborovej komisie na obhajobu dizertačných prác v študijnom odbore 2.1.27 slovenský jazyk a literatúra, predseda rigorózneho komisie v odbore slovenský jazyk, garant doktorandského štúdia a práva habilitácií a inaugurácií v odbore slovenský jazyk a literatúra na FiF UK v Bratislave; prof. O. Orgoňová – členka odborovej komisie na obhajobu dizertačných prác v študijnom odbore 2.1.27. slovenský jazyk a literatúra a 2.1.33 všeobecná jazykoveda; prof. J. Dolník v odboroch 2.1.27 slovenský jazyk a literatúra, 2.2.29 neslovanské jazyky a literatúry a 2.1.33 všeobecná jazykoveda), vo vedeckých radách (prof. J. Dolník – vedecká rada UPOL v Olomouci, prof. O. Orgoňová, prof. J. Dolník – Vedecká rada JÚLŠ SAV v Bratislave, prof. P. Žigo – Vedecká rada FiF UK v Bratislave a Vedecká rada FF UPJŠ v Košiciach), v redakčných radách slovenských jazykovedných časopisov a zborníkov (časopisy: *Kultúra slova* – prof. P. Žigo; *Slovenská reč* – prof. O. Orgoňová, prof. J. Dolník, prof. P. Žigo; *Jazykovedný časopis* – hlavná redaktorka dr. G. Músková, členovia redakčnej rady prof. J. Dolník, prof. P. Žigo; zborníky: *Philologica* – prof. P. Žigo), v redakčných radách zahraničných periodík a zborníkov (časopisy: *Aktualizuje problémy stilistiky* (Moskva) – prof. O. Orgoňová; *Nyelvőr* (Budapešť) – prof. P. Žigo; *Slovo a slovesnost* (Praha) – prof. J. Dolník; zborníky: *Eslavistica Complutense* (Madrid) a *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas* (Moskva) – prof. P. Žigo; *Stylistyka* (Opole) – prof. O. Orgoňová,). Zamestnanci KSJ sú tiež členmi jazykovedných spoločností a vedeckých kolégií (prof. O. Orgoňová, prof. P. Žigo, prof. J. Dolník, dr. G. Músková – *Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV*; prof. O. Orgoňová (do r. 2013), prof. P. Žigo (do r. 2014) – *Vedecké kolégium SAV pre vedy o jazyku, literatúre a umeniach*), pre vydavateľstvá posudzujú a po vydaní recenzujú nové vedecké monografie, lektorujú i pripomienkujú učebnice pre základné a stredné školy, a tak sa i po tejto stránke podieľajú na formovaní slovenskej jazykovedy.

Keďže KSJ pripravuje do praxe aj budúcich učiteľov slovenského jazyka a literatúry, mimo záujmu zamestnancov nestojí ani didaktika slovenského jazyka. Hoci je táto oblasť doménou PhDr. Ľ. Benčatovej (v r. 2013 – 2015 predsedníčka Ústred-

nej predmetovej komisie slovenského jazyka pre školy s vyučovacím jazykom maďarským a člena poradného výboru na MŠVVŠ SR), nutnosť koncepcnej zmeny stredoškolského systému výučby slovenského jazyka a literatúry v úzkej spolupráci so stredoškolskými a vysokoškolskými učiteľmi si uvedomujú aj ostatní členovia KSJ a Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy FiF UK. V októbri 2015 sa z iniciatívy PhDr. Ľ. Benčatovej a s podporou zamestnancov z oboch katedrií realizovala diskusia s fakultnými učiteľmi, absolventmi slovakistiky, študentmi pedagogických odborov i s učiteľmi stredných škôl, aby spoločne urobili prvý krok k vytvoreniu platformy pre inovácie vo vyučovaní slovenského jazyka a literatúry s ohľadom na praktické potreby spoločnosti.

4. VEDECKOVÝSKUMNÉ PROJEKTY

Slovakistika na FiF UK v synchrónnom, ale i diachrónnom výskume inklinuje ku kľúčovým témam explanácie fungovania jazyka a pragmatického nazerania na jeho dynamiku. Členovia katedry sa pri svojom vedeckom bádaní orientujú na otázky komunikácie, diskurznej analýzy a fungovania prirodzeného jazyka v rôznych sociálnych a kultúrnych sférach, pričom bokom neostávajú ani výskumy v oblasti dialektológie, gramatiky a historickej jazykovedy. Už dlhšie obdobie je na KSJ dominantným prístupom výskumu interdisciplinárne prepájanie lingvistiky so sociálnymi a humanitnými vedami, avšak až v posledných rokoch sa skúmanie orientuje na kreovanie v slovenskom kontexte nových lingvistických disciplín – egolinguistiky a xenolinguistiky. Tomuto zameraniu zodpovedajú aj vedecké grantové projekty riešené na katedre a následne aj publikačné výstupy pracovníkov KSJ.

V sledovanom období sa realizovali viaceré projekty v rámci katedry i v spolupráci s inými jazykovednými alebo odbornými pracoviskami. Projekty a vedeckovýskumné činnosti členov katedry boli realizované s finančnou podporou *Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied* (VEGA), *Agentúrou na podporu výskumu a vývoja* (APVV) a *Európskym fondom regionálneho rozvoja*. Najvýznamnejšie ukončené výskumné aktivity i prebiehajúce projekty za dané obdobie (2013 – 2015), na ktorých pracovníci KSJ participovali (v rámci domáceho pracoviska aj rozsiahlejších spoločenskovedných tímov), uvádzame v nasledujúcom zozbieranom prehľade.

V rokoch 2011 – 2013 boli úspešne zavŕšené dva granty VEGA, a to *Diskurzívna analýza: porozumenie* (VEGA 1/0332/11, vedúca riešiteľka prof. O. Orgoňová, členovia riešiteľského kolektívu prof. J. Dolník, doc. A. Bohunická, dr. Z. Popovičová Sedláčková) a *Slovanský jazykový atlas* (VEGA 2/5036/25, člen riešiteľského kolektívu prof. P. Žigo). Ukončený grant *Slovanský jazykový atlas* aktuálne pokračuje v rovnomenom projekte *Slovanský jazykový atlas* na roky 2014 – 2017 (VEGA 2/0104/14, člen riešiteľského kolektívu prof. P. Žigo). V rokoch 2012 – 2014 sa realizoval projekt

Cudzosť v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí (VEGA 2/0085/12, vedúci riešiteľ prof. J. Dolník, zástupkyňa vedúceho riešiteľa prof. O. Orgoňová, členky riešiteľského kolektívu doc. A. Bohunická a od r. 2014 dr. A. Faragulová). Doktorka K. Muziková v rokoch 2012 – 2015 participovala na projekte *Viachlasná hudba na území Slovenska a cesty jej šírenia počas 16. a 17. storočia* (VEGA 1/0599/12-15). O snahe členov katedry spolupracovať aj s „nelingvistickými“ vedeckými tímami a spoločnými silami skúmať kultúrno-spoločenské rámce biomedicínskeho a enviromedicínskeho výskumu a biotechnológií so zameraním aj na lingvistické aspekty svedčí *Projekt 26240220086 Univerzitný vedecký park UK v Bratislave, Bioetika a biomedicína – aktivita 2.7. – lingvistická zložka: bioetika a diskurzívna analýza* (realizácia 2013 – 2015), na ktorej participovali prof. J. Dolník, prof. O. Orgoňová, doc. A. Bohunická. K aktuálne prebiehajúcim grantom (realizácia v r. 2013 – 2016) patria projekty *Jazyková zmena v historickom vývine jazyka a v procese formovania jeho spisovnej variety* (VEGA 1/0848/13, vedúca riešiteľka dr. G. Múcsková, členka riešiteľského kolektívu dr. K. Muziková) a *Vývin substantívnej deklinácie v slovanských jazykoch* (VEGA 1/0230/13, vedúci riešiteľ prof. P. Žigo), ďalej grant *Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločenstiev na Slovensku* plánovaný na roky 2013 – 2017 (APVV-0689-12, vedúci riešiteľ do roku 2014 prof. J. Dolník, členka riešiteľského kolektívu dr. G. Múcsková). V roku 2015 sa začala realizácia projektu *Jazyk v sociálnej kultúre* (VEGA 2/0011/15, vedúci riešiteľ prof. J. Dolník, zástupkyňa vedúceho riešiteľa prof. O. Orgoňová, členka riešiteľského kolektívu doc. A. Bohunická).

5. PUBLIKAČNÁ ČINNOSŤ

Publikačná činnosť členov katedry je bohatá a tematicky rôznorodá. Z celého portfólia odborných i popularizačných výstupov publikovaných v sledovanom období rokov 2013 – 2015 uvádzame iba tie najvýznamnejšie.

V roku 2013 vyšlo druhé rozšírené vydanie knihy *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka* (autor J. Dolník). V tom istom roku vyšli aj dve monografie – *Variety metafor* (autorka A. Bohunická) a *Slang v mládežníckom diskurze* (autorka Z. Popovičová Sedláčková). Pri príležitosti 100. výročia narodenia profesora Eugena Paulinyho sa uskutočnila medzinárodná konferencia, výstupom z ktorej bol zborník vedeckých príspevkov *Philologica LXXII* (editor P. Žigo).

V roku 2014 prof. P. Žigo v spoluautorstve s doc. M. Sokolovou (Filozofická fakulta, Prešovská univerzita) vydali publikáciu *Verbálne kategórie aspekt a tempus v slovenčine*. Vedeckú a odbornú hodnotu knihy v danom roku ocenil *Literárny fond* v kategórii spoločenských vied *Prémiov za vedeckú a odbornú literatúru*. Profesor P. Žigo sa ako spoluautor podieľal aj na príprave monografie *Die slavischen Sprachen, Halbband 2. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. Ako už bolo vyššie spomenuté, v roku 2014 KSJ zorganizoval

vala v spolupráci s OZ Slovenčina medzinárodnú konferenciu *Jazyk a jazykoveda v interpretačnej perspektíve*. Výstupom z konferencie je kolektívna publikácia s názvom *Jazyk a jazykoveda v interpretácii* (editorky O. Orgoňová, K. Muziková, Z. Popovičová Sedláčková). V tom istom roku pribudol ku knižným novinkám na KSJ titul *Metaforika činnostného aspektu* (autorka A. Bohunická). V elektronickej podobe boli vydané skriptá *Na hodine slovenského jazyka* (autorka Ľ. Benčatová) a tiež vyšlo 3. doplnené vydanie učebného textu *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny* (spoluautor P. Žigo). Doktorka G. Múcsková sa ako spolueditorka a autorka úvodnej štúdie podieľala na príprave publikácie (s podporou APVV) *Pri zelenom stole: Naša reč. Návraty k takmer zabudnutej diskusii* (2014).

V roku 2015 odborná verejnosť privítala kolektívnu monografiu *Cudzosť – jazyk – spoločnosť* (autori J. Dolník, O. Orgoňová, A. Bohunická, A. Faragulová, K. Piatková).

Uvedenie najvýznamnejších aktivít zamestnancov a doktorandov KSJ naznačuje, že ich spoločnou snahou je smerovanie k vedeckému skúmaniu v duchu kontinuálneho prepájania nových výskumov a trendov v lingvistiky s adekvátnym rešpektovaním tradičných prístupov. Spoločným cieľom je vzbudiť a posilňovať u študentov túžbu po poznaní, šírení vzdelanosti a vytvárať priestor na dialóg s laickou a odbornou verejnosťou i s osobnosťami, ktoré môžu ovplyvňovať kultúrnosť slovenskej spoločnosti.

SLOVNÍK PRÁVNICKÝCH TERMÍNŮV PRE VEREJNOSŤ

(Ed. Mária Imrichová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2015.

250 s. ISBN 978-80-555-1418-5)

Ivor Ripka

Budatínska 47, 851 06 Bratislava, e-mail: ivor.ripka@stonline.sk

Právo sa v slovníkoch najčastejšie definuje ako *súbor spoločnosťou ustanovených noriem a predpisov*, ktorých rešpektovanie a dodržiavanie je v rámci príslušného spoločenstva vymáhané či vynucované aj rozličnými sankciami. S normatívnym typom právnych textov v najrozličnejších formách (zákony, smernice, zmluvy, daňové priznania, firemná či banková komunikácia, rozličné ďalšie úradné dokumenty, do ktorých sa niekedy prenášajú aj doslovné znenia príslušných paragrafov) sa bežne stretáva aj najširšia verejnosť, pre ktorú je dôležitá najmä správna percepcia (vnímanie a pochopenie) príslušného – i v bežnom živote často využívaného – textu (napr. Občianskeho zákonníka či Zákonníka práce). *Slovník právnických termínov pre verejnosť*, ktorý je finálnym produktom (výstupom) grantového projektu, „ukotveného“ na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity, predstavuje v úvodných poznámkach jeho zodpovedná riešiteľka a editorka publikácie docentka Mária Imrichová ako dielo, ktoré „je určené bežnému občanovi Slovenskej republiky bez právneho vzdelania“ (s. 3). Niet pochýb o tom, že dobre poslúži v prvom rade tým, ktorí sa potrebujú zorientovať v jazyku právnika, resp. v administratívno-právnych písomnostiach, prostredníctvom ktorých s ním právnici (advokáti, exekútori, koncipienti, notári, sudcovia a i.) komunikujú. Tento výkladový terminologický slovník zaregistruje a spracúva najfrekvencovanejšiu právnu lexiku (termíny z oblasti exekučného, občianskeho, obchodného, pracovného, rodinného, správneho i trestného práva) vyskytujúcu sa v písaných aj ústnych komunikátoch v rozsahu približne 2000 termínov.

Výskum právnych textov v slovenskej jazykovede celkovo nemožno hodnotiť a vnímať ako mimoriadne kompaktný či systematický; vo viacerých prípadoch ide totiž najmä o sporadické úsilie jednotlivcov. Doterajšie výskumy boli často zamerané iba na charakteristiku jazyka konkrétnej právnej normy alebo jednej oblasti práva. Ani právna lexika nie je nateraz koncíznejšia a komplexnejšia jazykovo spracovaná a slovenčina nemá – napriek závažnosti obsahu normatívnych textov a ich závažnosti pre všetky vrstvy obyvateľstva – ucelenejší lexikografický výstup prístupný najširšej verejnosti. Prvotným impulzom na prípravu „prešovského“ terminologic-

kého slovníka (v 6-členom autorskom kolektíve tvoria väčšinu lingvisti a právnici z tohto mesta) bol zaiste aj fakt, že podobný typ slovníka v slovenčine v súčasnosti de facto neexistuje; posledný *Právnický terminologický slovník*, ktorý spracovala komisia Ústavu slovenského jazyka SAVU pod vedením A. Záturského, vyšiel r. 1952 a nie je už dostupný. (V úvodných poznámkach sa spomína *Slovník právnických termínov*; titul mal vyjsť r. 1953.) Jestvujú síce isté parciálne slovníkové spracovania právnych termínov, no tie majú charakter interných učebných textov pre príslušnú vysokú právnickú školu a často nespĺňajú potrebné lexikografické štandardy. Ako učebná pomôcka pre študentov právnických fakúlt napr. r. 2000 vyšiel *Slovník slovenského práva* (pripravil ho Jaromír Svoboda s kolektívom spoluautorov), v ktorom sú heslá spracované encyklopedicky a príznakovo odborným (právnym) jazykom.

Základnú východiskovú databázu predstavovaného terminologického slovníka tvorili heslá z kodifikačného výkladového *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (2003) a *Slovníka cudzích slov* (2008), označené funkčným kvalifikátorom práv., dipl., odb. Tento korpus priebežne dopĺňali právnici z praxe v príslušnej oblasti práva. Súčasne prebiehal výskum v Korpuse slovenského jazyka, konkrétne v subkorpuse Legal. Je to korpus právnych predpisov Slovenskej republiky, pripravený v spolupráci s Ministerstvom spravodlivosti SR, ktorý bol (v rozsahu 146 899 704 tokenov, t. j. najmenších segmentov textov) sprístupnený r. 2011. V tomto subkorpuse sa na základe frekvenčného výskumu zisťovali kolokácie najfrekventovanejších plnovýznamových slov.

Lexikológiu lexikografie (t. j. vypracúvanie koncepcie i jeho následnú realizáciu) predmetného terminologického slovníka určovali aj niektoré pragmatické faktory. „Spôsob spracovania heslovej state a stavby hesla, jazyk výkladu pojmu a výber hesiel/termínov boli po celý čas koncipovania slovníka determinované jeho adresátmi“ (s. 3). Možno konštatovať, že v terminologickom slovníku spracované heslá majú – na rozdiel od kodifikačného výkladového slovníka – jednoduchšiu výstavbu. Pomerne bohato, no v zásade invenčne a užitočne sa používajú či využívajú odkazové heslá. Formulácia z úvodu (s. 6), podľa ktorej sa v rámci výkladu uvádzajú aj antonymá, síce v slovníku v plnom rozsahu neplatí, no v zásade sa – i keď bez odkazu – opozitá zaregistrúvajú. Napr. na s. 56 je heslo **exkulpácia** -ie ž. – o vyvinenie, t. j. zbavenie sa zodpovednosti, napr. za škodu, ktorá predpokladá zavinenie, sa zodpovedá a vyviní ten, kto preukáže, že túto škodu svojím konaním nezavinil (heslo dopĺňa odkaz na ďalšie relevantné informácie obsahujúce heslo: p. aj **škoda**), na s. 70 je spracované antonymné heslo **inkulpácia** (t. j. obvinenie, obžalovanie), spracované bez odkazov.

Autori slovníka preferujú názor, že lexika právnych textov nie je veľmi diferencovaná, no je veľmi zhustená. Paradoxne však tento fakt nevedie k jednoznačnosti

a zrozumiteľnosti, ale je výsledkom vysokej abstraktnosti a širokospektrálneho použitia pojmov a termínov. Problém vymedzenia právneho pojmu je zložitý proces, ktorý predpokladá jednak vymedzenie okruhu právnych pojmov, jednak ich overenie a konfrontáciu rozsahu/pohybu ich významu na základe funkcie vo viacerých zákonoch. Špecifikom jazyka právnych textov je to, že okrem právnych termínov obsahujú aj tzv. všeobecné právne pojmy, ktoré nadobúdajú konkrétny (a navzájom odlišný) význam v odlišných zákonoch a ktoré sa formálne zhodujú s lexikou bežného jazyka, pričom ich významový/obsahový rozsah je v rámci hlavnej sémy široko pohyblivý (napr. *plnenie, konanie, opomenutie, nerozdielnosť, ujma na zdraví*).

Jazyková interpretácia textov právnych predpisov a z nej vyplývajúce precizujúce či optimalizačné a „terapeutické“ odporúčania, lexikograficky spracúvané a prezentované v jednotlivých slovníkových heslách prítomného lexikónu, sa pri riešení problematiky usiluje vychádzať z adekvátneho a relevantného chápania právneho systému, funkcií práva v (súčasnnej) spoločnosti, zo všeobecne platných i akceptovaných zásad tvorby práva a právnych predpisov, a teda nielen zo všeobecných zásad jazykovej správnosti. Z uvedeného vyplýva nevyhnutná a v slovníkových heslách potvrdená markantná spolupráca troch výskumných disciplín (jazykovedy, právnej vedy a informatiky) na riešení projektu. Pri analýze komunikátov podobného typu pokladáme takýto prístup za metodologicky nevyhnutný a jednoznačne prínosný. *Slovník právnických termínov pre verejnosť* spoľahlivo sprístupňuje právnu lexiku najširšej verejnosti, čím zefektívňuje v spoločnosti mnohoaspektovú právnu komunikáciu a pomáha zvyšovať právne vedomie občanov.

VZÁCNÉ ŽIVOTNÉ JUBILEUM MARIE MAJTÁNOVEJ

Elena Krasnovská*Veternicová 7, 841 05 Bratislava, e-mail: elena.krasnovska@pobox.sk*

Začiatkom februára 2016 sa popredná slovenská jazykovedkyňa – slavistka a dlhoročná vedecká pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV PhDr. Marie Majtánová, CSc, (rodená Korandová), dožíva významného životného jubilea 80 rokov. Takmer dve desaťročia som s jubilantkou spolupracovala pri koncipovaní hesiel do *Historického slovníka slovenského jazyka* (HSSJ). Ako autorka a redaktorka tohto náročného lexikografického diela spracovala veľké množstvo lexikálnych jednotiek, navyše však aj s prirodzenou ľahkosťou obohacovala náš pracovný kolektív o dobré, ľudské dimenzie vzťahov.

Podrobné a presné bibliografické údaje o vedeckej činnosti M. Majtánovej možno nájsť v bibliografických súpisoch Ľ. Dvonča a J. Behýlovej (*Slovenskí jazykovedci*). Na tomto mieste odkazujem len na niekoľko jej prác, ktoré svedčia o jej zameraní v poslednom období.

Marie Majtánová sa narodila 4. februára 1936 v Plzni, kde začala aj svoje vysokoškolské štúdium, po roku však prešla študovať do Prahy. V roku 1959 štúdium absolvovala na Filologickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe (odbor český jazyk – ruský jazyk so špecializáciou na dialektológiu). V dialektologickom oddelení Ústavu pro jazyk český ČSAV potom pôsobila do roku 1963. Lásku k dialektológii a k výskumu starších období jazyka v slovanských paralelách i k onomastike v nej prebudil už počas štúdia vysokoškolský profesor V. Šmilauer. Svoje vedecké zameranie neskôr rozšírila aj o slovenskú problematiku.

V roku 1963 ju manželstvo s PhDr. Milanom Majtánom, DrSc., priviedlo do Bratislavy, kde pôsobila v oddelení dejín slovenčiny Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave až do roku 1992. Rigoróznou prácu *Z českých lidových názvů hub* obhájila v roku 1969 v Prahe na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity (PhDr.). Kandidátsku dizertačnú prácu *Ze západoslovanských lexikálních vztahů (Lidové názvy hub)* obhájila v 1971 už Bratislave. V centre jej pozornosti bol v tom čase vývin staršej slovenskej botanickej terminológie v konfrontácii s inými slovanskými jazykmi, o čom svedčia jej viaceré vedecké práce, napríklad *Z vývinu slovenskej botanickej terminológie* (1969), *Z vývinu slovenskej mykologickej terminológie* (1969), *Praslovanský charakter názvov húb v slovenčine* (1977), *Sémantika viacslovných botanických názvov* (1981), *Ustáľovanie slovenského botanického názvo-*

slovia (1985), *Botanické názvy v Slovári Antona Bernoláka* (1992). Jej konfrontačný výskum botanickej terminológie vyústil do systematického opisu názvoslovia húb v sériách štúdií uverejnených v časopisoch *Kultúra slova* a *Slavica Slovaca* i vo viacerých domácich a zahraničných kompendiách.

V *Historickom slovníku slovenského jazyka* M. Majtánová okrem prípravy svojich hesiel zredigovala a prekonzultovala v prvých štyroch zväzkoch botanické heslá ostatných autorov. Popri botanickej a onomastickej problematike v pramennej literatúre sledovala aj zdravotnícku a právnu oblasť jazyka. Spolu s manželom M. Majtánom vydali napríklad vedecko-popularizačné dielo *Krupinské prísne právo* (1970) a spolu s ním a J. Nižňanským prvé tri časti *Pilného domáceho a poľného hospodára* od J. Fándlyho (1990). Na vydanie pripravila aj prvú slovenskú zdravotvedu od J. G. Heilla z r. 1760 *Trifolium sanitatis medicum aneb O zdraví zpráva lékařska* (1987).

Vysokoškolská pedagogická činnosť M. Majtánovej na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (1992 – 2002), kde prednášala český jazyk, jej po odchode z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra do dôchodku nebola na prekážku, aby uplatnila aj svoj umelecký talent. Vydala viacero pôvabných knížiek pre deti, v ktorých ich zoznamovala s prírodou. Spomeňme z nich napríklad *V kráľovstve rastlín* (1987), *Keď pôjdeš s košíkom* (1987) a *Svetom živočíchov* (1993). Do každej z nich vložila aj výsledky svojej vedecko-výskumnej práce.

Už pri práci na HSSJ jubilantka udivovala celý kolektív hlbokými vedomosťami z českej a slovenskej histórie a poetickým pohľadom na život, ktorý svedčil o jej umeleckom nadaní. Preto nikoho z kolektívu neprekvapilo, že odkladané túžby prihovárať sa ľuďom prostredníctvom umeleckého slova sa jej naplňajú v čase, keď sa nejeden z nás rád vracia k svojim koreňom, k spomienkam na detstvo. Možno aj preto, že súčasná doba je naplnená akousi uponáhľanosťou bez nárokov na potešenia ducha. O duchovných návratoch do svojho rodiska (Tymákov pri Plzni), ale aj do kraja, kam siahali korene jej matky a starých rodičov (Chodsko), svedčí viacero autorkiných prozaických diel. Také je aj očarujúce dielo M. Korandovej *Pročpohádky. Lidové legendy z Chodska* (2003) – knižka určená nielen deťom s krásnymi ilustráciami, ktorými dielo obohatil J. L. Jícha. Dielo je svedectvom popularity spisovateľky v rodnom kraji, ktorý jubilantka – podľa jej vlastných slov – neustále nosí vo svojom srdci a s ktorým sa nikdy nerozlúčila.

Potešilo nás, že prepracovaný a o slovenské povesti doplnený variant tejto pôvabnej publikácie vyšiel po slovensky v Spolku sv. Vojtecha v roku 2005 pod názvom *Ako a prečo je to tak*. M. Majtánová okrem toho pripravila aj menšiu etnografickú monografiu *Stráž – najmenší privilegovaná ves domážlických Chodů* (2001) a historické romány z 19. storočia *Zahrada pod kulatou věží* (1999) a *Plzeňské předjaří* (2001), ako aj zbierky západočeských a západoslovenských povestí *Chodské pověsti a legendy* (2004) a *Hrajnohový poklad* (Martin 2004). Za román z obdobia

národného obrodzenia *Plzeňské předjaří* dostala v roku 2001 najvyššiu západočeskú literárnu cenu Bohumila Polana. K jubilantkiným oceneniam z literárnych súťaží patria aj ceny, ktoré získala na Slovensku. Od roku 1998 do roku 2004 to bolo sedem prvých cien za prózu, medzi nimi Cena Andreja Chudobu (prvá a hlavná cena súťaže) v roku 2002.

V bohatej publikačnej činnosti pokračovala pod svojím rodným priezviskom Marie Korandová aj po dovŕšení 70. roku svojho života. Do popredia jej záujmu sa však dostala beletristická tvorba. V roku 2007 vydala román *Volba profesora Klostermana*, v roku 2009 sa objavilo jej dielo *Všerubský doktor se vrací* a v roku 2010 vydala román *Evropan z Domažlic*. V roku 2011 vyšli *Pověsti a legendy západních Čech* a v roku 2016 zatiaľ jej posledné diela – *Sága rodiny Škodů* a román *Piruety na ostří nože*, ktorý sa venuje Josefovi Blauovi, rodákovi z Nýrska, nadšenom milovníkovi a znalcovi Šumavy. Dielo Marie Majtánovej-Korandovej obsahuje cenný humanistický odkaz, uvádza čitateľa do intelektuálneho sveta, v ktorom vystupujú reálne postavy, pričom celou tvorbou Marie Korandovej rezonuje odmietavé stanovisko k radikálnemu riešeniu národnostných sporov.

Za úspešnú vedeckú činnosť získala v roku 1986 aj titul zaslúžilá pracovníčka Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a v roku 1996 ako členka autorského kolektívu HSSJ prámiu Literárneho fondu. V roku 2008 jej Medzinárodný koordinačný výbor zahraničných Čechov udelil cenu *Významná česká žena vo svete*.

Uvedený prehľad tvorby Marie Majtánovej-Korandovej zďaleka nie je vyčerpávajúci. Spolu s jej obdivovateľmi a priaznivcami želáme jubilantke, aby ju neopúšťal tvorivý elán.

Maruška, prajeme Ti veľa šťastia, radosti, úspechov a predovšetkým zdravia, ktoré je základným predpokladom pre ďalšiu realizáciu Tvojich plánov.

MIRA NÁBĚLKOVÁ, „VEČNÁ TÍNEDŽERKA“ SLOVENSKEJ A ČESKEJ JAZYKOVEDY, JUBILUJE

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava
e-mail: slavoo@juls.savba.sk*

O našej jubilantke doc., PhDr. Mire Nábělkovej, CSc., najpodrobnejšie pri predchádzajúcich jubilejných príležitostiach písali Klára Buzássyová, Ján Bosák a Mária Šimková. Pre tento náš krátky jubilejný článok však postačí, ak zopakujeme to najdôležitejšie. Mira Nábělková sa narodila 30. marca 1956 v Martine a po vyštudovaní slovakistiky a rusistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave nastúpila do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied. Tam obhájila dizertačnú prácu *Vzťahové adjektíva v slovenčine (Funkčnosémantická analýza desubstantívnych derivátov)*, ktorá knižne vyšla v r. 1993 a prostredníctvom ktorej si autorka urobila meno ako hlavná expertka na adjektíva na Slovensku.

Dôležitá v kariére Miry Nábělkovej bola okolnosť, že ju vedenie pomerne skoro „zaťažilo“ postom tajomníčky Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Túto svoju funkciu využila v r. 1989 – 1996 aj na organizovanie množstva pamätihodných akcií. Medzi rokmi 1991 – 2000 usporiadala každoročne medzinárodné *Kolokvium mladých jazykovedcov*. Táto séria kolokvií, ktoré v mnohých prípadoch zreteľne prispeli k posunom v kariére jednotlivých elévov, dodnes žije čulým životom a dokonca ho imitujú aj na viacerých miestach v zahraničí. Mira Nábělková bola zakladateľkou a do ukončenia svojho pôsobenia v Bratislave aj editorkou príslušného periodika *Varia*, ktoré zachytáva príspevky z jednotlivých ročníkov tohto podujatia. Dnes už máme k dispozícii 22 pozoruhodných ročníkov uvedeného kompendia.

Mira Nábělková na svojom prvom pracovisku – v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV pracovala takmer 20 rokov a už na tomto mieste sa vyformovala na jedinečnú osobnosť. Na prelome storočí prešla postupne na Filozofickú fakultu Masarykovej univerzity v Brne, aby sa vzápätí už definitívne upísala pracovisku na Karlovej univerzite v Prahe, ktoré má dnes po niekoľkonásobných zmenách názov Kabinet slovakistiky v Ústave slavistických a východoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe. Týmto spôsobom sa z M. Nábělkovej stala vyslankyňa slovenskej jazykovedy v Čechách na plný úväzok – tak ako kedysi Viera Budovičová a Jana Šulcová. Dnes je vzhľadom na svoje vedecké záujmy aj členkou Úradu vlády ČR v programe Podpora implementácie Európskej charty regionálnych či menšinových jazykov

Mnohé aktivity M. Nábělkovej smerujú k výchove a kultivovaniu mladej generácie, čoho dôkazom je nielen jej kolokviálne pôsobenie, ale aj jej účinkovanie na

Karlovej univerzite. Dnes prednáša a vedie semináre pre budúcich slovakistov, slavistov a iných pracovníkov vo vede a kultúre na témy: a) Funkčná štylistika slovenčiny, b) Jazyky strednej Európy, c) Slovensko-české lexikálne diferencie, d) Preklad odborných textov zo a do slovenčiny, e) Slovenská frazeológia, f) Slovenské kultúrne a spoločensko-politické reálie. Vychovala viacero významných lingvistov a kultúrnych pracovníkov, ktorí sa už výrazne presadili vo svojom profesionálnom živote. Pripomeňme z nich aspoň Michala Lukeša, súčasného šéfa Národného múzea v Prahe, Michala Stehlíka, bývalého dekana FF UK v Prahe, Mariána Slobodu, vedúceho stredo európskych štúdií Karlovej univerzity a v neposlednom rade Luciu Satinskú, vedúcu oddelenia súčasného jazyka JÚLEŠ SAV v Bratislave.

Vo všeobecnosti možno povedať, že Mira Nábělková je v slovenskej, českej a širšie aj slovanskej jazykovede známa a žiadaná (aj médiami) ako lexikologička a lexikografka, derivatologička i syntaktička, ale predovšetkým ako sociolingvistka, ktorej hlavný záujem sa sústreďuje na problematiku jazykových vzťahov slovenčiny a češtiny. Nezabudnime pritom, že Mira Nábělková je aj spoluautorkou kolektívnej monografie *Dynamika slovnéj zásoby súčasnej slovenčiny*, ktorá vyšla pod redakciou J. Horeckého, K. Buzássyovej a J. Bosáka v r. 1989. Spracovala tu podľa očakávania pestrý pohyb v slovenskej adjektívnej lexike a analyzovala konkurenciu adjektív s domácimi a cudzími formantmi. Neskôr Mira Nábělková ako expertka spolupracovala aj na príprave *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (najmä na prvéch dvoch zväzkoch).

Hlavnou monografickou prácou Miry Nábělkovej, jej opusom magna, je bezpochyby rozsiahla syntetická publikácia *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu* (2008), kde tento „kontaktný“ príbeh našich dvoch jazykov rozvíja do zázračna a rozohráva ho v rôznych líniiach a prekvapujúcich súvislostiach potom aj v ďalších štádiách, ktoré publikovala v mnohých domácich, ale aj zahraničných prácach. V širokom zábere tu analyzuje vývin oboch spomínaných jazykov po rozdelení spoločného štátu cez autentickú komunikáciu Čechov a Slovákov. V jednotlivých kapitolách tejto knihy odhaľuje zdroje vývinových tendencií česko-slovenského (pasívneho) bilingvizmu v slovenskom aj českom prostredí, skúma problematiku ich vzájomnej zrozumiteľnosti, ale aj postoje a komunikačné stratégie používateľov slovenčiny a češtiny pri vzájomných kontaktoch. Venuje sa aj vzájomnému preberaniu slov a túto špecifickú sféru česko-slovenskej viacjazyčnosti sleduje i v umeleckej literatúre, nezabúdajúc ani na bibličtinu či jazyk Kralickej Biblie v slovenskom evanjelickom prostredí. Priestor, do ktorého preniká svojimi hĺbkovými sondami, odkrýva skutočne aktuálny stav slovensko-českých a česko-slovenských jazykových vzťahov.

Miru Nábělkovú nemožno plnohodnotne charakterizovať bez toho, aby sme neupozornili na jej rodinné väzby, ktoré formovali jej charakter a, povedzme to tak,

aj štýl a spôsob života. Mira Nábělková ostáva na pohľad krehká žena, ktorá však zakaždým preukazuje veľkú vnútornú silu, kedykoľvek si to vyžadajú životné situácie. Zvonka je zároveň veľmi nápadný ten „mirovský“ štýl, prejavujúci sa u nej v obliekaní, ale i vo verbálnom prejave, ba aj v jej prezentáciách a vystúpeniach, ktorý by sme mohli charakterizovať ako štýl „večnej tínedžerky“. Nezabudnime však pritom ani na jej cesty po svete a na jej talent fotografky, ktorý sa prejavuje predovšetkým vo sviežich krajinárskych výjavoch. V súčasnosti po viacerých individuálnych výstavách možno čast' jej fotografií nájsť vo veľkej zasadačke jej bývalého domovského pracoviska JÚLŠ SAV. Aj prostredníctvom nich sme my, pracovníci ústavu, s Mirou Nábělkovou stále spojení.

Rodina Nábělkovcov dala po prekročení rieky Moravy Slovensku mnohých významných vedcov a cestovateľov, počnúc Františkom Nábělkom (1884 – 1965), jedným z najznámejších botanikov a cestovateľov v našom priestore. Nábělkovcov preslávili aj ďalšie generácie významných lekárov, iní zasa svojou nebojácnou účasťou v Slovenskom národnom povstaní alebo ako zakladateľské novinárske osobnosti, a to všetko akoby nechalo svoje nezmazateľné stopy u našej jubilantky.

Milá naša Mira, vážená pani docentka, fundátorka našich kolokvií, milá kolegyňa i vyslankyňa našej vedy,

pri príležitosti Tvojho jubilea Ti v mene celej jazykovednej obce, juniorskej i seniorskej, želáme, aby pretrval Tvoj obdivuhodný „mirovský“ elán a aby sa Ti dарило využívať silu svojej imaginácie v prospech súčasnosti i budúcnosti slovenskej, českej i slovanskej jazykovedy, teda v prospech nás všetkých.

ZA KATARÍNOU HABOVŠTIAKOVOU

Slavomír Ondrejovič

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava

e-mail: slavoo@juls.savba.sk

21. októbra 2016 sme sa na cintoríne v Slávičom údolí navždy rozlúčili s ďalšou slovenskou jazykovedkyňou „starej školy“ – s doc., PhDr. Katarínou Habovštiakovou, CSc., ktorej jazykovedná kariéra bola spojená predovšetkým s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied a s Univerzitou Konštantína Filozofa v Nitre. Z Bratislavy prešla z akademického prostredia do univerzitného priestoru v Nitre zrejme najmä preto, že chcela svoje vedomosti a životné skúsenosti z oblasti jazykovedy odovzdávať ďalším generáciám študentov v bezprostrednom styku.

Katarína Habovštiaková (rod. Kucháriková) sa narodila 18. mája 1929 v Jasovskom Podzámku, teraz časť obce Jasov v Okrese Košice-okolie, väčšinu života však prežila v Bratislave. Po štúdiu na bratislavskom gymnáziu (1939 – 1947) absolvovala univerzitné štúdium s aprobáciou slovenčina, francúzština a ruština na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (1947 – 1951) a pokračovala štúdiom slavistiky (odbor srbochorvátsky jazyk – ruský jazyk) na univerzite v Belehrade (1948). Po štúdiách pôsobila najprv ako redaktorka v Štátnom nakladateľstve (dnes Slovenskom pedagogickom nakladateľstve, 1951 – 1953), po ktorom sa stala pracovníčkou Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave (1953 – 1974), odkiaľ neskôr prešla na Katedru slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Nitre (1974 – 1991). Venovala sa, ako je všeobecne známe, predovšetkým vývinu slovenčiny a dejinám spisovnej slovenčiny, ale jej program bol omnoho širší: zaoberala sa aj slavistikou, dialektológiou, lexikografiou, onomastikou a jazykovou kultúrou a neskôr sa pokúsila – zrejme inšpirovaná svojím manželským partnerom Antonom Habovštiakom – presadiť aj ako spisovateľka predovšetkým pre deti a mládež a autorka rozprávok, ale aj textov s náboženským ladením (napr. *Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov*, 1993).

Nezabudnuteľné ostanú jej analýzy Žilinskej knihy, inventáru oravského hradného panstva, no s dôkladnosťou, ktorá bola pre ňu typická, sa zaoberala aj jazykom Hugolína Gavloviča, jazykom Radlinského učebníc či jazykom almanachu Zora i ďalších diel našej minulosti. Ako dielo osobitného významu sa v slovenskej jazykovede doteraz hodnotí jej monografia *Bernolákovo jazykovedné dielo* (1968). Koncipovala aj heslá do legendárneho *Slovníka slovenského jazyka* a bola aj pri začiatkoch *Historického slovníka slovenského jazyka* i pri príprave 1. a 2. zväzku *Atlasu slovenského jazyka*. Neskôr napísala prácu *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vý-*

vinového hľadiska (1987), ktorá je vlastne jediným historicko-syntetickým dielom po Eugenovi Paulinym. Na Pedagogickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre rozšírila svoje záujmy aj o frazeológiu, ako o tom svedčia publikácie *Frazeológia v škole* (1989), *Maďarsko-slovenský frazeologický slovník* (1991) či *Človek a príroda vo frazeológii* (1996). Známe sú i jej populárne *Poučenia a zaujímavosti zo staršej i novšej slovnej zásoby*, *Slovenčina známa i neznáma* (1996) i veľký počet článkov a publikácií na pomedzí jazykovedy a biblistiky. Spolu s Emou Krošlákovou vydala medzi študentmi obľúbený učebný text *Základy slavistiky a staroslovenčina*.

Partnerstvom s Antonom Habovštiakom vytvorila jednu z najznámejších manželských dvojíc slovenskej jazykovedy. Kým s Katarínou Habovštiakovou som sa, žiaľ, osobne stretával zriedkavejšie iba na občasných vedeckých podujatiach, s Antonom Habovštiakom som absolvoval viacero slavistických podujatí aj v zahraničí, kde bola spolu s ním a s nami duchovne prítomná vždy aj pani Katarína Habovštiaková. Anton Habovštiak tam totiž nikdy nezabudol pripomenúť aj pred medzinárodným publikom – najčastejšie pri víne – svoju manželku, ktorú láskyplne nazýval Katarínou Veľkou. V tých chvíľach bolo všetkým jasné, že v ich spolužití sa vytvoril taký vzťah, aký sa v antických časoch prisudzoval bájnym Filemónovi a Baukis (Baukide). Tam nám Anton Habovštiak prezradil, že takmer všetko, čo napísal, či už to boli rozprávky alebo vedecké state a monografie, vždy šlo ešte pod pozorné oko Kataríny, o čom aj sama vydala svedectvo v knižke *Môj život s Antonom Habovštiakom* (2009). Starostlivosťou o Antona Habovštiaka, a to nielen pri príprave textov, pripomínala Katarína Habovštiaková zároveň starozákonnú ženu, hodnú nasledovania.

Pozoruhodným dielom a aktívnym prístupom k životu ostane Katarína Habovštiaková pre nás i pre ďalšie generácie inšpiračným zdrojom a príkladom skutočného vzťahu k životnej profesii i k slovenčine – nášmu materinskému jazyku.

Češť jej pamiatke!

PRIPOMÍNAME SI 90. VÝROČIE NARODENIA FERDINANDA BUFFU

Miloslav Smatana

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava
e-mail: miloss@juls.savba.sk*

Začiatkom tohto roka (2016) by sa bol dožil deväťdesiatich rokov významný slovenský jazykovedec a bývalý dlhoročný vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc. Narodil sa 22. januára 1926 v severošarišskej obci Dlhá Lúka pri Bardejove, kde svoju životnú púť o 86 rokov neskôr, 21. mája 2012, ukončil.

Jeho život i vedecké dielo boli úzko späté s rodným Šarišom. Nárečie tohto svojského východoslovenského regiónu a prirodzené sociálno-komunikačné kontakty celej oblasti so susediacim poľským územím určili a natrvalo ovplyvnili Buffove vedecké nasmerovanie. V širokom spektre jeho bádania a pôsobenia dominoval najmä výskum slovenských nárečí s osobitným zameraním na rodné šarišské nárečia, výskum v oblasti slovenskej terminológie, špeciálne botanického názvoslovnia a komparatívna jazykovedná slavistika, najmä z ohľadom na slovensko-poľské a poľsko-slovenské kontakty. Významné boli i jazykovedcove aktivity spojené s dlhoročnou pedagogickou činnosťou.

F. Buffa už počas štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (slovenčinu a filozofiu tu študoval v rokoch 1945 – 1950) prišiel do kontaktu s poprednými predstaviteľmi slovenskej jazykovedy E. Paulinym a J. Štolcom, ktorí záujmy mladého študenta podporili a nasmerovali ho na dialektologickú dráhu. Aj na ich podnet začal skúmať nárečie rodnej obce a výsledkom jeho prvého hlbšieho nárečového výskumu bola monografia *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese* (1953), ktorá v čase vydania predstavovala vzor a metodickú predlohu pre práce podobného typu. F. Buffa sa už v tom čase zúčastňoval terénnych výskumov a získaval nárečový materiál pre pripravovaný projekt *Atlas slovenského jazyka*, čo vyprovokovalo jeho neskoršiu autorskú účasť na celkovej realizácii tohto priekopníckeho diela slovenskej dialektológie.

Hneď po vysokoškolskom štúdiu úspešne završenom doktorátom (1950) nastúpil F. Buffa do terminologického oddelenia vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV v Bratislave. V roku 1959 sa stal členom dialektologického oddelenia, ktoré od roku 1962 takmer desať rokov pracovalo pod jeho vedením. Pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra bol až do svojho odchodu do dôchodku v roku 1986.

Už na začiatku svojej vedeckej kariéry sa mladý dialektológ popri výskume nárečí intenzívne venoval aj otázkam terminológie. Toto obdobie reprezentujú jeho

viaceré príspevky, napríklad *O medzinárodnosti v terminológii* (1953), *Využitie adjektíva v nomenklatúre* (1954), *Produktívnosť v terminológii* (1956), *K problémom slovenskej odbornej terminológie* (1963) a pod. Získané terminologické skúsenosti zúročil v kandidátskej práci *Vývin slovenskej botanickej nomenklatúry*, ktorú v r. 1960 obhájil a získal hodnosť kandidáta filologických vied. Práca sa stala základom pre publikáciu *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry* (1972), v ktorej predstavil vývin a štylistické diferencovanie domáceho odborného názvoslovía.

Od roku 1958 prednášal F. Buffa poľský jazyk na Katedre slavistiky a indoeuropeistiky FF UK v Bratislave, kde sa v roku 1966 habilitoval. Prepojenie pedagogickej činnosti s bádaniami v oblasti polonistiky signalizujú jeho viaceré knižné a učebnicové výstupy. K najvýznamnejším z nich patrí *príručka poľštiny so stručnou gramatikou a slovníkom* (1957), dvojdielna *Gramatika spisovnej poľštiny s časťami 1. Hláskoslovie a tvaroslovie* (1964) a *2. Tvorenie slov. Skladba. Poľsko-slovenský slovníček gramatických názvov* (1967), *Učebnica poľštiny pre samoukov* (1968) a *Poľsko-slovenský a slovensko-poľský slovník* (1975, spoluautor). Aj viaceré jeho štúdie tvorivo využívajú porovnávací aspekt založený na slovensko-poľskej báze, napríklad *K charakteristike dvojslovných názvov v poľštine a v slovenčine* (1963), *O tzv. slovenských podstatných menách v poľštine a v slovenčine* (1967), *O zhodách medzi poľštinou a slovenčinou* (1975) a i.

Už v Buffových odborných prácach z 50. a 60. rokov badať súvzťažnosť jeho odborných záujmov, čo sa odrazilo najmä v prácach, ktoré rozvíjajú a dopĺňajú tému nárečia rodnej obce a šarišskej oblasti. K takým patria štúdie *Z nárečových názvov rastlín v Dlhej Lúke v severnom Šariši* (1957), *K charakteristike osobných mien v severošarišskej obci Dlhá Lúka* (1961), *Zastarané a zastarávajúce prvky v severošarišskom nárečí* (1966) a pod. Jedným z najvýznamnejších diel s motívom rodného kraja sú Buffove *Šarišské nárečia*, ktoré v rokoch 1972 – 1974 vychádzali po častiach v lokálnych východoslovenských zborníkoch, no približne po dvadsiatich rokoch vyšlo celé toto dielo obsahujúce podrobné rozdelenie opisovaných nárečí spolu s detailnou charakteristikou jednotlivých nárečových rovín vo vydavateľstve Veda ako komplexná monografia (1995).

V súvislosti s prácami na *Atlase slovenského jazyka* publikoval F. Buffa viacero invenčných štúdií, ktoré mapovali systém hláskoslovía a tvaroslovía slovenských nárečí, napríklad *O monografickom výskume tvorenia slov v slovenských nárečiach* (1967), *Slabičné r, l vo východoslovenských nárečiach* (1969), *O výskume a atlasovom spracovaní slovotvornej stránky slovenských nárečí* (1971), *O slovotvorných variantoch v slovenských nárečiach* (1974) a pod. V roku 1964 pripravil vedec v spolupráci s A. Habovštiakom *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II*, prostredníctvom ktorého sa zbieral nárečový materiál pre slovotvornú a lexikálnu časť atlasu. Práce na atlase vyústili v 60. a 70. rokoch, keď jeden z najvýznamnejších

projektov slovenskej dialektológie dostal konkrétnu podobu a F. Buffa sa stal spoluautorom prvého zväzku *Atlasu slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus* (1968) a neskôr autorsky spracoval tretí zväzok *Tvorenie slov* (1978, 1981).

Približne v období finalizácie atlasového projektu začala skupina zainteresovaných dialektológov v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV s prípravou ďalšieho významného slovenského nárečového projektu – celonárodného nárečového slovníka. F. Buffa sa stal jedným zo spoluautorov a aktívne sa zúčastnil na tvorbe koncepcie i na redigovaní prvého zväzku *Slovníka slovenských nárečí* (1994) a spolupracoval na druhom zväzku tohto diela (2006).

Svoje zistenia a úvahy o pohybe v slovenských nárečiach a dynamiku ich vývoja v súvislosti so spoločensko-hospodárskymi zmenami na Slovensku predstavil v štúdiách, ktoré nesú znaky sociolingvistického aspektu bádania, napr. *O vývine slovenských nárečí v súčasnom období* (1975), *Slovenské nárečia v prítomnosti* (1975), *O súčasných zmenách v slovenských nárečiach* (1986) a i.

Odchodom do dôchodku v roku 1986 a návratom na východ Slovenska sa začala završujúca etapa vedcovho celoživotného bádania. Charakterizuje ju cieľavedomá kulminácia výskumu priamočiaro ústiaca do syntetizujúcich záverov a vedeckých výstupov. F. Buffa po odchode z Bratislavy v rodnom kraji nielenže systematicky pokračoval vo svojej výskumnej práci, ale aj externe prednášal na Prešovskej univerzite. Výsledky jeho práce z tohto obdobia prezentuje kniha *Odvođené abstraktá v slovenských nárečiach* (1987) a príspevky publikované v časopise *Slovenská reč*, v ktorej v tom čase vyšli viaceré štúdie z oblasti tvorenia slov, napríklad *O nárečových slovotvorných variantoch a synonymách* (1988).

F. Buffa neustále rozvíjal i vlastný výskum slovensko-poľských jazykových vzťahov, pričom jeho zistenia z tejto oblasti dostávajú podobu komparatívnych štúdií, resp. knižných prác o slovenskej a poľskej frazeológii. Takými sú publikácie *O poľskej a slovenskej frazeológii* (1993), *Poľsko-slovenský frazeologický slovník* (1998) a štúdie *Z poľsko-slovenských jazykových vzťahov* (1998) a *Z poľsko-slovenských lexikálnych vzťahov* (2001).

Finálnu podobu vo forme viacerých výstupov dostávajú aj Buffove výskumné záujmy súvisiace s frazeológiou slovenských a najmä šarišských nárečí: *Zo severošarišských frazém o reči* (1993), *Konfrontácia severošarišských a spisovných frazém týkajúcich sa medziľudských vzťahov* (1994), *K charakteristike nárečovej frazeológie* (1995) a i. Najvýznamnejšími z tejto oblasti sú diela *Zo severošarišskej frazeológie* (1994) a *Slovník šarišských nárečí* (2004). Obe práce predstavujú jednu z nosných častí mozaiky obrazu o nárečiach, ktorých výskumu a opisu sa jazykovedec venoval po celý život.

Jazykovedné dielo F. Buffu je jedinečné a v užšom zameraní na šarišskú oblasť sa stáva z viacerých uhlov pohľadu i komplexné. Spôsob, akým dokázal prirodzene

pretaviť svoj vrúcny vzťah a obdiv k rodnému kraju do vedeckých diel s originálnym prínosom a rozsahom je pozoruhodný. Vedecké posolstvo zachované v jeho diele pretrváva do dnešných dní a ukazuje sa, že môže byť prínosné a osožné aj nasledujúcim generáciám. Za všetko čo vytvoril mu patrí obdiv a srdečná vďaka.

Česť jeho pamiatke!

OBSAH 81. ROČNÍKA ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ CONTENTS OF 81TH VOLUME OF SLOVAK SPEECH JOURNAL

ÚVODNÍK / EDITORIAL

- 3–5 **Ondrejovič, S. – Wachtarczyková, J.:** Rok 2016 z pohľadu slovenskej jazykovedy (Year 2016 from the Viewpoint of Slovak Linguistics)

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 6–29 **Kopecká, M.:** Genitívna predložka *z, zo*, inštrumentálna predložka *s, so* a častica *zo* v kodifikáciách spisovnej slovenčiny od konca 18. storočia do polovice 20. storočia (Genitive Preposition *z, zo*, Instrumental Preposition *s, so* and Particle *zo* in the Codification Works of Literary Slovak Language Published since the End of the 18th Century to the Half of 20th Century)
- 30–38 **Pavlovič, J.:** O jednom druhu syntaktických konštrukcií so zloženým vetným členom (On One Type of Syntactic Constructions with a Compound Sentence)
- 127-146 **Ološtiak, M.:** Výskum viacsovných pomenovaní v slovakistike. Časť I. (Research on Multiword Expressions in Slovak Linguistics. Part I.)
- 147-159 **Kováčová, V.:** Vyravňovanie sa s nárečovou inakosťou na príklade preferenčných interpretačných reakcií používateľov nárečí s prívlastkom okrajové a archaické (Coping with Dialectal Otherness on the Example of Preferential Interpretative Reactions of Speakers of Peripheral and Archaic Dialects)
- 255-267 **Dolník, J.:** Gramatika a gramatická dispozícia (Grammar and Grammatical Disposition)
- 268-281 **Ološtiak, M. – Majchráková, D.:** Výskum viacsovných pomenovaní v slovakistike. Časť II. (Research on Multiword Expressions in Slovak Linguistics. Part II)
- 282-302 **Kesselová, J.:** Konštruovanie egocentrizmu: pragmatika – gramatika – kognícia (Egocentrism Development: Pragmatics – Grammar – Cognition)
- 303-3012 **Ivanová, M.:** O niektorých sémantických a syntaktických špecifikách evidenčných výrazových prostriedkov v slovenčine. (On Some Semantic and Syntactic Characteristics of Evidential Units in Slovak)
- 313-334 **Palková, L.:** O dôvodoch vzniku univerbizácie (Univerbation and the Reasons for its Existence)

DISKUSIE A ROZHLEDY / DISCUSSION AND HORIZONS

- 39-54 **Mlacek, J.:** Z aktuálnych štylistických otázok žurnalistickej žánrológie (najmä na pozadí knihy I. Jenču *Úvod do teórie žánrov*) Actual Stylistic Questions of Journalistic Genres (Mainly on the Background of the Book by I. Jenča – *Introduction to the Theory of Genres*)
- 55-70 **Petráš, P.:** Pokus o nový náhľad na intonáciu v slovenských médiách (Na materiáli televízneho spravodajstva) (Attempt for New Perspective on Intonation in the Slovak Media On the Material of Television News)
- 71-78 **Jůnová, E. – Kráľová, Z.:** Korpus slovenského copywritingu (The Corpus of Slovak Copywriting)
- 160-165 **Pukanec, M.:** K chronológii pravidiel o rytmickom krátení v slovenčine (On the Chronology of the Rhythmic Laws in Slovak)
- 166-173 **Bodnárová, M.:** O náboženskej komunikácii cez optiku slovenskej štylistiky (About Religious Communication through the Optics of Slovak Stylistics)
- 174-189 **Wachtarczyková, J. – Garabík, R.:** Interlingválne faktory pri prechýľovaní cudzojazyčných ženských priezvisk v slovenčine. Časť I. (Interlingual Factors in Formation of non-Slovak Female Anthroponyms in Slovak. Part I.)

- 335-347 **Wachtarczyková, J. – Garabík, R.: Interlingválne faktory pri prechýľovaní cudzojazyčných ženských priezvisk v slovenčine. Časť II.** (Interlingual Factors in Formation of non-Slovak Female Anthroponyms in Slovak. Part II.)
- 348-354 **Hornánský, I.: O jednom prípade zloženého geografického názvu: *Bajčov kopec* alebo *Bojecký kopec*?** (About One Case of Compound Geographical Name or *Bajčov kopec* wheter *Bojecký kopec*?)

SPRÁVY / REPORTS

- 79-82 **Kmit'ová, J.: Prechýľovanie – Áno/Nie?** (Feminine Suffixes: Yes or Not?)
- 190-200 **Chocholová, B.: Správa o činnosti JÚLEŠ SAV za rok 2015** (Activity Report of Ľudovít Štúr Institute of Linguistics SAS for the Year 2015)
- 201-211 **Kopecká, M.: V Ľubľane sa uskutočnil 52. ročník seminára slovinského jazyka, literatúry a kultúry** (In Ľubľana Was Held 52th Seminar of Slovene Language, Literature and Culture)
- 212-215 **Kmit'ová, J.: Stretnutie slavistov v Nitre** (Meeting of Slavists in Nitra)
- 216-219 **Klabníkova, I.: Konferencia venovaná 200. výročiu narodenia Ľudovíta Štúra** (Conference Dedicated to the 200th Anniversary of the Birth of Ľudovít Štúr)
- 355-362 **Popovičová Sedláčková, Z.: Správa o činnosti Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského za obdobie 2013 – 2015** (Activity Report within 2013 – 2015 of Department of the Slovak Language of the Faculty of Arts, Comenius University Bratislava)

RECENZIE / REVIEWS

- 83-95 **Ruščák, F.: Originálna vedecká monografia ako reflexia jazykovedného myslenia prešovských slovakistov.** (Original Scientific Monograph as a Reflection of Linguistic Thinking of Slovakists from Prešov)
- 96-99 **Brestovičová, A.: Opäť je reč o reči.** (Speech about Speech again)
- 100-103 **Kolenčíková, N.: Ďalší príspevok do série banskobystrických zborníkov o jazykovej komunikácii** (Another Contribution to the Set of Compilation of Works from Banská Bystrica about Language Communication)
- 104-110 **Glovňa, J.: Hodnotné bohemistické a slovakistické štúdie v berlínskom zborníku** (Valuable Czech and Slovak Studies in Berlin Journal)
- 111-113 **Ondrejovič, O.: Encyklopédia jazyka pre deti** (Encyclopedia of Language for Children)
- 220-226 **Popovičová Sedláčková, Z. – Šmajdová, F.: Inšpiratívny vstup do slovenskej xenolingvistiky** (Inspirational Entry into Slovak Xenolinguistics)
- 227-229 **Tibenská, E.: Slovenčina medzi Slovákmi vo Vojvodine** (Slovak among Slovak's Vojvodina Region)
- 230-234 **Bilský, J.: Fonologické a morfológické archaizmy v slovenských dialektoch** (Phonological and Morphological Archaisms in Slovak Dialects)
- 363-365 **Ripka, I.: Slovník právnických termínov pre verejnosť** (Slovak Legal Terms Dictionary for Public)

KRONIKA / CHRONICLE

- 114-115 **Ondrejovič, S.: Významné jubileum Anny Oravcovej** (Significant Anniversary of Anna Oravcová)
- 116-118 **Hladký, J.: Za Annou Rýzkovou** (On Memory of Anna Rýzková)
- 235-237 **Sedláková, M.: K jubileu Ivety Bónovej** (Anniversary of Iveta Bónová)
- 238-239 **Ondrejovič, S.: Spomienka na Ladislava Dvonča** (Remembering of Ladislav Dvonč)
- 366-368 **Krasnovská, E.: Vzácné životné jubileum Marie Majtánovej** (Rare Jubilee of Marie Majtánová)

- 369-371 **Ondrejovič, S.:** Mira Nábělková, „večná tinedžerka“ slovenskej a českej jazykovedy, jubuluje (Mira Nábělková „the Everlasting Teen“ of the Slovak a Czech Linguistics, Celebrates)
- 372-373 **Ondrejovič, S.:** Za Katarínou Habovštiakovou (On Memory of Katarína Habovštiaková)
- 374-377 **Smatana, M.:** Pripomíname si 90. výročie narodenia Ferdinanda Buffu (Commemorate the 90th Anniversary of the Birth of Ferdinand Buffa)

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

- 240-249 **Wachtarczyková, J.:** Zložitost' sveta zvládneme aj vďaka umeniu skratky Rozhovor so Slavomírom Ondrejovičom (The Complexity of the World can be Conquered by the Art of Speech Reduction. Interview with Slavomír Ondrejovič)

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

- 118-124 zost. J. Behýlová
- 250-252 zost. J. Behýlová

VŠEOBECNÉ POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia neprijíma príspevky, ktoré už boli publikované alebo boli prijaté na uverejnenie inde. Vzhľadom na anonymné posudzovanie príspevkov (anonymous peer reviewing) žiadame autorov, aby svoje príspevky posielali e-mailom ako prílohu na adresu **wachtarczyk@gmail.com**, pričom samotný text príspevku **nesmie** obsahovať meno, ani pracovisko autora. Údaje o pracovisku, resp. bydlisku autora (presnú adresu), prosíme uvádzať do sprievodného mailu.

Záväznou súčasťou každého textu je anglický preklad jeho názvu. Pri príspevkoch do rubrik Štúdie a články, ako aj Diskusie a rozhlady, vyžadujeme abstrakt v anglickom jazyku v rozsahu okolo 100 slov. Abstrakt by mal predstavovať výťah z obsahu článku, nielen výsledky výskumu. Kľúčové slová v počte 3 – 10 prosíme uvádzať v angličtine a zároveň v jazyku príspevku, a to v abecednom poradí.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním a publikovaním v periodiku Slovenská reč v časovo nešpecifikovanom horizonte. Príspevky môžu obsahovať maximálne 20 % autocitácií.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty predkladať vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5 (okrem názvu príspevku).
- Na odlišenie príkladov od textu použiť kurzívu, na odlišenie typov písma aj bold, alebo ^{horný} a ^{dolný} index. Nič neriediť, nepodčiarkovať, nepoužívať iné typy písma.
- Na poznámky v texte používať automatickú funkciu textového editora „vložiť poznámku pod čiarou“ (ide o tzv. päťové poznámky uvádzané na každej strane).

Pravidlá uvádzania bibliografických odkazov

Časopis rozlišuje a osobitne uvádza 2 druhy bibliografických odkazov:

Literatúra (monografie, články v časopisoch a zborníkoch...) Zoznam literatúry je uvedený na konci článku, zoradený abecedne podľa priezviska autora. V zozname je iba literatúra, ktorá je v článku citovaná alebo na ktorú sa v texte odkazuje.

- V zozname literatúry sa krstné mená autorov rozpisujú, priezviská autorov sa píše VERZÁLAMI.
- Názvy publikácií v texte sa uvádzajú polotučnou kurzívou (napr. *Eudovít Štúr a reč Slovenská*).
- Monografia sa uvádza podľa vzoru: FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993.
- Článok v časopise: HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Pramene (slovníky, encyklopédie, hist. dokumenty, atlasy, mapy, kartotéka...) sa uvádzajú abecedne v rámci literatúry. Napríklad:

- Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava: Veda 2003.

ale

rešpektujeme CIP publikácií, napr. zborníkov, monografií a slovníkov. Tieto bibliografické položky je možné uvádzať pod priezviskami editorov:

- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Bratislava: Veda 2006.
- PRAVDOVÁ, Markéta (ed.): Jsme v češtině doma? Praha: Academia 2012

Internetové a korpusové odkazy: označujú sa v texte číslom v hranatých zátvorkách a hornom indexe ^[1] a zoznam odkazov je za literatúrou zoradený číselne podľa postupnosti citovania. Veľmi dlhé odkazy sa skracujú na úroveň nadradenej domény identifikujúcej daný zdroj. Pri korpusových odkazoch stačí uviesť verziu korpusu. Napríklad:

- ^[1] Jamrichová, Petra: Poznámky z družiny. Online: <http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html>, cit. 4. 11. 2011
- ^[2] Slovenský národný korpus – prim-5.0-public-all. Online: <http://korpus.juls.savba.sk>